

NR 2/2021

ISSN 1406-8826

Sotsiaaltöö

SOTSIAALTÖÖ JA SOTSIAALPOLIITIKA ERIALAAJAKIRI

Kuidas leida tuge
sotsiaaltöö teooriatest?

Erivajadusega lapse
toetamine koolis

Sotsiaalteenuste arendamine
Ida-Virumaal

Eestkoste laste eestkostjate
narratiivides

Pagulaste igapäevaelu mõtestamine

Ajakiri Sotsiaaltöö aitab kaasa sotsiaalvaldkonna töötajate professionaalsele arengule ja silmaringi laiendamisele. Tervise Arengu Instituudi ja Sotsiaalministeeriumi väljaantavast ajakirjast saab lugeda uurimistulemusi ja teoreetilisi ülevaateid sotsiaaltööst ning sotsiaalpoliitikast; kogemuslikke, nõuandvaid ja informatiivseid artikleid, mis on toeks kõigile, kes puutuvad kokku sotsiaaltöoga.

Sotsiaaltöö paberajakiri ilmub neli korda aastas: veebruaris, mais, septembris ja detsembris. Tiraaž 1000 eksemplari. Ilmub 1997. aastast.

Loe artikleid veebis!

Artikleid saab lugeda veebis Sotsiaaltöö veebilehel. Veebis on ka pidevalt uuenev sündmuste ja koolituste kalender.

Liitu uudiskirjaga!

Telli tasuta e-uudiskiri, mis sisaldab ajakirja ja valdkonna olulisemaid uudised, värekeid ülevaateid, veebiartikleid ja sündmusi.

Telli ajakiri!

Tellimuse saab vormistada ajakirja veebilehel.

Teeme koostööd!

Kaastöid ja koostööettepanekuid ootame toimetuse meiliaadressile ajakiri@tai.ee.

Uuri lisaks: www.tai.ee/sotsiaaltöö

Toimetuse kolleegium

Asgeir Falch-Eriksen, Mailiis Kaljula, Riina Kiik, Kadi Lauri, Maarja Kraia-Leosk, Eike Käsi, Valter Parve, Riho Rahuoja, Marju Selg, Hede Sinisaar, Judit Strömpl, Piret Tamme, Karmen Toros, Taimi Tulva.

Toimetus

Vastutav toimetaja: Regina Lind

Toimetaja: Meelike Tammemägi

Kaastoimetajad: Signe Väljataga, Meeli Müüripeal

Kontakt: Tervise Arengu Instituut, Hiiu 42, 11619 Tallinn

Tel 659 3931, e-post ajakiri@tai.ee

Trükk: Trükiteenused OÜ

**Tervise
Arengu
Instituut**

SOTSIAALMINISTEERIUM

SISUKORD

Eessõna

Signe Riisalo	2
---------------------	---

Persoon

Elu lastele ja noortele pühendanud Tiina Kivirüüt: missioonitunne peab olema!	
Maia Klaassen	3

Sotsiaalpoliitika

Heaolu arengukava 2023–2030	
Jaanika Mastik, Eha Lannes	9

Sotsiaaltöö korraldus

Integreeritud tugiteenused lastele – ülevaade projekti tulemustest	
Eva Liina Kliiman, Alice Juurik, Marge Hindriks, Liina Lokko	11
Lapsendamise ja hooldusperre paigutamise seiresüsteem	
Merilin Nuiamäe	16

Tervis

TAI suunab tervislikke valikuid teaduspõhiselt	
Annika Veimer	24

Metoodika

Pere lahendusring annab põhivastutuse tagasi perele	
Elo Lättemägi	28
Riskihindamine – tuleviku prognoosimise vahend ja juhtumikorralduse alus	
Kristi Loide	32

Kohalik omavalitsus

Arenguprogramm „Pöördepunkt” andis hoogu sotsiaalteenuste arendamisele Ida-Virumaal	
Programmis osalejad	37
Sotsiaalvaldkonnast mitmes vaates	
Marelle Erlenheim	45

Kogemus

Distantsope korraldus HEV-õpilastele Keila Koolis	
Kristiina Heimonen	49

Õigus

Tähelepanekutest sotsiaalvaldkonnas andmekaitse inspeksiooni juristi pilgu läbi	
Elve Adamson	54

Sotsiaaltöö kui elukutse

Kuidas leida tuge sotsiaaltöö teooriatest? Praktiku vaatenurk	
Jüri Kõre	58

Uurimus

Eestkoste laste eestkostjate narratiivides	
Nadežda Leosk	67
Nähtamatu nähtavaks: pagulaste igapäevaelu mõtestamine visuaalsete meetoditega	
Anneta Samuel	74

Teoreetilised lähtekohad

Ubuntu – mina olen, sest meie oleme	
Dagmar Narusson	82

Vaimne tervis

Kogumishäire on enamat kui lihtsalt hamsterlus	
Valdar Parve	85

Erialane haridus

Sotsiaalpedagoogika tulevik on helge	
Mailis Ostra, Agnes Värrik, Einar Ilves, Merilin Uder	88

Analüüs

COVID-19 mõjust sotsiaaltöö valdkonna tööjõu- ja oskuste vajadusele	
Ave Ungro, Rain Leoma	93

EESSÖNA

Hea Sotsiaaltöö lugeja!

Abivajaja märkamine ja abistava käe ulatamine on inimeseks olemise loomulik osa, selleks ei pea olema sotsiaaltöötaja. Sotsiaalvaldkonnas töötatud 26 aasta jooksul olen saanud kinnitust, et sotsiaaltööl on meie elus väga oluline osa, kuigi kõik inimesed ei pruugi seda iga päev märgata. Viimane aasta on pannud meid tõsiselt proovile. Iseäranis suurte raskustega on seisnud silmitsi hooldekodud. Sotsiaalteenuste osutamine on olnud häiritud ning kliendid ja töötajad pikaleveninud kriisist kurnatud nii füüsiliselt kui ka vaimset. Abivajajaid kodudes ähvardab isolatsioon ning varasemast rohkem mõistame toetavate koduteenuste ja kogukonna toe vajadust. Senisest enam oleme vajanud vabatahtlike abi ja tuge, mille kohta võib tuua palju liigutavaid näiteid.

Mõnegi inimese elu on muutunud just sotsiaaltöötaja või lastekaitsetöötaja otsustav käitumine, suunamine ja asjatundlik nõu, teisele on tööl käimise eelduseks isikliku abistaja tugi, kolmanda pere puhul aga võimaldab professionaalne tugiisik erivajadusega lapse kasvatamise kõrvalt vanematel tööl käia. Pean oluliseks, et abi andmisel ja teenuste osutamisel oleks olulisel kohal päris partnerlus inimesega – sisulisel ja sügaval väärtuste tasandil, pidevas ja võrdselt positsioonilt tehtavas koostöös kliendiga.

Sotsiaaltöös tegeldakse inimestega sünnist surmani, mistõttu on tähelepanu vajavaid murekohti rohkesti. Paraku ei jõua kõigega ühekorraga võrdselt hästi tegeleda, mistõttu olen seadnud oma ametiajale selged prioriteedid. Minu südameasjaks on erivajadustega lastele osutatavate teenuste praeguse korralduse muutmine terviklikuks ja lapse vajadustest lähtuvaks. Selleks alustasime märtsikuus koos haridus- ja teadusminister Liina Kersnaga süsteemi reformimist. Kindlasti soovin algatada reaalseid ja süsteemseid muudatusi ka pikaajalise hoolduse ja omastehooldajate tugisüsteemis.

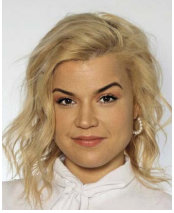
Jälgin murelikult meie inimeste vaimse tervise olukorda, mis on kroonviiruse epideemia tõttu veninud kriisis saanud kõvasti kannatada. Peaministri soovitusel kutsusin märtsikuus kokku vaimse tervise staabi ja ekspertidest mõttekoja, et leida lahendusi vaimse tervise abi parema kättesaadavuse tagamiseks ja koordineerida riigiasutuste tegevust.

Muutunud maailmas on selles valdkonnas palju tähelepanu vajavaid probleeme, kuid oluline on teha vajalikke samme inimeste elukvaliteedi parandamiseks avatud

meelega. Peaksime rohkem märkama neid inimesi ja organisatsioone, kes teevad oma tööd iga päev ja igal ajal, vaatamata sellele, mis maailmas toimub. Hea sotsiaalvaldkonna rahvas – tänan teid südamest, et olete püsinud oma kohal raskustest hoolimata ja jätkanud oma abistavat tööd. Hoidke end ja oma lähedasi, see on praegu väga oluline.

Signe Riisalo
sotsiaalkaitseminister

Maia Klaassen

ajakirjanduse ja kommunikatsiooni magistrant, Tartu Ülikool

Elu lastele ja noortele pühendanud Tiina Kivirüüt: missioonitunne peab olema!

Tõenäoliselt ei ole palju neid inimesi, kes on osalenud aktiivselt Eesti lastekaitse süsteemi arengus alates selle algusest. Kuidas saab elukutsest elutöö ning kuidas hoida sealjuures sära silmis nii, et see ei kustuks?

Tiina Kivirüüt lastekaitse valdkonnas tegutsejatele ilmselt tutvustamist ei vaja. Üle 300 lapsendamisprotsessi korraldanud Tiina on panustanud igapäevatöö kõrvalt taasiseseisvunud Eesti lastekaitse arengusse niivõrd palju, et pälvis 2020. aastal Eesti Sotsiaaltöö Assotsiatsioonilt elutöö tegija sotsiaalvaldkonnas tiitli ning tänavu ka presidendi Eesti Punase Risti IV klassi teenetemärgi.

Töö laste ja noortega on paelunud Tiinat alati. 1978. aastal lõpetas ta Tartu ülikooli ajaloolasena, ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetaja erialal, ent okupatsiooni lõpp tõi uued ülesanded. „Põhjuseks on olud ja aeg, kust ma tulen. Kui ma läksin ajalugu õppima, oli mu eesmärk minna kooli õpetajaks. Alguses tegingi seda tööd, jätkates hiljem maakonna metoodiku ja inspektorina.

Foto: erakogu

Aga siis tulid need murrangulised aastad ja sattusin hoopis lastekaitseesse.”

Alma mater’it ja seal õpitut hindab Tiina kõrgelt. „Ülikooli vaba akadeemiline õhustik, õppejõudude rahvuslik meelsus ja ausus on õpetanud mind eristama olulist ebaolulisest, arendanud analüüsivõimet, andnud oskuse näha avaramat pilti – see andis kindlustunde vastu minna erinevatele erialastele väljakutsetele.”

Õpetajakoolitus on andnud Tiinale ka lastekaitse spetsialisti tööks vajalikud algteadmised, näiteks räägiti juba toona sellest, kui oluline on lapse ja vanema stabiilne kontakt esimestel eluaastatel ning kuidas lähedane suhe vanemaga paneb hea aluse kogu edaspidiseks eluks. Nüüd õpetatakse kiindumusteooriat kõigile laste abistajatele ning see on lapse käitumise mõistmisel Tiina hinnangul üks olulisemaid teadmisi.

„Ega Eestis ilmselt ei ole teist sellist, kes lastekaitsetöötajana jätkab gümnaasiumis ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetamist,” muigab Tiina – ta õpetas 2013. aastani. Juba ülikooliajal tehtud pikkade praktikate käigus mõistis ta, et töö noortega hakkab olema ta elus väga olulisel kohal.

1993. aastal asus Tiina tööle Tartu Maavalitsuse lastekaitse peaspetsialistina. Lastekaitse kutsekvalifikatsiooni sai ta sorava keeleoskajana aasta hiljem Saksamaalt ning on sellest ajast oma teadmiste täiendamist jätkanud sellise tempoga, et iga-aastased koolitused täidavad üle poole ta CVst.

Taasiseseisvunud Eestis lastekaitset arendamas

Tiina on Eesti lastekaitse süsteemi arengus osalenud aktiivselt algusest peale: ta on olnud Rajaleidjas maakondliku ja üleriigilise komisjoni liige, rahvusvahelise lapsendamise komisjoni liige, laste ja perede arengukava 2012–2020 töörühma liige,

perekonnaseaduse lapsendamise peatüki ja seda reguleeriva sotsiaalministri määruse välja töötanud töörühma liige, lastekaitse kontseptsiooni koostamise töörühma liige, koolitusprogrammi PRIDE (mis on Tervise Arengu Instituudi elluviidav kohustuslik 3–4-kuuline koolitus hooldus- ja eestkosteperele ning lapsendajatele) arendusgrupi liige ja koolitaja ning ka elektroonilise „Lapsendamise käsiraamatu” (2012/2014/2017) autor. Selle aja jooksul on ta täheldanud mitmeid positiivseid muutusi.

Elu asenduskodudes on viimaste aastatega muutunud palju – püüame teha sellest võimalikult kodusarnase koha.

Asenduskodudes olevate laste arv Eestis on vähenenud umbes 800 lapseni ja varasemast vähem on ka lapsendamisi. Kui töö maavalitsuses 2017. aastal riigihaldusreformiga lõppes, sai Tiina rahuliku südamega edasi liikuda, sest Tartu linna ega maakonna asenduskodudes polnud ühtegi sellist last, keda oleks saanud lapsendada. „See näitab, et peresid ikkagi püütakse aidata enne, kui tehakse otsus laps sünniperest jäädavalt eraldada. Lapsendamisega sekkutakse pere ja lapse ellu drastiliselt. Kohtud jälgivad hoolikalt, et kui kohalik omavalitsus pöördub hooldusõiguse ära võtmiseks kohtusse, oleks peret enne seda ikkagi toetatud.”

Kui maavalitsused pärast riigireformi kaotati, asus Tiina tööle SA Elva Laste- ja Perekeskusesse, kus ta vastutab asenduskodu töö eest.

„Lapsendada saab lapsi, kelle vanemad annavad selleks nõusoleku või kelle vanematelt on kohtu kaudu hooldusõigus ära võetud,” toonitab Tiina. „Suurte perede

lapsi, kus on kolm või rohkem õde-venda, enamasti ka ei lahutata.” Paljud asendushooldust vajavatest lastest kasvavad eestkosteperedes. „Eesti praktika kohaselt on üle 80% eestkostjatest lähisugulased, kas vanavanemad või õed-vennad, onud-tädid.”

Teistest vanematest sündinud lapsi pikaajaliselt või ajutiselt oma kodus lepingu alusel kasvatavate hooldusperede kõrval on veel ka tugipered, kes võtavad lapsi asenduskodust enda juurde näiteks koolivaheajaks või nädalavahetuseks. Juriidiliselt sellist mõistet pole, aga on praktika.

„Tugiperedesse on suhtumine erisugune. Maavalitsusest kõrvalt vaadates mõtlesin isegi, et võib-olla tekib lapsel petlik lootus sinna peresse päriks saada. Nüüd Elvas töötades näen, et tugipered mõjutavad laste enesehinnangut väga positiivselt – et on üks koht, üks pere, kes teda alati ootab,” arutleb Tiina.

Kindlate praktikate ja töökultuuri kujundamine on eriti oluline ka seetõttu, et sotsiaaltöö ja lastekaitse on suure läbipõlemisohuga alad.

Asenduskodudes pakutakse kahte liiki teenust: asenduskodu teenuse puhul on kasvataja korraga tööl 24 tundi, perekodu teenuse puhul 5–20 päeva. „Elu asenduskodudes on viimaste aastatega muutunud palju – püüame teha sellest võimalikult kodusarnase koha. Aga kodus ei vahetu ju vanemad, kuid meil kasvatajad vahetuvad. Tugipere on seetõttu ikkagi päris-päris elu,” põhjendab Tiina. Koroonaaeg on piiranud laste suhtlemist tugiperedega, loodetavasti saab peagi normaalsusesse tagasi pöörduda.

Suhtumine asenduskodus elavate laste bioloogilistesse vanematesse on erisugune.

„Sageli mõistetakse vanemad hukka ning nad ei ole oodanud lastega kohtumisele. Meie seisukoht on, et päritoluperekond, sh bioloogilised vanemad, on laste identiteedi oluline osa. Koostöös lastekaitsetöötajatega püüame toetada laste suhtlemist sugulastega nii palju kui võimalik. Sageli on meie lastel kontakt täiskasvanud õdede-vendadega. Kahjuks tuleb ette ka olukordi, kus asenduskodus elav laps ootab oma vanematega kohtumist väga, aga vanemate eluviis ei võimalda kohtumisi. Siis on lapse kõrvale vaja mõistvat ja toetavat täiskasvanut,” selgitab Tiina.

Valdkondadeüleline koostöö kui edu võti

Teise positiivse muutusena toob Tiina välja sotsiaalteenuste ja -toetuste andmeregistri STAR, mida Tiina sõnul küll palju kirutakse, ent mis toetab infovahetust valdkondade vahel. Vajadus töökindla, koostööd soodustava infosüsteemi järele on teemaks olnud juba aastakümneid.

„Kui me üritasime 2000. aastate alguses luua sarnast süsteemi Tartu linnas ja maakonnas, siis see ei õnnestunud. Minu meelest on see päris suur asi.” Infosüsteem vähendab muret, et abivajav laps radarilt kaob. „Kunagi oli teema, et kui üks lastekaitsetöötaja või sotsiaaltöötaja töölt lahkus ja oma sahtlid tühjaks tegi, oli kohe segadus,” toob Tiina näiteks. Mõistagi on ka täna võimalus, et andmeid abivajava lapse või pere kohta ei kanta infosüsteemi sisse.

„Tartumaal oli erandlik tava, et asenduskodude juhid kohtusid regulaarselt maavalitsuses, mõnikord osalesid kohtumistel ka kohalike omavalitsuste sotsiaal- ja lastekaitsetöötajad. Oli siis teemaks uued õigusaktid või kutsusime huvitavaid esinejaid – koostöö oli hästi tihe,” meenutab Tiina. Ülevaade piirkonnast, lastest, kasvatajatest ja juhatajatest oli olemas ning ka suhted kohalike

Lasita Maja kingitud suvemaja ehitamisel möödunud suvel osalesid nii Elva Laste- ja Perekeskuse inimesed kui ka abilised Lasita Majast ja Atemixi Tööstusautomaatikast. Foto: erakogu

tegijatega juba head, nii oli mugav Elvasse edasi liikuda.

„Meil Elvas on tõesti koolidega hea koostöö, ka Rajaleidjaga ja meie enda rehabilitatsioonimeeskonnaga, aga on oluline, et kui lahkub üks väga tubli lastekaitsetöötaja, oleksid kokkulepped ja töövood ikka paigas,” räägib Tiina. Alati polegi tema sõnul küsimus info liikumises valdkondade vahel – näiteks lasteaias tehtava koolivalmiduse hindamise puhul ei ole kindlat korda, kuidas see info kooli jõuab.

Haldus- ja riigireform muutsid aastate jooksul välja töötatud võrgustikke ja süsteeme. Mitmeid maavalitsuste ülesandeid täidavad nüüd sotsiaalkindlustusamet ning kohalikud omavalitsused. „Osaliselt tuleb varem hästi toiminud koostöövõrgustik nüüd uuesti üles ehitada,” nendib Tiina. Eriti oluline on kindlate praktikate ja töökultuuri kujundamine ka seetõttu, et

sotsiaaltöö ja lastekaitse on suure läbipõlemisohuga alad.

Vastupidavus kolleegide, pere ja liikuva eluviisi toel

„Kahjuks on nii, et haldusreformist on möödunud natuke üle kolme aasta ja selle ajaga on vahetunud väga palju lastekaitsetöötajaid,” nendib Tiina. „Ma ei tea, miks, aga just täna noor kolleeg küsis, et mis on olnud mulle oma töös tähtsam, kas palk või töö ise. Mõni ütleks kindlasti, et makske palka, küll siis [lastekaitsetöötajad] püsivad [kauem], aga minu arvates peab sotsiaal- ja lastekaitsega tegelevatel inimestel olema ikkagi väga suur missioonitunne.”

Stressirohkel tööl peab Tiina pika staaži kogumise võtmeks head töömeeskonda, toetavat peret ning füüsilist liikumist.

„Meeskonnad, kus olen töötanud, on olnud väga toetavad. Väga asjatundlikud inimesed.

Ma ei pea kulutama energiat elementaarsete asjade selgitamisele. Mind toetati palju, kui ma olin maavalitsuses, ja ka nüüd, kui olen siin Elvas. Aga ainult see ei päästa,” mõtiskleb Tiina. Perekonna tugi on ääretult oluline, aga selle kõrval tuleb leida oma stressi maandamiseks ka individuaalne väljund.

Füüsiline aktiivsus on väga oluline. Ükskõik, on see korvpall, poks, latiino või rahvatants.

„Nagu rõhutavad psühholoogid ja psühhiaatrid: ega tablett ükski ei aita. 1. klassist kuni spordisaalide sulgemiseni olen olnud kogu aeg hästi liikuv – viimastel aastatel olen näiteks tegelenud rahvatantsu, zumba, latiinoga. Minu jaoks on see kosutus nii ihule kui ka hinge,” räägib Tiina.

Koroonapiirangute ajal aktiivsuse säilitamiseks komplekteeris Tiina üle kümne aasta taas uue suusavarustuse. „Füüsiline aktiivsus on nii oluline. Ükskõik, on see korvpall, poks, latiino või rahvatants. Ilma selleta ei saa,” võtab Tiina kokku.

Tähtis on ka positiivne suhtumine – tass on ikka pooltäis. „Ma pole enne seda hullu aastat sellega tegelenud, aga nüüd olen püüdnud teadlikult keskenduda positiivsele. Ja seda positiivset on meie ümber tegelikult palju, vaatamata kogu murele ja valule.”

Ühiskonna hoiakute muutumine

Tiinale meeldib väga, et tänapäeval on abivajajast lapse märkamine ja temast teada andmine kogu ühiskonna kohus. „See pole

enam ainult ühe inimese vastutus ja kohusetunne – hoiakud on muutunud, süsteem on muutunud,” kiidab ta.

Selleks, et kõik abivajajad õigel ajal abini jõuaksid, on vaja veel tööd teha. Näiteks hariduslike erivajaduste väljaselgitamisel on oluline roll lasteaias, aga abi vajavaid lapsi peaks märkama juba varem. Just varajane märkamine võiks Tiina arvates olla järgmine teema, millega peaks riigi tasandil süsteemselt tegelema.

„Laste ja pere arengukava töögrupis tuli meil üks tore mõte, et pereõed võiksid olla pere külastajad ja esimesed märkajad. Veel 2016. aastal suhtlesin sotsiaalministeeriumiga ja öeldi, et kohe-kohe läheb pilootprojekt käiku. Kahjuks – mina täpselt ei tea, miks – see ei realiseerunud. Võttes arvesse, kui palju on praegu õdesid puudu, on üldse keeruline sel teemal midagi mõelda või loota,” räägib Tiina.

Arenguruumi on ka valdkonnakaugete inimeste suhtumises. „Ühiskonna hoiakud on küll muutunud, aga aeg-ajalt kohtame ikka sildistamist. Noh, et lastekodulaps, mis sa temast ikka tahad. Või suhtumine, et oh-te-vaesekehed,” ohkab Tiina. „Nad on ju samasugused lapsed nagu teisedki, ainult nad ei saa elada oma vanemate juures ning nende seljakott, see taak, mis nendega kaasa tuleb, on kindlasti raskem kui kodus elavatel lastel.”

Tiina sõnul on see võib-olla ka märguanne sotsiaal- ja lastekaitsetöötajatele, et peab veel selgitustööd tegema, et oleks rohkem mõistmist – sageli on tegu ju traumaatiseeritud lastega. „Väikestest asjadest algavad suured asjad. Kui need väikesed asjadki muutuksid, annaks see kokku suure.”

Artikli lühem versioon ilmus Eesti Sotsiaaltöö Assotsiatsiooni lõuna piirkonna eestvedamisel 12. aprillil Elva valla lehes.

Kolleegid Tiinast

Tiina on armas kolleeg ja kaasteeline. Ta töövaldkond nõudis väga suurt diskreetsust. Just need omadused – peenetundeline, taktiline, hooliv, põhjalik, pühendunud, tagasihoidlik, pealetükkimatu – iseloomustavad teda. Tal on loomupärane empaatiavõime ning märkimisväärselt suur tahe hoolida igast lapsest, tema perest ning kolleegist. Soov kaasa rääkida ja kindlasti ka ise panustada valdkonna arendustesse oli ja on praegugi Tiina südameasi.

Annely Vösaste

Hariduse Tugiteenuste Keskuse juhataja ning töökaaslane Tartu Maavalitsuse päevilt

Tiina oli minu kui värske lapsendamisametniku jaoks ülioluline kolleeg ja õpetaja. Esialgu olin ma õpilase rollis, kuulates ja õppides, mõne aja pärast, kui oma rolli sisse elasin, said meist head kolleegid, kellega mõtteid ja tööroõme, aga ka kurvastamisi jagada. Ja see side on jäänud püsima siiani, kuigi meie mõlema rollid maavalitsuses on ammu lõppenud, oleme nüüd kolleegid ühises valdkonnas – asendushoolduses.

Tiinast teeb hea lastekaitse spetsialisti tema siirus ja südamlikkus, võime mõista, mida lapsed tunnevad ning soov leida lahendus ja pakkuda neile parimat.

Ta on sirgjooneline, otsekohene, samal ajal soe ja empaatiline. Temas on uhkust ja sellel sõnal on positiivne tähendus. Kuigi valdkond, kus ta töötab, nõuab palju ning töö tuleb paratamatult koju kaasa, on Tiinas endiselt sädet ja positiivsust. Seda soovin kõigile selle valdkonna töötajatele.

Liis Saarna

MTÜ Oma Pere juht

Oi, kui raske on kirjutada Tiinast vaid mõne lausega! Töötasime koos Tartu Maavalitsuses viis aastat ja mul on väga hea meel, et saatus meid Elva Laste- ja Perekeskuses taas kokku viis, nüüd juba palju lähemate töökaaslastena kui eelmine kord.

Tiina – suure südamega, tark, abivalmis, vajadusel korraldaja ja otsustav ja kindlameelne naine, eriti kui on vaja seista laste heaolu eest. Ta võiks kümnete perede eludest ja saatusest mitu haaravat raamatut kirjutada, kuid kõik need lood on ja jäävad vaid Tiina teada.

Kui kellegi käitumine temas küsimusi tekitab, mõtleb ta veidi ja ütleb: „Kahtlusta ikka heas!”

Esta Tamm

SA Elva Laste- ja Perekeskuse juhataja

Jaanika Mastik
sotsiaalministeerium

Eha Lannes
sotsiaalministeerium

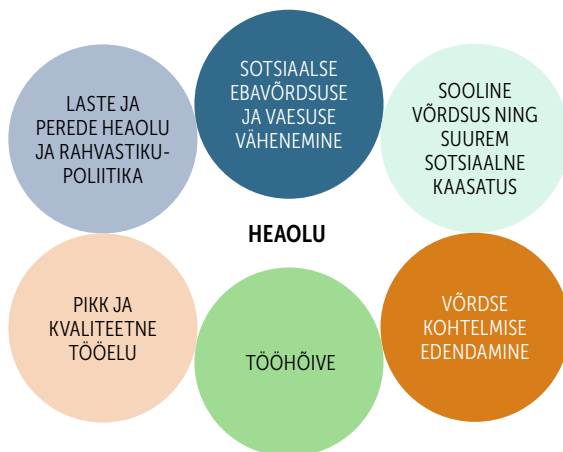
Heaolu arengukava 2023–2030

Sotsiaalministeerium on alustanud heaolu arengukava 2023–2030 koostamist. Selleks esitasime valitsusele kinnitamiseks arengukava koostamise ettepaneku, mis läbis ka avaliku kooskõlastusringi eelnõude infosüsteemis (EIS) ning sai palju tagasisidet ja ettepanekuid ministeeriumi partneritelt.

Kehtiva heaolu arengukava 2016–2023¹ jätk on oluliselt laiahaardelisem ning hõlmab peale sotsiaalse kaitse, tööturu ning soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise eesmärkide ja tegevuste ka lahendusi rahvastikupoliitika ning laste ja perede heaolu

valdkonnas (vt joonis 1). Seetõttu on ka arengukava koostamisse kaasatavaid partnereid ja eksperte rohkem kui kunagi varem.

Arengukavaga seatakse strateegilised eesmärgid aastateks 2023–2030, võttes sealjuures arvesse nii riigi pikaajalises

Joonis 1. Heaolu arengukava 2023–2030 poliitikavaldkonnad

¹ Vt <https://www.sm.ee/et/heaolu-arengukava-2016-2023>.

arengu-strateegias „Eesti 2035” seatud strateegilisi sihte, ÜRO ülemaailmseid säästva arengu eesmärke kui ka Euroopa Liidu suundi ja rahvusvaheliselt võetud kohustusi.

Arengukava kui põhjalik kokkulepe

Valitsevad trendid – olgu need näiteks vananev ja vähenev rahvastik, suurenev hoolduskoormus, töösuhete muutus, suurenev surve kasutada paindlikke töövorme, suur vaesusrisk – kombineerituna piirkondlike murekohtadega hoiavad tähelepanu keskmes ühiskonna ja majanduse arengu seisukohalt olulist küsimust: mis muudatusi tuleb riigi poliitikas teha, et rahuldada inimeste, majanduse ja tööturu vajadusi ning tagada samal ajal heaolu suurenemine ja sotsiaalkaitse-süsteemi kestlikkus. Sotsiaalsektor vajab võimalikult ulatuslikku ja kõrgel tasemel tähelepanu. Investeeringud sotsiaalsesse kaitseesse peavad suurenema. Vaja on selgeid, kuid ambitsioonikaid eesmärke.

Meie eesmärk on, et inimesed elaksid õnnelikult, tegusalt ja tervena. Parim sotsiaalkaitse on see, kui inimene saab teha tööd või osaleda ühiskonnaelus muul moel. Vaesusesse sattumise ennetamiseks või sealt väljatulekuks ei ole siiani paremat viisi leitud. Seetõttu on ka arengukava üks oluline küsimus, milline on inimväärne töö täna ja edaspidi, mis võimaldaks olla terve ja tööväimeline töö tegija, kes osaleb tööelus pikka aega.

Eestis elavate inimeste elukvaliteet peab paranema. Seetõttu ongi arengukava koostamise käigus vaja kokku leppida kriteeriumid, mille alusel määratleme Eestis heaolu ning mis kirjeldaks Eesti inimeste elustandardit kogu eluea jooksul. Tegeleda tuleb ka ühiskonna hoiakutega, kasvatada abivalmidust ja sallivust ning märgata abivajajaid varasemast enam.

Senisest palju enam tuleb pöörata tähelepanu probleemide tekkimist ja süvenemist ennetavatele meetmetele. Mida paremini suudetakse ennustada riske ning mida varem ja tulemuslikumalt sekkutakse, seda lühemaajalist ja sageli ka vähem kulukat tuge inimesed vajavad. Selles on suur roll kohalikel omavalitsustel.

Eesmärkide saavutamine eeldab üheskoos kokku lepitud ja üksteisega seostatud poliitikameetmete väljatöötamist ning nende tulemuslikku rakendamist. Riigi tasandil on selleks parim koht arengukava. Julgeme öelda, et heaolu arengukava koostamine toetab koostööd, eesmärkide elluviimist ja üksteiselt õppimist. Arengukava koostamine teeb kavatsused, asjaosaliste vastutuse ja rahastamise selgemaks ning kava koostamisel osalenud inimestel on üksteist lihtsam mõista.

Seetõttu peame ka heaolu arengukava koostamise ja eduka elluviimise võtmeteguriks võimalikult põhjalikke arutelusid ning paljude spetsialistide kaasamist.

Juhtimine ja kaasamine

Arengukava koostamise eest vastutab sotsiaalministeerium ning selle edukaks juhtimiseks kaasatakse eri etappides palju partnereid ja eksperte. Oluline roll arengukava koostamisel on töörühmadel, mille tööd ja mõtteid soovime kajastada blogipostitustena. Koostame ka kommunikatsiooniplaani ning plaanime kirjaliku tagasiside andmise võimaldamist.

Heaolu arengukava 2023–2030 on praeguste plaanide kohaselt esindatud ühe teemana selleaastasel arvamusefestivalil, mis toimub 13.–14. augustil Paides. See on suurepärase võimalus kõigile huvilistele rääkida kaasa nii-võrd olulise arengukava koostamisel. Täpsem ajakava ja aruteluteemad selguvad lähiajal ning anname nendest teada ka ajakirja lugejatele.²

² Valitsus kiitis heaks „Heaolu arengukava 2023–2030” koostamise ettepaneku 1. aprillil. Sellega on võimalik tutvuda veebilehel www.valitsus.ee/media/3946/download.

Eva Liina Kliiman
sotsiaalkindlustusamet

Alice Juurik, Marge Hindriks, Liina Lokko
sotsiaalministeerium

Integreeritud tugiteenused lastele – ülevaade projekti tulemustest

Sotsiaalkindlustusameti eestvedamisel katsetasid kaheksa kohalikku omavalitsust 2019. aasta juulist kuni 2020. aasta novembrini lastele integreeritult tugiteenuste osutamist. Projektist saadi hea kogemus, kuidas abi korraldada ning mis takistusi selleks ületada.

Mitmes valdkonnas abi vajavate laste puhul võttis valdkonnaülese juhtumikorraldaja rolli kohaliku omavalitsuse (KOV) spetsialist. Koos haridusasutuse, rehabilitatsiooniasutuse, Rajaleidja ja vajaduse korral terviseteenuse osutajaga määrati lapsele ja perele vajalikud teenused. Projekti käigus võeti spetsialistide sekkumised ühtsesse tegevusplaani, optimeeriti hindamisi ja korraldati regulaarseid ümarlaudasid. Projekti rahastas Euroopa Sotsiaalfond.

Projekti korraldus

Nüüdseks on valminud projekti lõppraport¹. Projektis osales 66 last vanuses

1–15 eluaastat Kambja, Kuusalu, Rakvere, Saaremaa, Väike-Maarja ja Võru vallast ning Tartu ja Haapsalu linnast. Nad liitusid eri aegadel ning seetõttu sai mõni pere katsetatud mudeli järgi tuge pikemat ja mõni lühemat aega. Kaasatud lapsed vajasisid abi mitmes valdkonnas ja võisid abi vajada eri põhjustel: mõne abivajadus oli põhjustatud eeskätt terviseprobleemidest, teise pere oli omavalitsuse vaateväljas sotsiaalprobleemide tõttu.

Suure abivajaduse korral on lastel ja peredel vaja valdkonnaülest juhtumikorraldajat. Abi peaks olema kättesaadav võimalikult lähedal, kuid samal ajal on loogiline, et

¹ Lõppraporti leiab veebilehelt www.sotsiaalkindlustusamet.ee → organisatsioon, kontaktid → Projektid → Integreeritud teenused erivajadustega lastele.

juhtumikorraldaja töötaks institutsioonis, millega on seotud kõige enam abimeetmeid. Projektis toimis hästi see, et juhtumikorraldaja töötas omavalitsuses. Kuid seejuures tehti KOVidele ka teatud erisusi, mis asja lihtsustasid. Näiteks võis KOVi juhtumikorraldaja suunata lapse saama riigi rahastusega rehabilitatsiooniteenust sõltumata selles, kas lapsele on määratud puude raskusaste. Enamasti saab sel juhul suunata rehabilitatsioonile vaid lastekaitse seaduse mõistes abivajavaid lapsi.

Juhtumikorraldaja rolli täitnud spetsialistid iseloomustasid katsetatud tööviisi kui ideaalset, kuid nenditi, et tavalise töökorralduse korral ei jääks selliseks tööks aega. Üldiselt pidasid projektis osalenud KOVi mudelit siiski rakendatavaks, kuigi leiti, et see nõuab lisaressurssi. Kui lastekaitse spetsialiste on nii vähe kui praegu, siis ei saa mudelit laialdaselt rakendada. Leiti, et juhtumikorraldaja ei peaks samal ajal täitma teisi lastekaitse spetsialisti kohustusi. Kaasatud partnerid nägid samuti mudelis potentsiaali, kuid nad tunnetasid suuremaid riske olukorras, kus KOVide võimekus ja võimalused tuge pakkuda on väga erinevad.

Sündmusteenuste põhimõtete rakendamine lihtsustab abi kättesaadavust ja toetab nii lapse kui ka pere vajadusi.

Nii juhtumikorraldajad kui ka koostööpartnerid tõid välja, et nad said harjutada juhtumikorraldust ja võrgustikutööd. Juhtumikorralduse puhul sai õppida tööülesandeid jagama ja sekkumisi kavandama nii, et endale ei lisanduks kohustusi. Võrgustikutöö praktika andis koos tegutsemise kogemuse ja julgustas kontakti võtma. Peamised kogetud raskused olid seotud kommunikatsiooniga.

Hoolimata mõnest vajakajäämisest oli koostöö siiski pigem edukas. Selle laabumist võis mõjutada asjaolu, et projektitöö erines tavapärasest: KOVi olid seotud kindla rehabilitatsiooniasutusega, st võrgustikutööd tehti ühe kindla partneriga. Tavaliselt valib aga lapsevanem rehabilitatsiooniasutuse ise. Sotsiaalkindlustusamet küll soovitab üldiselt valida kodulähedase asutuse, kuid otsustab lapsevanem. Nii et kui jätkata sama mudeli rakendamist, tuleb KOVi juhtumikorraldajal kaasata just lapsevanema valitud rehabilitatsiooniasutus ja isegi siis, kui see asub kodust kaugemal.

Kuidas vähendada hindamiste arvu?

Projektiga otsiti võimalust vähendada hindamiste arvu ja hoida ära sama eriala spetsialisti hindamisi eri institutsioonides. Lapsega tööd alustades kogus juhtumikorraldaja ette antud töövahendi abil tema vajaduste kohta esimese info. Selle alusel valiti välja spetsialistid, kes peavad last hindama. Paljud lapsed olid omavalitsustele juba varasemast tuttavad, kuid oli ka neid, kes sattusid spetsialistide vaatevälja esimest korda.

KOVides koordineeriti hindamisi erinevalt: mõnel juhul tehti seda rehabilitatsiooniasutuse ja Rajaleidja spetsialistide koostöös, teisel juhul võttis juhtumikorraldaja koordineerimise enda peale. Paljudel juhtudel olid Rajaleidja spetsialistid lapsi juba hinnanud või polnudki nende hinnangut vaja. Neil juhtudel koordineeris hindamisi enamasti rehabilitatsiooniasutus. Sellegipoolest ei suudetud alati dubleerivaid hindamisi ära hoida.

Hindamisi otsustati enamasti korraldada eri päeval, sest see võimaldas näiteks nende elluviimist kiirendada või teha rohkem hindamisi lapse igapäevakeskkonnas.

Lapsevanemate tagasiside alusel võib siiski järeldada, et lapse ja vanema jaoks pole niivõrd

oluline, et hindamine toimuks ühel päeval ja ühes kohas. Palju tähtsam on, et hindamised oleksid valdkonnaülesed ja võimalikult vähese ooteajaga, et lapsevanemad teaksid hindamise eesmärki ja tulemusi ning määratud sekkumised moodustaksid terviku.

Valdkonnaülene hindamine on võimalik ka praeguse korralduse puhul, kuid selleks on vaja tugevat koordineerimist, asjaosaliste koostöösoovi ja hindamise eesmärkide läbirääkimist võrgustikuliikmete vahel. Valdkondadevahelise hindamise kogemus oli Eesti eri paigus erinev: mõnes KOVis kasutati edukalt haridusvaldkonna hindamisi ka rehabilitatsiooni sekkumiste plaanimiseks, teisel ei peetud muus valdkonnas tehtud hindamisi piisavaks. Projektis osalejad ei pidanud seda institutsionaalseks probleemiks, mis tuleneb riiklikult paikapandud eeldustest, vaid hindamisi tegevate tiimide praktikate küsimuseks.

Ümarlaud tagab ühise infovälja

Mudel püsib toimivana tänu regulaarselt toimuvatele ümarlaudadele, mis tagavad võrgustiku ühise infovälja ja selle, et ilmsiks tulnud probleemid lahendatakse. Projekti raames tuli kokku kutsuda iga lapse abistamisel minimaalselt kolm (erandjuhul kaks) ümarlauda. Nende korraldamise loogika oli KOVide otsustada. Enamik KOVe korraldas esimese ümarlaua pärast hindamisi, et leppida kokku vajalikud sekkumised. Teine ja kolmas ümarlaud kutsuti kokku, et saada ülevaade sekkumiste toimest. Näiteks arutati eri asutuste spetsialistidega, mis sekkumise tulemusi märkavad õpetajad või kuidas sekkumiste tulemuslikkust toetada veelgi enam ning ületada tekkinud takistusi.

Ümarlaudadel osalejad valiti sõltuvalt juhtumist: oli ümarlaudu, kuhu olid kaasatud vaid KOV ja rehabilitatsiooniasutus; kuid oli ka selliseid, kus kohtusid kooli,

Rajaleidja, rehabilitatsiooniasutuse, KOVi ja tervise valdkonna esindaja või ka näiteks lapse kriminaalhooldaja. Enamasti olid kaasatud lapsevanemad ja mõnel juhul ka lapsed.

Valdkondadevahelise hindamise kogemus oli Eesti eri paigus erinev: mõnes KOVis kasutati edukalt haridusvaldkonna hindamisi ka rehabilitatsiooni sekkumiste plaanimiseks, teisel ei peetud muus valdkonnas tehtud hindamisi piisavaks.

Ümarlaudade toimet hinnates peeti oluliseks ka kaudset mõju: näiteks toodi välja, et ümarlauakohtumine võis mõjuda lapsevanemale distsiplineerivalt või võimestavalt.

Minimaalne kohtumiste arv on projekti kogemuse põhjal kolm – alla selle ei saa tagada sekkumiste jätkusuutlikkust. Juhtumikorraldajad tõid välja, et ümarlaudade „kohustuslikkus” oli laste toetamise seisukohast kasulik. Ümarlaudade kavakindel toimumine on oluline, sest muidu võivad juhtumid, mis parasjagu kiireloomulisi probleeme ei tekita, jääda tagaplaanile ja sedasi kannatab ennetustöö.

Takistusteks puudulik andmevahetus ja spetsialistide vähesus

Üks takistus, mis tuli projekti jooksul esile ja on sage ka tavapärasel võrgustikutöös, on puudulik andmevahetus. Asjaosaliste infosüsteemid on erinevad ja automatiseeritud andmevahetust on vähe. Pilootprojekti muutsid andmete vahetamise sujuvamaks partnerite vahel ja ka lapsevanemaga sõlmitud eelkokkulepped. Kuid andmete vahetamine eelkõige meili teel oli partneritele siiski koormav. Ühilduvate infosüsteemide

ning andmete vahetamise teema vajab kiireid ja tänapäevaseid lahendusi. Praegused infosüsteemid võrgustikutööd ei toeta.

Teiseks takistavaks asjaoluks laste abistamisel on tugispetsialistide vähesus. Projekti käiguski esines olukordi, kus ei suudetud alati vajalikult mahus tagada mõne eriala spetsialisti teenust. Samal ajal võimaldas võrgustikuülene koordineerimine pakkuda lapsele parimat võimalikku abi vastavalt võrgustiku ressurssidele ja selle saamine ei jäänud lapsevanema teadlikkuse või n-ö õige taotluse esitamise taha.

Mudeli edasine rakendamine

Pärast projekti lõppemist kinnitasid mitmed KOVide spetsialistid, et nad kavatsevad katsetatud mudelit oma töös rohkem rakendada ka edaspidi. Saaremaa vallas on sellega jõutud pisut kaugemale. Saaremaa Laste ja Pere Tugikeskuses on loodud juhtumikorralduse teenus ja asjaomased ametikohad. Projektiga võrreldes on nende töös teatud erisused. Juhtumikorraldust pakutakse haridus- ja sotsiaalteenuseid koondavas keskses, seetõttu on eesmärk pakkuda lastele ja peredele tuge esmasandite teenuste kaudu ja jõustada haridusasutusi.

Kui pilootprojekti käigus suunati enamik lapsi rehabilitatsiooniteenust saama, siis Saaremaa näitel on pärast pilootprojekti lõppu seni suudetud laste ja pere toetusvajadust katta eelkõige esmasandite teenustega. Erineb ka ümarlaudade korraldamise sagedus – kohati korraldatakse (veebi-)ümarlaudasid ka iga kahe nädala tagant ja seda selleks, et muuta võrgustikutöö ja asjaosaliste koostöö tavapäraseks ja mugavaks.

Nii projekti kui ka Saaremaa kogemusele tuginedes võib öelda, et ka praeguses süsteemis on valdkondadeülene juhtumikorraldus võimalik ning kindlasti on eri omavalitsustes ja asutustes sarnast mudelit rakendatud

varemgi. Tuginedes nii spetsialistide kui ka lapsevanemate heale tagasisidele võibki sarnast lähenemist pidada laste tugiteenuste korraldamise põhialusteks.

Abi, mida lapsele ja perele pakutakse, peab olema tõendus põhine ja lähtuma lapse vajadustest, mitte lapsele määratud puude raskusastmest.

Mudeli rakendamist takistab aga mitu asjaolu. Katsetus näitas, et juhtumikorraldajal tuleb tegeleda eri institutsioonide tööprotsesside kokku sobitamisega. Seega eeldab mudeli laiem tõhus rakendamine tööprotsesside põhjalikku mõtestamist ehk teenusdisaini – asjaosaliste tööprotsesse muutmata jääb see poolikuks ja eesmärgi ei täideta. Koos sellega tuleks läbi mõelda ka andmete liikumine ja infosüsteemide ühilduvus, teenuste rahastus, rehabilitatsiooni saamise tingimused; samuti teenuskeskuste loomine ning lapse ja pere teekonna loogika. Väga oluline on valdkonnaülese juhtumikorralduse edukuse tagamisel ka see, kuidas omavalitsust kui üht „ust“ turundatakse ning kuidas lastele ja peredele suunatud riiklikud teenused ja toetused seda ideed toetavad.

Tugiteenuste reform

Selleks, et tagada lastele ja peredele tõhusam tugi, leppisid sotsiaalkaitseminister Signe Riisalo ning haridus- ja teadusminister Liina Kersna 2021. aasta märtsis kokku, et koos hakatakse ellu viima erivajadustega laste tugiteenuste reformi. Põhimõte on, et igasuguste tegevuste ja muudatuste puhul tuleb esikohale seada lapsekesksus ning järgida ennetuse printsiipi, et märgata abivajadust õigel ajal. Pakutavad abimeetmed peavad olema tõendus põhised ja kulutõhusad.

Praegusest tugisüsteemist on lapsevanemal keeruline aru saada ning see ei lähtu inimkesksest teenusdisainist. Reformi suur eesmärk on lihtsustada ja kiirendada abi kättesaadavust. Praegu peab lapsevanem selleks tegema taotlusi nii sotsiaal- kui ka haridusvaldkonnas. Laps ei pruugi abini jõuda õigel ajal, sest info eri valdkondade vahel on killustunud ja hägusad on ka aitajate rollid. Vanem ei pea teadma, mis teenuseid pakub KOV ja milliseid riigiasutused.

Aprillis alustati kliendiportreede loomist, et leida võimalused, kuidas osale lastele saaks riik pakkuda abi automaatselt. Vanematel ei oleks siis vaja teha nii palju taotlusi, seda aega saaks kasutada oma laste ja pere jaoks. Kõigepealt analüüsitakse sügava liitpuude, kroonilise haiguse, füüsilise puude, mitmekeelsest perest pärit logopeedilise abivajadusega, lihtsustatud õppekaval õppivate laste ning psüühikahäirega noorte abi saamise teekonda, et vähendada killustatust ja dubleerimist sotsiaal-, tervishoiu- ja haridusvaldkonna teenuste vahel ning pakkuda lastele korduvate hindamiste asemel rohkem abistavaid teenuseid.

Eesmärgiks kiirem ja asjakohasem abi

Iga lapse abivajadust peab märkama võimalikult vara. Reformi käigus tehakse kindlaks tüüpiliste klientide portreed ja klienditeekonnad, et luua sündmusteenuse põhimõttel lapse ja pere vajadusi arvesse võttev valdkondadeülene abisüsteem. Sündmusteenuste põhimõtete rakendamine lihtsustab abi kättesaadavust ja toetab nii lapse kui ka pere vajadusi.

Automaatselt pakutavad riiklikud abistavad teenused ja toetused vähendavad kõigi asjaosaliste haldus- ja eelarvelist koormust. Proaktiivse lähenemise toetuseks luuakse automaatsed info liikumise teekonnad.

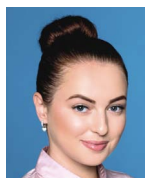
Reformi põhimõtted

- **Lapse- ja perekeskus** – pakutav abi peab lähtuma lapse ja pere vajadustest ja olema kättesaadav võimalikult kodu lähedal.
- **Ennetus ja õigeaegsus** – iga lapse abivajadust tuleb märgata võimalikult vara peale abivajaduse tekkimist.
- **Töenduspõhisus** – abi, mida lapsele ja perele pakutakse, peab olema töenduspõhine.
- **Kulutõhusus** – õigeaegselt pakutud tõhus abi aitab pikemas perspektiivis kokku hoida sotsiaalvaldkonna kulusid.

Lapse ja pere abi koordineerija on enamasti KOV ja tal peab olema selleks piisavalt infot ja tööriistu. KOVi toetavad eksperdid abistavad keerulisemate juhtumite puhul, teevad õppekorraldust puudutavaid otsuseid ja tagavad vajaduse korral ligipääsu riigi teenustele või lisarahale. Lapse ja pere vajadusi hinnatakse sel juhul tervikuna ning abistamiseks tekib üks juhtumiplaan.

Koordineeritud tegevus eri tasanditel ja haldusalades aitab tagada, et laps saab kiiresti asjakohast abi, tegevusi ei dubleerita ning abi tulemuslikkust on võimalik mõõta. Abi, mida lapsele ja perele pakutakse, peab olema töenduspõhine ja lähtuma lapse vajadustest, mitte lapsele määratud puude raskusastmest. Automatiseeritud lähenemiste ja ühe ukse loogika toel on võimalik hinnata sekkumiste tulemuslikkust, teenuste kulutõhusust, ja avaliku sektori raha parimat kasutust. Selgem abisüsteem, varajane abivajaduse märkamine ja abi kättesaadavus õigel ajal aitab perel keskenduda abivajava lapse toetamisele ning ennetada liigset hoolduskoormust ja pikaajalist sõltumist sotsiaalteenustest ja -toetustest.

Lapsendamise ja hooldusperre paigutamise seiresüsteem

Merlin Nuiamäe

töö- ja sotsiaalelu analüütik, Mõttekoda Praxis

KOKKUVÕTE:

Mõttekoda Praxise uuring selgitas välja peamised mured lapsendajate ja hooldusperede tugi- ja seiresüsteemis. Uuringu tarbeks tehti intervjuud Eesti eri piirkondades elavate perede ja nende tugioorganisatsioonide esindajatega, aga ka KOVi lastekaitse- ja sotsiaaltöötajaga. Töö tulemustest selgus, et laste ja perede vajaduste õigeaegseks märkamiseks ja neile reageerimiseks peab KOVi spetsialistil kujunema nendega usalduslik suhe. Uurimuses osalenute hinnangul on seire korralduse peamiseks probleemideks liiga vähene perede heaolu jälgimine kodukülastuste kaudu, KOVide erinev suutlikkus peresid toetada, ebapiisav juhtumiplaani täitmine ning puudulik lapsendajaperede käekäigu jälgimine.

Praxis tegi neli ettepanekut lapsendaja- ja hooldusperede seiresüsteemi parandamiseks: 1) töötada välja tugispetsialisti teenus lapsendaja- ja hooldusperedele; 2) töötada välja meelepea/abimaterjal, millele KOVi spetsialistid võiksid kodukülastustel tugineda; 3) teha kodukülastusi tihedamini; 4) korraldada igal aastal ka üleriigist lapsendaja- ja hooldusperede seiret.

MÄRKSONAD:

seiresüsteem, lapsendajapered, hoolduspered, tugispetsialist, asendushooldus, tugisüsteem

Kui lapsevanemad ei suuda pakkuda oma lapsele turvalist, hoolivat ning stabiilset elukeskkonda, on riik kohustatud tagama lapsele asendushoolduse. Seda on Eestis võimalik pakkuda lapsendamise, eestkoste või asendushooldusteenuse (hooldusperes, perekodus või asenduskodus) kaudu.

Eestis oli 2019. aastal 2329 last, kes ei elanud oma sünniperes. Neist 1399 olid eestkostel ehk elasid enamasti sugulaste juures. Asendus- või perekodus elas 794 last. Aastatel 2017–2019 lapsendati uude perre 77 last; 2018.–2019. aastal paigutati hooldusperre 64 last.¹

¹ Sotsiaalministeeriumi hoolekandestatistika, Sotsiaalkindlustusamet STAR ja SKAIS (2019); Sotsiaalkindlustusamet (2020).

2014. aastal valminud vanemliku hoolit-
suseta laste asendushoolduse poliitikasoo-
vituste rohelises raamatus seati eesmärgiks
suurendada perepõhise asendushoolduse
osatahtsust ja parandada selle kvaliteeti.

Kuigi viimastel aastatel on arendatud
nii asenduskoduteenust kui ka perepõhise
asendushoolduse võimalusi, on ka mitmeid
vajakajäämisi. Näiteks ei ole hooldus- ja
lapsendajaperede seire piisavalt järjepidev
ja reguleeritud.

Praegu kogutakse hooldus- ja perede
vajaduste kohta infot peamiselt KOVide
lastekaitsetöötajate kodukülastustel, suht-
lusel perega, juhtumiplaani täitmisel ja
ülevaatamisel. Juhtumiplaani hinnatakse ja
uuendatakse enamasti kodukülastuste ajal ja
vähemalt kaks korda aastas. KOVi lastekait-
setöötaja selgitab välja külastuse ajal lapse
ja hoolduspere vanemate hetkeolukorra,
täiendab juhtumiplaani ning hindab eel-
mise kodukülastuse ajal seatud (või vahepeal
püstitatud) eesmärkide saavutamist. KOVi
spetsialistidel ei ole selget juhust/vormi,
mille alusel lapsi või hoolduspere vanemaid
intervjuuerida. Nad saavad juhendada 2017.
aastal koostatud „Lapse heaolu hindamise
käsiraamatust”.

Vanemad võivad vajada tuge, et mõista lapse käitumist ja osata toime tulla ka enda emotsioonide ja tunnetega.

Selleks, et saada järjepidevalt ülevaadet perede
ootustest ja vajadustest pärast lapse perre tule-
kut ning koguda teavet, mis tuge nad ühel või
teisel eluetapil vajavad, on vaja korrakindlalt
koguda peredelt pidevalt tagasisidet. Seda
tuleb teha kindlal, struktureeritud viisil.

Mõttekoda Praxis tegi sotsiaalkindlustus-
ameti tellimusel ja Euroopa Sotsiaalfondi

rahastusel uuringu „Lapsendamise ja hool-
dusperre paigutamise järgne seiresüsteem”.
Eesmärk oli selgitada välja lapsendaja- ja
hoolduseperede vajadused ja probleemid
ning töötada välja lapsendamise ja lapse hool-
dusperre paigutamise järgne seiresüsteem.
Artiklis on välja toodud uuringu tulemused
ja tervikliku seiresüsteemi loomise ette-
panekud. Need ootavad praegu asjaosaliste
tagasisidet, mille põhjal otsustakse, kuidas
edasi tegutseda.

Tugi lapsele ja perele uue olukorraga kohanemisel

Praxise uuringu raames intervjueriti 16
lapsendaja- ja hooldusperekonda Eesti eri
piirkondadest, 10 KOVi sotsiaaltöötajat/
lastekaitsetöötajat ja 4 toetava esindusor-
ganisatsiooni esindajat. Intervjuud aitasid
saada ülevaadet perede teekonnast lapsen-
daja- või hoolduspereks saamisel ning röö-
mudest, probleemidest ja vajadustest, mis on
neid sel teekonnal saanud.

Perede vastustest selgus, et neile on juba
enne lapsendamist või hoolduspereks saa-
mist väga oluline hea kommunikatsioon ja
infovahetus lastekaitsetöötajaga, kes asja
korraldab. Lapsendamisele või hoolduspe-
reks saamisele eelnev aeg võib olla peredele
ootusärev ja põnev, aga ka murettekitav.
Intervjuueritud pered soovisid võimalikult
personaalset lähenemist, et lastekaitsetöötaja
aitaks leida küsimustele vastuseid ja vähen-
dada muresid. Kui perel jääb saamata oluline
info lapse tausta või tervise kohta, võib lapse
kohanemine uue perega olla keeruline, sest
vanemad ei tea, mida oodata või kuidas tulla
toime lapse erivajadustega.

Kui laps jõuab uude perre, tuleb perel
ruttu kohaneda ja uue olukorraga harjuda.
Edukat kohanemist mõjutavad perede koge-
muse põhjal mitmed asjaolud. Kohanemine
võib sõltuda nt lapse vanusest, taustast ja

traumakogemusest. Paljud pered peavad oluliseks, et neil oleks võimalus lapse tulles kohe puhkust võtta. Seda on vaja, et tutvuda, aidata lapsel sisse elada ja panna alus kiindumussuhtele. Hoolduslepinguga perre tulnud lapse korral ei ole aga vanematele ametlikku puhkust ette nähtud – selle saamine oleneb tööandja vastutulelikkusest. Läbipõlemise vältimiseks võib olla lapsendaja- ja hooldusperede vanematel hingetõmbepausi vaja ka siis, kui laps on elanud peres juba mõnda aega.

Probleeme võivad tekitada ka hooldusperre vanemate või lapsendajate raskused traumakogemusega lapse käitumismustrite mõistmisel. Miks ta nii teeb? Kuidas saaksin mina vanemana teda aidata? Kas ma ei sobi talle vanemaks? Miks ma hakkama ei saa? Selliseid küsimusi ja kõhklusid tekib sageli. Konflikte võivad tekitada ka hooldusperre paigutatud või lapsendatud lapse suhted peres juba kasvavate lastega, mida on vanematel keeruline lahendada. Kogu pere heaolu mõjutavad ka probleemid vanemate paarisuhtes või paarisuhte katkemine. Seega vajavad vanemad sageli (psühholoogilist) tuge, et mõista lapse käitumist ning osata selliste olukordade või enda emotsioonide ja tunnetega toime tulla.

Lastekaitsetöötaja võimalused peret aidata

Ühe peamise murena töid lapsendaja- ja ka hoolduspered intervjuude käigus välja raskused bioloogiliste vanematega. Võib juhtuda, et lapse bioloogilised vanemad soovivad lapsega tihti kohtuda, mis paneb lapse hooldusperre vanemad või lapsendajad ebamugavasse olukorda. Ka lapsel endal võib tekitada tihe kontakt oma bioloogiliste vanematega segadust ning kohanemisraskusi. Kuna lastele on suhtlemine oma bioloogiliste vanematega tähtis, siis on

oluline, et hoolduspered oskaksid neid selles toetada. Intervjueritud perede sõnul vajaksid nad bioloogiliste vanematega kohtumistel tuge spetsialistilt, kes aitaks vahendada suhtlust bioloogiliste vanemate, laste ning kasuvanemate vahel.

Usalduslik suhe omavalitsuse lastekaitsetöötaja ning hooldusperre vanemate ja lapse vahel on eelduseks, et seiresüsteemi abil oleks võimalik märgata lapse ja pere vajadusi ning reageerida neile õigel ajal.

Kuigi peredel võib ette tulla mitmeid probleeme, pöörduvad nad oma muredega tavaliselt lähedaste ja tuttavate poole või proovivad ise hakkama saada. KOVi spetsialistide poole pöörduvad pered peamiselt korralduslike küsimustega ehk nt siis, kui on näiteks vaja seadusliku esindaja nõusolekut või allkirja välismaale minekuks, dokumentide taotlemisel, kooli või lasteaeda registreerimisel, pangatehingutes jne. Intervjueritud sotsiaal- ja lastekaitse töötajate sõnul ollakse peredega sageli kontaktis ka finantsilistes küsimustes. Samas selgis intervjuudest, et perede suhtlus sotsiaal- või lastekaitsetöötajatega ei ole ainult probleemipõhine, sageli räägitakse ka laste arengust ja kordaminekutest.

Siiski tunnistasid pea kõik intervjueritud lapsendaja- ja hoolduspered, et nad vajavad suuremat ja stabiilsemat toetust. Enamasti ei ole nad tihedama seire vastu, kuid võivad siiski peljata rääkida KOVi lastekaitsetöötajatele kõigist oma muredest. Seetõttu ei pruugi ka kõik probleemid avalduda ning abi jääb õigel ajal saamata.

Ka intervjueritud lastekaitsetöötajad nentisid, et vahel on keeruline võita

hoolduspere usaldust ja ka nemad vajaksid peredega suhtlemisel tuge. Nii intervjuueeritud perede kui ka KOVi spetsialistide ja esindusorganisatsioonide hinnangul on oluline, et peredel oleks KOVi spetsialisti kõrval veel mõni neutraalne ja kogenud tugispetsialist, kelle poole pöörduda oma igapäevaprobleemide ja küsimustega – vaja on kedagi, kes mõistaks traumakogemusega lapse eripärasid. Kuivõrd lapsendajaperedel kontakt KOVi lastekaitsetöötajatega puudub, siis nägid nemadki, et tugispetsialisti olemasolu on väga tähtis.

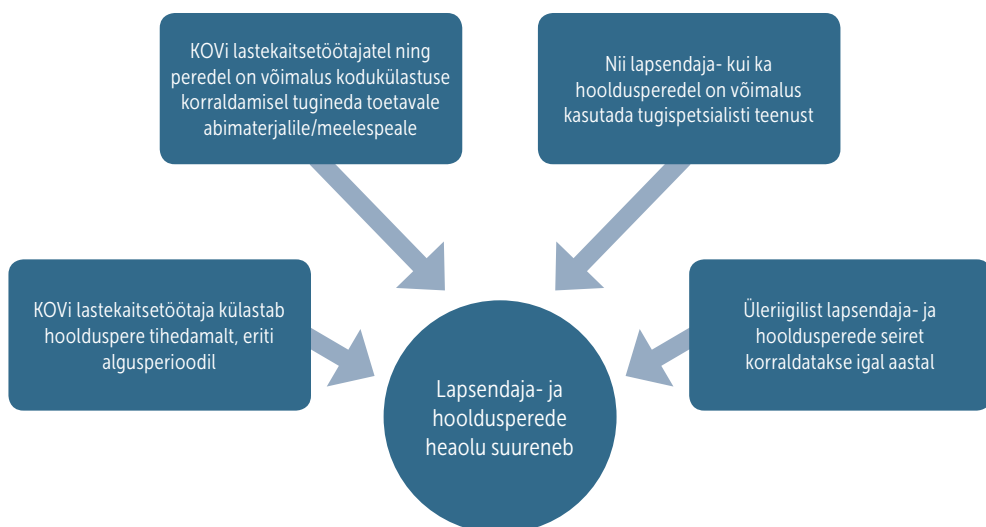
Terviklik seiresüsteem aitaks toetada õigel ajal

Uuringutulemuste alusel on selge, et hooldus- lapsendajaperede probleemide, arengute ning vajaduste seiramine ja neile toe pakkumine peab olema tõhusam. Seetõttu on oluline luua terviklik seiresüsteem (vt joonis 1), mille eesmärk on koondada ja analüüsida infot teises peres sündinud

lapse ja teda hooldavate või kasvatavate inimeste heaolu ja vajaduste kohta ning pakkuda asjakohast tuge. Täiendatud seiresüsteem võiks koosneda neljast peamisest komponendist:

- 1) tihedam kontakt KOVi spetsialisti ja hooldusperede vahel;
- 2) tugispetsialisti teenuse kasutamise võimalus nii hooldus- kui ka lapsendajaperedele;
- 3) kodukülastuste korraldamise jaoks abistava meespea väljatöötamine lastekaitsetöötajale ning hooldusperele;
- 4) iga-aastane üleriigiline lapsendaja- ja hooldusperede seiramine.

Usalduslik suhe omavalitsuse lastekaitsetöötaja ning hoolduspere vanemate ja lapse vahel on eelduseks, et seiresüsteemi abil oleks võimalik märgata lapse ja pere vajadusi ning reageerida neile õigel ajal. Seiramine ei ole järelevalve ega kontroll lapse ja pere heaolu ning õiguste kaitse üle, selle eesmärk on pakkuda abi ja ennetada probleeme.

Joonis 1. Tervikliku seiresüsteemi peamised komponendid lapsendaja- ja hooldusperede heaolu tagamisel

Tugispetsialist on perele toeks kogu teekonnal

Uuringu raames tehtud intervjuude põhjal soovitame välja töötada tugispetsialisti teenuse, sest teises peres sündinud last kasvatavad pered vajavad enda kõrvale inimest, kes kogu pere sel teekonnal toetaks.

Tugispetsialisti kaasamine annaks perele võimaluse jagada usaldusväärse inimesega oma rõõme ja muresid. Teisalt aitaks tugispetsialist KOVi töötajal jälgida ja toetada lapse arengut hooldusperes. Tugispetsialist saab pakkuda tuge ka lapsendajaperedele, kes praegu peavad vajaduse korral omale

Nõustada hoolduspere või lapsendajapere vanemaid ja last igapäevaelus tekkivate küsimuste või murede korral; toetada sh ka hooldusvanemaid:

- eneseanalüüsil, andes perele jooksvalt tagasisidet;
- lapse turvalise ja stabiilse keskkonna loomisel;
- kiindumusuhte kujunemisel;
- lapse leinaprotsessiga toimetulekul;
- lapse käitumisraskustega toimetulekul;
- muutustega toimetulekul.

Vajaduse korral innustada, motiveerida, julgustada ning tunnustada vanemaid ja last.

Toetada peret lapse bioloogiliste vanemate ja sugulastega suhtlemisel.

Vajaduse korral selgitada välja hoolduspere või lapsendajapere vanemate või lapse teenuse- või koolitusvajadus ning suunata neid vajalike teenuste või koolitusteni.

Jagada perele infot uutest arengutest süsteemis, sh uutest koolitustest/teenustest.

Olla perega suhtlemisel proaktiivne ning hoida perega regulaarset kontakti; sh märgata väsimuse märke ning aidata perel koostöös teiste asjaosalistega (sh KOVi spetsialistidega) mõelda võimalike lahenduste peale.

Austada pere privaatsust ning lähtuda konfidentsiaalsuse põhimõttest. Teavet ei jagata kõrvalistele inimestele ilma pere nõusolekuta; tugispetsialistil on küll kohustus jagada KOVi spetsialistile infot pere arengute ja probleemide kohta, kuid see peab olema pere jaoks selge ning perele jääb siiski õigus tugispetsialistile öelda, millise info puhul ta ei soovi, et see KOVini jõuaks (v.a kriisilukorrad, millesse tuleb KOVil kindlasti sekkuda).

Aidata ka seada eesmärgid ning toetada nende täitmist, sh osaleda vajaduse korral hooldusperes elava lapse heaolu arengu plaani koostamisel ning hindamisel.

Joonis 2. Tugispetsialisti ülesanded

ise tuge otsima, kuid sageli nad ei tea, kelle poole pöörduda. Tugispetsialist oleks perega regulaarselt ühenduses ning kohtuks vajaduse korral ka näost-näku (vt lähemalt jooniselt 2).

Tugispetsialisti teenust osutaksid hooldus- ja lapsendajaperede tugioorganisatsioonid ning selle rahastamise eest vastutaks SKA. Iga tugikeskus või -organisatsioon võiks katta teatud piirkonna Eestis ja tegeleda otse kõigi sealsete kasuperedega. Kui perel ning tugispetsialistil omavahel mingil põhjusel head klappi ei teki, peab olema perel võimalik tugispetsialisti vahetada. Perede turvatunne kasvab, kui hoolduspere, eestkostevanem, lapsendaja, aga ka võimalikud hoolduspered ja lapsed teavad, kes ja kus on tema kodulähedane tugioorganisatsioon, kelle poole saab küsimuste tekkimise korral pöörduda.

Tugispetsialist kinnitatakse perele pärast pere sobivaks tunnistamist. Tugispetsialist hoiab pidevat kontakti ja teeb tihedat koostööd hooldus- või lapsendajapere kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajaga, vajaduse korral osaleb ka kõigil lapsega seotud ümarlaudadel ja kohtumistel.

Tihedam kontakt kasvatab usaldust

Nii hooldusperre toodud lapse kui ka vanemate vajaduste ja probleemide väljaselgitamisel on võtmeroll KOVi lastekaitsetöötajatel. Pere toetamiseks ja vajalikele teenustele suunamiseks on KOVi lastekaitsetöötajal vaja koguda ja analüüsida infot lapse ning vanemate olukorra, heaolu ja vajaduste kohta.

Peamine probleem on usaldusliku suhte puudumine, sest hoolduspere lapsed ja vanemad ei ole sageli valmis oma probleeme võimalike tagajärgede hirmus ametnikuga jagama. Hea kontakti ja vastastikuse usalduse kujunemiseks on oluline tihe suhtlus KOVi spetsialisti ja pere vahel juba lapse perre paigutamisel.

Täiendatud seiresüsteem näeks ette, et lastekaitse spetsialist külastab esimesel kuul hooldusperet vähemalt ühe korra ning seejärel käib ta neil külas kahe, kolme ja kuue kuu möödudes. Alates teisest aastast külastab spetsialist hooldusperet iga kuue kuu möödudes ehk nagu praegugi, kuid vajaduse korral sagedamini. Kodu külastades vestleb lastekaitsetöötaja eraldi hoolduspere vanematega ja lastega, vajaduse korral ka teiste pereliikmetega. Kodukülastuste paremaks korraldamiseks töötatakse lastekaitse spetsialistile välja lapse heaolu kolmnurgast lähtuv meespea, kus on ära märgitud võimalikud teemad ja küsimused, mida vestluses lapse ja vanema(te)ga puudutada. Meespea on eriti vajalik (uutele) lastekaitsetöötajatele, kel pole hooldusperede ja seal kasvavate lastega varasemaid kogemusi.

KOVi lastekaitsetöötaja koostab lapse heaolu arengu plaani (HEA plaan ehk vana nimega juhtumiplaan²) ning täidab seda kavakindlalt koostöös hooldusperega ning perele määratud tugispetsialistiga jt oluliste asjaosalistega. Sedasi kogutud info annab lastekaitsetöötajale adekvaatse ülevaate lapse olukorrast peres, lapse ja vanemate vajadustest ning sellest, mis tuge nad vajavad. HEA plaani ülevaatamine

² Nimetus „juhtumiplaan” viitab keeleliselt üksiksündmusele (Eesti keele seletava sõnaraamatu kohaselt on juhtum võrdeline üksiksündmusega) ning on näide ametnikukesksest sõnavarast. Kuivõrd sõnadel on oma mõjuväli, siis teeme ettepaneku, et juhtumiplaan nimetataks ümber lapse heaolu arengu plaaniks ehk lühendina HEA plaan. Nimetus „lapse heaolu arengu plaan ehk HEA plaan” kirjeldab paremini selle dokumendi olemust ja eesmärki, seades ka keeleliselt esikohale lapse heaolu ning vältides lapse arengu toetamise taandamist üksikjuhtumile.

ehk hindamine toimub esimest korda kolme kuu ehk kohanemisperioodi möödudes, seejärel kuue kuu möödudes ning edaspidi vähemalt üks kord aastas, tehes eelmise perioodi alusel järeldusi, seades uusi eesmärgi ja sõlmides kokkuleppeid. Et lastekaitsetöötajad saaksid hooldusperesid toetada veelgi paremini, on oluline, et nad saaksid osaleda lapse heaolu hindamise koolitustel, kus võetakse arvesse just hoolduspere eripära. Need koolitused võiksid hõlmata nii rollimänge kui ka praktilisi näiteid. KOVi spetsialistid tuleb koolitada ka traumateadlikumaks – laste heaolu hindamisel on see väga oluline.

Lapsendajaperede käekäigu jälgimine

Lapsendajaperede käekäiku saab jälgida samadel põhimõtetel siis, kui laps paigutatakse perre esialgu hoolduslepingu alusel ja enne lapsendamise kohtuotsust. Ajal, mil laps on lapsendada soovivas peres hoolduslepinguga, kohandub neile sama seiresüsteem nagu tavalistele hooldusperedele.

Oluline on luua terviklik seiresüsteem, mis koondab infot teises peres sündinud lapse ja teda hooldavate või kasvatavate inimeste heaolu ja vajaduste kohta.

Lapsendajapered on pärast lapsendamise kohtuotsust seaduse silmis võrdsed n-ö tavalise perega, kel pole kohustust suhelda KOVi spetsialistiga. Ka intervjuudest lapsendajatega selgus, et sageli ei soovi nad, et riik nende ellu pärast lapsendamise kohtuotsust sekkuks, nad eelistavad privaatsust ja soovivad elada nagu tavaline perekond. Seetõttu ei ole mõistlik lapsendajaperesid korrakindlalt seirata. Mitmed lapsendajad

tunnistasid intervjuudes, et ka neil oleks vaja tugispetsialisti, kelle poole saaks murede korral pöörduda. Seega peaks perel pärast lapsendamist olema soovi korral õigus kasutada tugispetsialisti teenust edasi ja saada osa ka muudest riiklikest tugiteenustest, sh koolitustest. Perioodi, mille jooksul on lapsendajaperel võimalik tugispetsialisti teenust kasutada, määrab kindlaks SKA koostöös tugioorganisatsiooniga. Lapsendaja saab pöörduda teenuste ja toetuste saamiseks ka oma elukohajärgse KOVi lastekaitsetöötaja poole.

Iga-aastane üleriigiline seire aitaks süsteemi arendada

Ühendkuningriikides ja Hollandis kasutatakse lapse õiguste ja heaolu seiramiseks täiendavaid küsitlusi, et saada teavet, milline on asendushooldusel olevate laste heaolu. Ka Eesti seiresüsteemi võiks täiendada üleriigiline seire, et koguda üldistatavat tagasisidet ja kasutada seda strateegiliselt lastekaitse-süsteemi toimimise arendamiseks ja parandamiseks. Selline seire ei oleks lapse või pere tasandil isikustatud ega annaks hinnangut, kas konkreetse pere või lapse õigused ja heaolu on tagatud, kuid aitaks vajaduse korral teha muudatusi lastekaitsetöös ning lapsendamise ja hooldusperre paigutamise korralduses. Seirega kogutavad hinnangud asendushoolduse süsteemi toimimise kohta oleksid avalikud – neid saaksid kasutada nii kohalike omavalitsuse ja keskkvalitsuse asutused kui ka tugioorganisatsioonid, et toetada lapsi ja peresid veelgi paremini.

Kokkuvõtteks

Selleks, et nii lapsendaja- kui ka hooldusperede heaolu ja turvatunne oleksid tagatud, on oluline, et neil oleks tugisüsteem. Praxise uuringu pinnalt on välja pakutud mitmed ettepanekud, kuidas perede heaolu tõsta, kuid selle uuringu eesmärk ei olnud leida

lahendusi kõigile asendushoolduse süsteemi probleemidele. Seega peab võtma arvesse, et ainult seire abil perede kõiki probleeme ei lahenda, on muidki probleeme laiemas asendushoolduse tugisüsteemis, millele

peab samuti rõhku panema. Praxisse uuringu tulemustest välja kasvanud ettepanekud vajavad edasist arutelu eri asjaosalistega, et oleks võimalik selle pinnalt edasi tegutseda ja strateegiaid kujundada.

KOMMENTAAR

Helen Jõks

sotsiaalministeeriumi laste heaolu osakonna nõunik

Praxisse analüüs „Lapsendamise ja hooldusperre paigutamise järgne seiresüsteem“ annab hea ülevaate lapsendaja- ja hooldusperede olukorrast, nende probleemidest ja vajadustest. Oleme tänulikud peredele ja kõigile teistele, kes analüüsi valmimisse panustasid.

Analüüsis tehakse mitmeid ettepanekuid perede toetamise ning nii laste kui ka perede heaolu jälgimise parandamiseks lapse peres kasvamise ajal. Oluline on tõhustada ja tihendada kohalike omavalitsuste suhtlust peredega ning pakkuda selleks täiendavaid töövahendeid; pakkuda perele kindlust püsiva tugispetsialisti abil ja jälgida asendushooldusel kasvavate laste heaolu ja perede muutuvaid vajadusi süsteemi järjepidevaks arendamiseks iga-aastaste küsitluse kaudu.

Pole kahtlust, et asendushooldusel elavate laste olukorra ja perede vajaduste jälgimine ning nendest lähtuv toetamine on üks võtmeküsimusi, kui soovime, et järjest rohkem lapsi jõuaks asutusepõhise asendushoolduse asemel kasvama peredesse. Analüüs pakub süsteemi kujundamiseks mitmeid ettepanekuid, millest mõned on elluviidavad kohe ning teised vajavad lisaarutelusid.

Osaliselt on ettepanekud praktikasse juba rakendumas, nt hakati selle aasta algusest Euroopa Sotsiaalfondi toel pakkuma perepõhise asendushoolduse tugiteenuste raames uut peretoe teenust. See annab asendushoolduseperedele suurema kindlustunde, et nad ei jää oma muredega üksi ning probleeme on võimalik avastada ja lahendada juba varakult. Teenust osutavad sotsiaalkindlustusameti lepingupartnerid üle Eesti. Teenust pakutakse igale uuele asendushooldusperele ning vajaduspõhiselt ka neile, kes juba mõnda aega on last kasvatanud ning kel on tekkinud vajadus suurema toe järele.

Kuigi analüüs keskendus lapsendaja- ja hooldusperedele, siis kasuperedele tugisüsteemi arendamisel peame kindlasti meeles ka eestkostjaid, kes vajavad samuti järjepidevat vajaduste jälgimist ja toetust.

Annika Veimer*Tervise Arengu Instituudi direktor*

TAI suunab tervislikke valikuid teaduspõhiselt

Riigis on terviseteemadega tegelevaid asutusi palju ja õigustatult võib tekkida küsimus, millega tegeleb sotsiaalministeeriumi hallatav riiklik teadus- ja arendusasutus Tervise Arengu Instituut ehk TAI?

Kui ajakirja Sotsiaaltöö lugeja on eelkõige kokku puutunud TAI tegemistega sotsiaalvaldkonnas, siis tegelikult on meie tööpõld oluliselt laiem. Avalikkus teab meid eelkõige erinevate toitumis-, alkoholi- või tubakateemaliste kampaaniate tegijana, kuigi erinevad teavitustööd ja -kampaaniad moodustavad meie tegevustest ja eelarvest napilt 5%. Põhirõhk TAI tegevustes on hoopis teadustööl ja selle tulemuste praktikasse viimisel.

Äsja lõppes ka meie enda jaoks järjekordne eesmärkide ja tegevusvaldkondade põhjalikum mõtestamise protsess ning kinnitasime TAI arengukava aastateks 2021–2025. Leidsime, et meie tegevusest laiem pildi andmine võib ka ajakirja lugejatele silmaringi avardav olla.

Teadustöö loob otsusteks tõenduspõhise aluse

Meie missioon on olla teaduspõhiste tervislike valikute kujundaja ja kogu oma mitmekülgse tegevusmaastikuga panustame

sellesse, et Eesti rahvas oleks tervem. Kuidas me seda teeme?

Mõjusate tervist edendavate programmide kujundamiseks peavad need rajanema usaldusväärsetel andmetel. TAI-s uurivad meie teadlased Eesti inimeste tervist, tervisekäitumist, haigestumist ja neid mõjutavaid tegureid. Koostöö paljude Eesti ja Euroopa teadusasutuste ja ülikoolidega lisab meie uurimis- ja arendustööle rahvusvahelise mõõtme – viime ellu mitmeid rahvusvahelisi teadusuuringuid ja arendusprojekte.

Meie peamiseks uurimistöö suundadeks on vereringehaigused ja pahaloomulised kasvaja- ja haigused, mis on kõige sagedasemad surmapõhjustused Eestis. 2021. aasta alguses jõudsime ammu oodatud ja plaanitud muudatuseni vähi sõeluuringute valdkonnas ning nüüd kutsutakse aktiivselt uuringusse ka inimesed, kel ravikindlustust ei ole. Samuti laiendati emakakaelavähi sõeluuringu sihtrühma, kaasates ka kuni 1956. aastal sündinud naised. Vähiennetuse teemal on oodata

muudatusi veelgi, käimas on mitu uuringut eri sõeluuringute tõhususe või rakendamise teostatavuse osas, piloteerime emakakaelavähi uuringuproovi võtmisel uut, kodus kasutatavat meetodit.

Mõjusate tervist edendavate programmide kujundamiseks peavad need rajanema usaldusväärsetel andmetel.

Suure saavutusena võib välja tuua panuse äsja valminud riikliku vähitõrjeplaani loomisse. Kümneks aastaks koostatud plaan arvestab terviklikku vähiteekonda, mis hõlmab õigeaegse ja kvaliteetse diagnostika ning ravi ja rehabilitatsiooni kättesaadavusele lisaks ka sotsiaalset ja psühholoogilist tuge patsiendile ja tema lähedastele.

Vähivaldkonna kõrval on meie teadlastel töös arvukalt muid teadusuuringuid. 2021. aastal jätkame COVID-19 käitumisuuringutega, mille kaks esimest lainet juba eelmisel aastal kokku võtsime. Suurematest uuringutest ootame sel aastal rahvastikupõhise vaimse tervise uuringu, Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuringu, laste rasvumise seire uuringu ning taimetoitluse ja soolatarbimise uuringute valmimist. Avaldamist ootavad erinevad teadusartiklid, sealhulgas puugikampaania tulemustest ja HIViga elavate inimeste raviga kaasatusest.

Seega, aeg-ajalt meie veebilehele kiigates, leiab sealt huvitavat värskeimat teaduskirjandust või saab tutvuda tervisestatistika andmebaasis avaldatud andmete ja analüüsiraportitega.

Mõjusad otsused vajavad kvaliteetset tervisestatistikat

Teadlike valikute tegemiseks on tervisepoliitikas olulised ka kvaliteetsete andmetega

registrid. TAI kogub Eesti tervise- ja tervishoiuvaldkonna statistikat, st andmeid rahvastiku tervises seisundist ja -käitumisest kuni tervishoiuressursside kasutamiseni. Haldame kuut rahvastikupõhist meditsiini-registrit: raseduse infosüsteem, vähiregister, vähi sõeluuringute register, surma põhjuste register, tuberkuloosiregister ja narkomaaniraviregister. Registriandmete analüüs aitab hinnata rahva tervise seisundit ja trende. Vaatamata Eesti e-riigi kuulsusele, ja seda eriti tervishoiuvaldkonnas, tuleb tõdeda, et andmete kogumisel on meil astuda veel olulisi samme, et kasutada ära tänapäevaste infotehnoloogiliste lahenduste võimalusi ja potentsiaali. Meie jaoks on registrite maailmas teha tiigril veel suur hüpe.

Tervise ja heaolu edendamine praktikas

Kui usaldusväärsed andmed ja analüüs tervist hoidvate ja edendavate poliitikate kujundamiseks on olemas, tuleb nende põhjal ka tegevused planeerida ja ellu viia. Ka siin on TAI-l kaalukas roll täita.

Märkimisväärne osa meie tööst on seotud tervise ja sotsiaalse heaolu edendamisega. Tervise edendamise ja ennetuse alla mahuvad nii tõendus põhiste sekkumiste väljatöötamine ning rakendamine riskikäitumise ennetamiseks ja tervise toetamiseks, tegevuskohapõhine tervise edendamine ja haiguste ennetamine koolieelsetes lasteasutustes, koolides, töökohtadel ja kohalikes omavalitsustes ning samuti terviseturundus – ja kampaaniad ja teavitustegevused erinevatele sihtrühmadele. Mis nende keerukate sõnakombinatsioonide taga peitub? Näiteks on eelnevate tegevuste raames Eestis juurutamisel koolilaste käitumiskeskuse arendav mäng VEPA, mis on rahvusvaheliselt tunnustatud ja tõendus põhine ennetusprogramm. Programmi eesmärk on vähendada noorte

riskikäitumist ja mõjutada positiivselt laste elukäiku. VEPA koondab õpetaja jaoks meetodid, mida tunnis õpitegevuse käigus kasutada, ning aitab luua klassis positiivse ja toetava õhkkonna, lastel paremini õppimisele keskenduda ning arendada õpilaste enesejuhtimise ja sotsiaalseid oskusi.

Lisaks arendame ja korraldame riigis kindlaid tervise- ja sotsiaalteenuseid eelkõige haavatavatele sihtrühmadele: HIV-i testimine ja nõustamine, HIV-iga elavatele inimestele suunatud nõustamine ja juhtumikorraldus, narkootikumide tarvitajatele mõeldud teenused nagu kahjude vähendamine koos mitmesuguste tugi- ja nõustamisteenustega, ravi ja rehabilitatsioon narkootikumide tarvitajatele, alkoholi liigtarvitamise varane avastamine ja nõustamine ning alkoholitarvitamise häire ravi, noorte uimastitarvitamise ennetamine ja tuberkuloosiravi korraldamine. Koostöös partneritega korraldame vähi sõeluuringuid ja loome uute personaalmeditsiini teenuste jaoks vajaliku infrastruktuuri. Arendustööd toetame sageli tervishoiu ja sotsiaalvaldkonna koolitustega – aastas osaleb TAI erinevates koolitusprogrammides 4000–5000 inimest.

Märkimisväärne osa meie tööst on seotud tervise ja sotsiaalse heaolu edendamisega.

Tervisedendustöös on oluline kasutada tänapäevaseid nutikaid lahendusi. Näiteks meie kõnerobot Aboti aitab loobuda liigsest alkoholitarvitamisest. Nii Abotist kui ka alkoholitarbimise valdkonna ennetustegevustest leiab rohkem infot veebilehelt alkoinfo.ee. Oleme loonud veebipõhise eneseabi programmi „Selge”, mille kasutaja saab analüüsida oma alkoholi tarvitamise mustrit ja leiab professionaalset abi alkoholi

tarvitamise vähendamiseks. Järgnevatel aastatel soovime luua ka mobiilirakenduse ehk äpi, mis toetaks tubaka tarvitamisest loobumisel noori, kelle seas paraku üha enam e-sigarettide jms toodete tarbijaid näeme. Pidevalt tegeleme ka toitumisprogrammi lahenduse Nutridata arendamisega, et tõsta tavakasutaja jaoks toitumise ja liikumisharjumise jälgimisel programmi kasutusmugavust ja seda ka mobiilsetes seadmetes.

Riiklik personaalmeditsiini projekt

Infotehnoloogia mängib olulist rolli ka TAI ühes lähiaastate kaalukas projektis, milleks on „Personaalmeditsiini rakendamine Eestis aastatel 2019–2022”. Selle käigus luuakse infrastruktuur ja teenused, et saaksime tuleviks ennetus- ja ravitöös kasutada ka iga inimese geenandmeid.

Personaal- ehk täppismeditsiinis leitakse igale inimesele just talle sobiv ennetus- või raviplaan, analüüsides terviklikult tema käitumise, keskkonna ja tervise andmeid ja geneetilist eelsoodumust haiguste tekkeks. Personaalmeditsiin võimaldab pakkuda õigeid teenuseid õigel ajal õigele inimesele ja toob tähelepanu ravilt ennetusele. Need on tervishoiuteenused, mis saavad olema tulevikus igapäevase ravi või ennetustöö osaks. Riiklikult on personaalmeditsiini arendamine võetud prioriteediks juba aastast 2005 – selle töö olulisim ja nähtavaim tegevus on olnud geeniproovide kogumise algatus.

Nüüdseks on olemas pea 20% täiskasvanud elanikkonna geenianndmed. Nii suure hulga inimeste valmisolek hakata geenidonoriks on eelis, mis võimaldab alustada rakenduste loomise, testimise ja valideerimisega ning peagi ka geenianndmete kliinilise kasutusega ning annab meile edumaa teiste riikide ees ja unikaalse teerajaja stardipositsiooni. Seni on toimunud kliinilised

uuritud, kus hinnatakse kõrge geneetilise riskiga inimeste tervist ja luuakse käsitlusjuhendid, kuidas geneetilisi riskiskooore arvutada ja tervishoiusüsteemis kasutusele võtta.

Lisaks arendatakse sotsiaalministeeriumi ellu kutsutud ja Tervise Arengu Instituudi, Tartu Ülikooli, Eesti Haigekassa ning Tervise ja Heaolu Infosüsteemide Keskusega (TEHIK) koostöös elluviidava personaalmeditsiini projekti tulemusel välja uus osa tervise infosüsteemis geenianndmete säilitamiseks ning analüüsiks, et pakkuda personaal- ehk täppismeditsiini teenuseid. Loodava lahenduse eesmärk on pakkuda personaalmeditsiini teenuseid, mis erinevad põhimõtteliselt varasemast geenidoonoritele tagasiside andmise meetodist – tegu ei ole enam teadusprojektiga, vaid kliinilises praktikas kasutamiseks valideeritud andmetega.

Keskkonda kujundades ja oskuslikult nügides jõuame ka muutusteni inimese valikutes ja käitumises.

2021. aasta lõpuks valmib personaalmeditsiini rakendamise tervikliku IT-lahenduse prototüüp ja toimuvad tervishoiutöötajate koolitused. Personaalmeditsiini rakendamise projekt kestab 2022. aasta lõpuni ja selleks ajaks valmivad esimesed IT-lahendused, mis võimaldavad retsepti väljakirjutamisel või selle eelselt kuvada automaatselt geenianndmetel põhinevaid soovitusi ravimite individuaalse sobivuse ja optimaalse koguse

kohta. Samuti valmivad lahendused, mille abil saame avastada rinnavähki enne kui naine riiklikku rinnavähisõeluuringu programmi jõuab ning südame- ja veresoonkonna haigusi. Seejärel on võimalik neid rakendusid tervishoiusüsteemis piloteerida juba koostöös tervishoiuteenuse osutajatega, et töötada välja terviklikud tervishoiuteenused.

Neli strateegilist sihti

Värskelt valminud TAI arengukavas aastateks 2021–2025 sõnastasime ootusi arvestavalt instituudile uue visiooni, missiooni ja leppisime kokku ühistes väärtustes ning seadsime meie põhitegevusvaldkondade vedamisel aluseks olevad strateegilised sihid. Järgmisel viiel aastal hoiame endiselt fookuses tervislike eluviiside toetamist ja edendamist, pakume kvaliteetseid ja asjakohaseid terviseandmeid, aga võtsime ka sihiks olla teaduspõhine rahvatervishoiu eestvedaja ja arvamusi liider ning pakkuda atraktiivse tööandjana oma inimestele positiivset töötajakogemust.

Meie järgneva viie aasta üks suundadest ja püüdlustest on olla rohkem nähtav, et mõjutada tõenduspõhise teadustöö tulemuste praktikasse rakendamise abil riigis tehtavaid tervishoiupoliitilisi otsuseid. Keskkonda kujundades ja oskuslikult nügides jõuame ka muutusteni inimese valikutes ja käitumises. Arengukava tegemisel arutasime rolle ja instituudile seatud ootusi paljude huvigruppide, koostööpartnerite ja kolleegidega – tulemuste ja parimate lahendusteni jõuame ikka koostöös.

Loe ka Sotsiaaltöö veebis ilmunud artiklit TAI tervise ja heaolu valdkonna tegevuste ja koolituste kohta.

Elo Lättemägi

projektijuht, MTÜ Ennetustegevuse Keskus

Pere lahendusring annab põhivastutuse tagasi perele

Pere lahendusringi abil saab ennetada peres probleemide süvenemist, parandada keerulisi peresuhteid ning see aitab ka lapsevanematel ja lapse lähedastel taas omavahel suhtlema hakata, seades esikohale lapse heaolu.

Taastava õiguse lähenemiste hulka kuuluvat pere lahendusringi meetodit rakendatakse mitmes Eesti omavalitsuses. Pere lahendusring (ingl *family group conference*) on ennetav perepõhine lühisekkumine, mis võimestab perekonda ning annab perele ja tema tugivõrgustikule tagasi põhivastutuse positiivsete muutuste ellu kutsumise eest pere elus.

Eestis rakendatakse pere lahendusringi meetodit (lüh PLR) alates 2019. aastast. Mitu uuendusmeelset kohalikku omavalitsust pakub seda lastega peredele tugiteenusena, et raskuste ilmnemisel toetada peresid võimalikult vara ning ennetada probleemide süvenemist ja negatiivseid tagajärgi lastele.

Töö on üles ehitatud selliselt, et koosolekule tuleb laiendatud perevõrgustik. Eesmärk on rakendada pere enda oskusi, tugevusi ja teadmisi probleemide lahendamisel. Pere lahendusringi koosolekul koostatakse tegevusplaan lapse elu edasiseks korraldamiseks ja lapse heaolu parandamiseks.

Otsuste tegijaks on pereliikmed, mitte spetsialistid või ametnikud, seetõttu sõltub protsessi edukus heast koostööst perekonnaga.

Meetodi lähtekohad

PLR-meetod põhineb süsteemiteoorial ning lahenduskesksel lähenemisel. Ökoloogilise süsteemiteooria rajaja Urie Bronfenbrenner on öelnud, et püsivad muutused laste ja noorte käitumises eeldavad sama püsivaid muutusi ka täiskasvanute käitumises. Seejuures on muutuste ellukutsumise ja funktsionaalse koostöö loomise eelduseks see, et iga üksik osaleja võtab vastutuse protsessi tõhususe eest ja saab sellest kasu. (Klefbäck ja Ogden 2001)

Pere lahendusringi meetod töötati välja 1989. aastal Uus-Meremaal ning nüüdseks on see praktika levinud üle maailma, sh paarikümnes Euroopa riigis. See kuulub taastava õiguse põhimõttel üles ehitatud lähenemiste hulka ning seda saab kasutada

taastava sekkumisviisina näiteks konfliktsete peresuhete puhul või reageerimisel alaealiste õigusrikkumistele. Taastava lähenemise põhimõte näeb ette, et kaasatakse kõik asjaosalised ja oluline on, et nad osaleksid ning võtaksid vastutuse. (Hipple jt 2014)

PLRi saab rakendada väga erinevate peres esinevate probleemide korral, näiteks: lapse koolikohustuse mittetäitmine, vanemate lahkuminekuga tekkinud raskused, vanemliku hoolega seotud murekohtade lahendamine, lapse käitumisprobleemid ja õigusrikkumised, vaimse tervise probleemid, lisatöö vajadus laste hooldamisel ja kasvatamisel. Võrreldes teiste alaealistele mõeldud mõjutusvahenditega on pere lahendusring osutunud üheks sekkumiseks, mis on vähendanud noorte toime pandud korduvaid õigusrikkumisi (Hipple jt 2014). PLRi rakendamise tulemustena on uuringud (Pennell ja Burford 2000, Merkel-Holguin 2003, Holland jt 2005, Marsh 2013, Metze jt 2015, Mitchell 2018) toonud välja osalenud perede kõrge rahulolu; pereliikmete lähendamise ja positiivsete peresidemete tugevdamise; laste turvalisuse tagamise turvaplani väljatöötamise kaudu; parema koostöö perekondade ja spetsialistide vahel (Mitchell 2019 järgi).

Pere lahendusringi protsess

PLRi suunab pere lapse juhtumikorraldaja, kelleks võib olla näiteks lastekaitsetöötaja, sotsiaalpedagoog või mõni teine last toetav spetsialist, kes märkab, et sellest võiks perele abi olla. Kui pere on nõus osalema, täidab juhtumikorraldaja suunamisvormi, milles esitab ülevaate pere olukorrast ning lapse kaitse- ja riskiteguritest. Siis edastab ta vormi pere lahendusringi koordinaatorile, kelleks on väljaõppe saanud neutraalne spetsialist, kes pole pere suhtes üheski teises ametialases rollis. Tegutsevate PLR-koordinaatorite kontakte vahendab Ennetustegevuse Keskus.

PLR-koordinaator suhtleb perega ning arutab nendega läbi pere eesmärgid, et selgitada välja pere tugevused ning ressursid. Ta uurib ka, kes kuuluvad pere laiendatud tugivõrgustikku ja kes osalevad. Need on lapse ja pere jaoks olulised inimesed – sugulased, peretuttavad, naabrid jne. Siis kohtub ta kõigi pere tugivõrgustiku liikmetega ning valmistab nad ette pere lahendusringi koosolekuks.

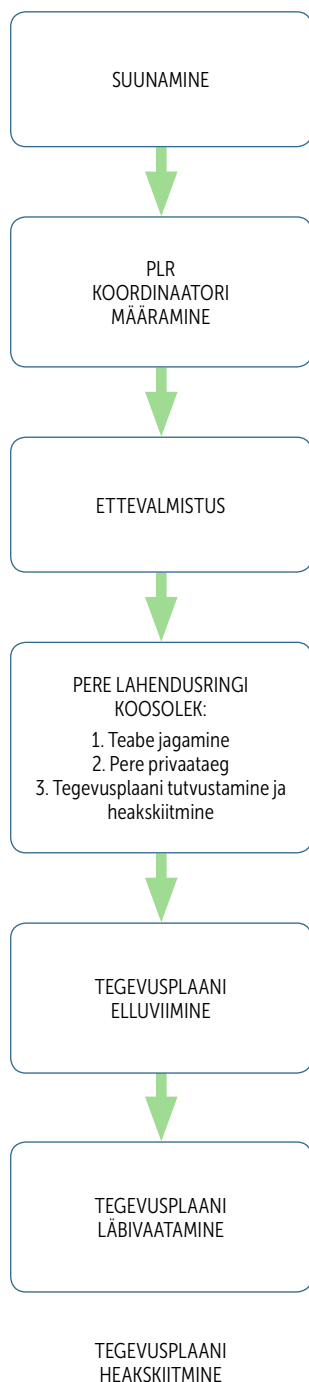
Otsuste tegijaks on pereliikmed, mitte spetsialistid või ametnikud, seetõttu sõltub protsessi edukus heast koostööst perekonnaga.

Pere lahendusringi protsessis tuleb lähtuda lapse huvidest. Selleks, et selgitada välja lapse arvamus ning teha tema hääl kuuldavaks, kohtub koordinaator lapsega talle sobivas kohas. Koordinaator selgitab lapsesõbralikul viisil lapsele PLR-protsessi ja eesmärgid ning uurib, millised on lapse mured ja ootused lahenduste leidmisel. Ta küsib lapselt ka tema jaoks oluliste inimeste kohta, kes peaksid osalema lahendusringi koosolekul.

Koosolek toimub perega kokkulepitud ajal ja kohas, neutraalses ruumis ning sellel osalevad perevõrgustikku kuuluvad inimesed, koordinaator ja suunaja. Koordinaator räägib koosolekul üle koosoleku eesmärgi, protsessi ja lepitakse kokku reeglites.

Pere lahendusringi suunaja ehk juhtumikorraldaja (enamasti lastekaitsetöötaja, mõnel juhul ka kooli tugispetsialist) tutvustab pere olukorra ülevaates sisalduvat infot ja lahendamist vajavaid küsimusi. Koordinaator selgitab pere tegevusplani koostamise ja kokkulepete sõnastamise viisi.

Seejärel algab pere privaataeg tegevusplani koostamiseks, milles koordinaator ja suunaja ei osale, ent nad on pere jaoks vajaduse korral kättesaadavad. Erinevalt teistest

Joonis 1. Pere lahendusringi protsess

taastava õiguse lähenemistest on pere privaat-aja kasutamine unikaalseks komponendiks pere võimestamisel, mida kasutatakse vaid PLR-protsessis (Mutter jt 2008). Pärast seda tutvustab pere suunajale ja koordinaatorile oma koostatud plaani. Selle peab suunaja heaks kiitma, võttes arvesse eelkõige lapse turvalisust. Seejärel lepatakse kokku tegevusplaani läbivaatamise kuupäev.

Läbivaatus toimub kokkulepitud ajal, tavaliselt umbes kuu aega hiljem ning sellel osalevad perevõrgustik, koordinaator ja suunaja. Koordinaator juhib läbivaatuse protsessi ja paneb kirja tulemused, mis pere on saavutanud. Osalejad arutavad ja hindavad toimunud muutusi. Küsitakse lapse arvamust plaani toimimise ja muutuste ning edasiste ootuste kohta. Kui tegevusplaani ei ole täidetud või plaan ei toimi, täiendatakse seda. Kui plaan on toimunud, siis rakendatakse seda edasi. Vajaduse korral vaadatakse pere tegevusplaani läbi ka teist korda.

Mõned koordinaatorite näited Eestis korraldatud pere lahendusringide tulemustest:

- *Pereplaani koostamise ajal hakkas pere omavahel suhtlema. Ka isa uus naine hakkas laste emaga suhtlema ja nad edaspidi rääkisid palju telefoni teel. Pere lõi Facebookis grupi, kus said jooksvalt infot vahetada. Plaani ülevaatamisel paar kuud hiljem oli osalejaid rohkem, kui esimesel korral.*
- *Pere aktiveerus ning lapsed nägid, kuidas kogu pere (sh vanavanemad) on valmis nende heaolu nimel panustama. Lapsed said tagasi vanavanematega aktiivsema läbikäimise. Laste isa igapäevane roll laste elus suurenes.*
- *Pere hakkas tegutsema, laps jõudis kooli ja õppetööle lisaks hakkas osa võtma ka muudest tegevustest ja üritustest, peres prooviti rohkem koos tegutseda.*

- *Laps julgeb kodus toimuvast avatumalt kõnelda oma õpetajaga. Õpetaja on lapse suhtes tähelepanelikum ja oskab lapses muutusi märgata ning aidata murega toimetulekul.*
- *Peale pere lahendusringi koosolekut andis lapse isa tagasisidet, et ta sai nii palju rohkem teada oma lapsest ja kogu olukorrast. Pere suhted muutusid ja tütar hakkas koolis käima, võttis koolis osa ka erinevatest ühisettevõtmistest.*

Alati ei saa kõik PLR-protsessi alguses püstitatud eesmärgid täidetud, kuid kui pere osagi neist ellu viib, hakkab süsteemiteooriale tuginedes muutuma pere dünaamika, mis omakorda toob kaasa muutusi ka nendes kohtades, mida PLR-protsessi ajal mõjutada ei õnnestunud.

Meetodi arendamine Eestis

Pere lahendusringi Eesti praktikute väljaõppe juhtivkoolitaja on Inglismaalt pärit Nicholas Crippaga. Nicholasel on head kogemused pere lahendusringi meetodi praktiseerimisel, PLR-tegevuse juhtimisel ning uute koordinaatorite koolitamisel. Pere lahendusringi koordinaatorite esimene väljaõpe Eestis toimus 2019. aastal pilootprojekti raames, koolitati 11 koordinaatorit. 2020. aastast on MTÜ Ennetustegevuse Keskus pere lahendusringi arendaja Eestis. Eelmisel aastal sai väljaõppe veel 26 koordinaatorit

ning praegu rakendatakse pere lahendusringi Tallinnas, Pärnus, Saaremaal, Türil, Rakveres, Viljandis, Põltsamaal ja Otepääl. PLR-väljaõppe saanud koordinaatoritele toimuvad korrakindlad supervisioonid ja täienduskoolitused.

2021. aasta oktoobris ja novembris korraldatakse baaskoolitused järgmistele PLR-koordinaatorite gruppidele. Sügisel toimuvate koolituste gruppide komplekteerimine on alanud. Kohalike omavalitsuste esindajaid, kes on oma piirkonnas pere lahendusringi rakendamisest huvitatud, ootame osalema pere lahendusringi virtuaalsele infoseminarile 31. mail. Täpsem info: www.ennetuskeskus.ee, elo@ennetuskeskus.ee.

Pere lahendusringi arendustegevusi viib Ennetustegevuse Keskus ellu järgmiste projektide raames:

- Norra ja Euroopa Majanduspiirkonna perioodi 2014–2021 finantsmehhanismide programmi „Kohalik areng ja vaesuse vähendamine” Norra rahastatud projekt „Pere lahendusringi meetodi arendamine ja rakendamine taastava õiguse lähenemisena”.
- Sotsiaalministeeriumi strateegilise partnerluse projekt „Koostöös laste ja perede heaks” PLRi laiendamine omavalitsustele.
- Hasartmängumaksu väikeprojekt „Perelahendusringi koordinaatorite supervisioonid ja täiendkoolitus”.

Viidatud allikad

- Hipple, N., Gruenewald, J., McGarrell, E. F. (2014). Restorativeness, procedural justice, and defiance as predictors of reoffending of participants in family group conferences. *Crime and Delinquency*, 60(8), 1131–1157.
- Klefbeck, J., Ogden, T. (2001). Laps ja võrgustikutöö. Tallinn: Omanäolise Kooli Arenduskeskus.
- Mitchell, M. (2019) Reimagining child welfare outcomes: Learning from Family Group Conferencing. *Child & Family Social Work* 2020, 25: 211–220. <https://doi.org/10.1111/cfs.12676>.
- Mutter, R., Shemmings, D., Dugmore, P., Hyare, M. (2008). *Family Group Conferences in Youth Justice*. Health Social care Community, 16 (3), 262–270.

Kristi Loide, TÜ sotsioloogia magister
ohvriabi- ja ennetusteenuste osakonna ennetustalituse koordinaator,
sotsiaalkindlustusamet

Riskihindamine – tuleviku prognoosimise vahend ja juhtumikorralduse alus

Riskihindamise tulemuste põhjal tehakse otsuseid, mis mõjutavad inimeste elu mitmel tasandil. Selleks kasutatav hindamisvahend peab olema usaldusväärne, tõhus, muutuste suhtes tundlik ja mugav kasutada. Oluline on, et kogutavad andmed oleksid kvaliteetsed ja neid osataks õigesti tõlgendada.

Sotsiaaltöötaja üks peamine ülesanne on prognoosida tulevikku. Sotsiaaltöös abistatakse inimesi sündmuste tagajärgedega tegelemisel, aga ennetatakse ka suurema abivajaduse teket (Sanders jt 2017). Seega peab sotsiaal(valdkonna)töötaja oskama ette näha, mis riskid võivad realiseeruda ja kuidas oleks võimalik neid maandada. Tutvustan lühidalt riskihindamises kasutatavaid mõisteid, töövahendite eesmärgi ja olemust, töö põhimõtteid ning selgitan, mida peab arvesse võtma, kui juhtumikorralduses soovitakse kasutada riskihindamise vahendit.

Mis on risk, mida hinnatakse?

Risk on mingi sündmus, mis võib, kuid ei pruugi aset leida. Tõenäosus kujutab ette selle sündmuse toimumise võimalust. Riski tõenäosus peab jääma nullist kõrgemale, kuid 100%st madalamale. Kui tõenäosus

oleks täpselt null, poleks tegu riskiga ja kui tõenäosus on täpselt 100, siis see pole ka enam oht, vaid kindlasti toimuv sündmus. Seega on risk midagi, mis võib-olla juhtub ning riskihindamisega püütakse välja selgitada, kui suur on selle juhtumise tõenäosus.

Näide. *See, et inimene x kunagi ära sureb, ei ole risk, vaid kindel tõsiasi ja selle tõenäosust ei ole mõtet hinnata. Kuid see, kas inimene x sureb ära järgmise kahe aasta jooksul, enam nii kindel pole, kuigi risk selleks on olemas. Kui suur on see risk ja kas olukord nõuab sekkumist, see sõltub inimese toimetulekust (tervis jms) praegu ja meie võimekusest või vajadusest teda abistada.*

Sotsiaaltöös me enamasti ei prognoosi nii radikaalselt, vaid pigem püüame ette näha muid elusündmusi: töötuks jäämise riski, laste riski koolist välja langeda, sõltuvuse kujunemist jms. Arstid püüavad ennustada

Miks on riskihindamist vaja?

Riskihindamine võimaldab selgitada välja, mis tegevusi on tarvis, et maandada negatiivse sündmuse tõenäosust. Kui ressursse (st aega, teenuseid, raha, inimesi jne) oleks piiramatul hulgal, siis me ei mõtlekski pikalt – annaksime kõigile maksimumi, hoolimata sellest, kas nad seda üldse vajavad või ei. Kuid selliseid võimalusi meil ei ole. Seepärast püüame olemasolevaid ressursse jagada nii, et need jõuaksid inimesteni, kes neid kõige rohkem vajavad (ja sellest ka kasu saavad). Seetõttu tulebki riske hinnata enne sekkumist.

mõne haiguse tekke võimalust või olemasoleva haiguse kulgu. Vanglad ja kohtud püüavad tuvastada inimese riski korduvkuriteo sooritamiseks jne.

Seega tegeleb iga inimeste abistamisega seotud valdkond mõne riski hindamisega ning selle riski suuruse kindlakstegemiseks on mitmeid viise alates subjektiivsest tunnetusest kuni põhjalike laboris tehtavate mõõtmisteni. Sellest, mida teada tahetakse saada, sõltuvad ka hindamise metoodika ja hindamise/analüüsi elluviija.

Riskihindamise meetodid

Spetsialist võib ennustada riskide esinemise tõenäosust subjektiivse tunnetuse (nn kliinilise hinnangu) järgi, tuginedes oma teadmistele ja senisele kogemusele oma töövaldkonnas. Selline hindamise korraldus aga ei taga, et keegi teine hindaks sama inimest täpselt samamoodi ja abivajaja jääb paljuskil sõltuma hindaja subjektiivsest arvamusest.

Teine võimalus on kasutada mõnda kindla struktuuriga algoritmidel¹ põhinevat riskihindamise töövahendit. See tagab,

et inimese olukorda vaadeldakse tervikuna ja sama töövahendit kasutades saadakse sama riskiskoor sõltumata sellest, kes on hindaja (kui hindamine viiakse ellu korrektselt). Nii tekib ühine arusaam ja alus, mille abil erinevate inimeste abivajaduse ulatust hinnatakse ühe kindla sündmuse/riski osas. Seepärast on teadlaste (Baglivio ja Wolff 2019 ning Sturmey ja Lindsay 2017) arvates struktureeritud riskihindamise instrument levinud abivahend riskide ja vajaduste analüüsiks.

Struktureeritud hindamisvahendid on kasutusel olnud pea sada aastat (Zhang jt 2014). Neid täiendatakse pidevalt, et saavutada maksimaalne täpsus tuleviku prognoosimisel.

Esimesed põlvkonna riskihindamise vahendid põhinesid spetsialisti kliinilisel hinnangul. Teise põlvkonna hindamisvahendid kasutasid analüüsimiseks staatilisi tegureid², kolmanda põlvkonna omad töid juurde dūnaamilised riskid. Neljanda põlvkonna hindamisvahenditele lisandus juhtumikorraldus, mille abil riske maandada ja inimese ressursse tugevdada. Kõige

¹ Algoritm on kõige lihtsamalt öeldes tingimuslause: „Kui esineb see, siis tee nii”. Selles kontekstis sobiksid nt tingimuslauseid: kui inimene on töötu, lisa x arv punkte juurde tõenäosusele, et inimene elab poole aasta pärast absoluutses vaesuses. Lisa veel juurde punkt iga järgneva väite puhul: ta on töötu olnud juba x arv kuid; tal ei ole tööturule atraktiivset haridust; ta elab piirkonnas, kus pole töökohti kõigile elanikele; ta ei räägi kohalikku keelt.

² Staatilised (riski)tegurid on need, mida spetsialist ei saa oma tegevusega muuta – nt isiku sugu, vanus sel hetkel, vanus esimese kuriteo sooritamise ajal, sooritatud kuritegude arv jne. Dūnaamilised riskitegurid on need, mida on võimalik muuta – nt vāārtushinnangud, haridustase, uimastite tarvitamine jne.

uuemate ehk viienda põlvkonna vahendite hulka kuuluvad need, mis ei kasuta riski arvutamiseks enam regressioonianalüüsi, vaid keerukamaid analüüsimeetodeid, nt masinõpet. (Baglivio ja Wolff 2019).

Samad uurijad aga hoitavad, et kui välja jätta esimese põlvkonna riskihindamise vahendid, siis ei tasu teha lihtsustavat järeldust, et iga järgmise põlvkonna vahend on eelnevatest parem.

Nõuded tänapäevasele riskihindamise vahendile

- Korrektnen hindamisvahend peab olema valideeritud ehk saanud kinnituse, et see tõepoolest mõõdab seda, milleks see on loodud.
- Hindamismeetodist olenemata on isegi olulisem hindamisvahendi prognoosivõime täpsus (Viljonen jt 2017, Baglivio ja Wolff 2019) ning see info peab olema avalik, st kasutajale teada. Arvesse tuleb võtta, et 100% täpsusega ei saa sotsiaalvaldkonnas midagi ennustada, sest inimesed ei ela laboris vaakumis ja nende tulevik sõltub paljudest muudestki näitajatest kui spetsialisti tegevus.
- Tänapäevastelt hindamisvahenditelt oodatakse suuremat tundlikkust ehk siis paremat muutuste tuvastamise võimet (Viljonen jt 2017). Riskihindamise vahendite valiidsust on palju uuritud. Vähe on aga vaadeldud, kui hästi on need võimelised hindama muutusi riske põhjustatavates tegurites. Muutuste hindamise võime on oluline, seda eriti just noorte puhul, sest nooruses toimuvad inimese elus väga suured muutused (Viljonen jt 2017). Samad teadlased eristavad hindamisvahenditel kolme liiki tundlikkust:
 - sisemist – võime tuvastada muutusi kindla ajaperioodi vältel (näiteks enne ja pärast sekkumismeedet);

- välist – võime tuvastada, kas teatud asjaolude muutumine inimese elus muudab skoori tulemusi (nt uued sõbrad);
- relatiivset – võime tuvastada muutusi paremini kui teised mõõtmisvahendid.

- Riskihindamise vahend peab olema selge ja tõhus: spetsialist peab saama selle abil kiiresti läbi töötada väga erinevas mahus teavet. Näiteks korrektsioonis on riskihindamise töövahendite kasutamine laialt levinud (Zhang, Roberts ja Farabee: 2014, Sturmey ja Lindsay: 2017, Baglivio ja Wolff: 2019), sest hindamisvahend võimaldab kiiresti läbi töötada isiku kohta palju erisugust teavet, nt varasem kriminaalne käitumine, uimastite kuritarvitamine, haridus ja tööhõive staatus, hoiakud jms.

Neile neljale kriteeriumile lisan veel ühe:

- Hindamisvahendit peab olema mugav kasutada ja kasutaja eksimisvõimalused peavad olema viidud miinimumini. Töövahend peab spetsialisti tõesti abistama. Kui kuni kümnest küsimusest koosnevat hindamisvahendit saab veel kiiresti paberil täita, siis keerulisemate algoritmidega hindamisvahend vajab juba head digilahendust. Mida rohkem teineteisest sõltuvaid küsimusi (nt kui tarvitab narkootikume, siis milliseid, kui sagedasti jne), seda suurem on risk, et kasutaja võib eksida. Valesti kasutatud hindamisvahend annab vale tulemuse. See viib vale sekkumismeetmeni. Vale sekkumismeede ei too parimal juhul mingit kasu, kuid kehvel juhul on see kahjulik.

Head riskihindamise digilahendust ei tasu võtta kui luksust, mida spetsialistil võib vaja minna. Eksimisvõimaluste minimeerimisele lisaks ei tasu tähelepanuta jätta ka

korduvhindamisi. Kui Viljonen jt (2017) kõnelevad riskihindamise sisemisest ja välistest tundlikkusest, tähendab see, et pärast sekkumist teeb spetsialist teatud aja möödudes korduvhindamise. Selle käigus on vaja võrrelda saadud tulemusi eelmistega, et teada saada, kas sekkumine on olnud piisav. Seepärast olgu eelmiste riskihindamiste tulemused kergesti kättesaadavad, teatud staatilised faktorid (nt sünniaeg, sugu) eel-täidetud jne, ning muutused kahe tulemuse vahel arvutab programm.

Riskihindamise töömehhanism ja tulemuste tõlgendamine

Iga küsimustik, mille abil inimese olukorda hinnatakse, ei ole veel korrektne teadus- või tõenduspõhine hindamisvahend. Küsimustiku juures peab olema täitmise juhend (kuidas vastata skaala-küsimustele, milline valikvastustega kategooria valida jne). Riskihindamine peab alati lõppema teatud skooriga ning väljatöötaja peab lisama selgituse, kuidas saadud tulemust „lugeda”. Need juhised tagavadki, et kõik, kes seda hindamisvahendit kasutavad, saavad sama inimest sel ajaperioodil hinnates sarnase tulemuse.

Riskihindamise vahendite töömehhanism, nagu selgitavad Zhang jt (2014), seisneb selles, et algoritmide abil koondatakse teatud sarnaste omadustega üksikisikud rühmadeks ning igale rühmale koostatakse riskiprofiil (näiteks kõrge, keskmine või madal risk). Kuid grupirisk ei tähenda tegelikult üksikisiku riski ning teadlased (Vess jt 2017) on toonud välja mure: kas praktikud oskavad alati mõõtmistulemusi otsustajatele edasi anda. Kui riskihindamise tulemusi kasutatakse kohtusüsteemis, peavad istungit matemaatikud, mitte õigusmõistjad. Seega on riskihindamise tulemuste tõlgendamisel alati oluline meele pidada, et risk on

grupil, mitte kindlal inimesel ning tulemusi esitades tuleb vaadata ka hindamisvahendi prognoosivõimet.

Riskihindamise eetika

Riskihindamise tulemuste põhjal tehakse otsuseid, mis mõjutavad inimeste elu mitmel tasandil (nt millist abi inimesele antakse või kas inimesel tekkib õigus ennetähtaegsele vabastamisele). Seetõttu on oluline, et riskhindamisele seatakse kõrged eetilised standardid, millega ei riivata inimese inimõigusi.

Teadlased (Vess jt 2017) toovad välja, et sagedasti jätaivad praktikud tähelepanuta selle, kas töövahend, mida nad kasutavad, on ka tegelikult kooskõlas kõigi teaduslike standarditega. Tähelepanu vajavad hindamisega kogutud andmete kvaliteet ja nende tõlgendamine. Valed andmed või andmete vale kasutamine viivad vale tulemuseni.

Kuid riskihindamise juures esineb veel üks probleem: hindamisvahendi väljatöötajad saavad sageli suurema valiidsusnäitaja kui edaspidised sama instrumendi kasutajad ja testijad. Zhang jt (2014) nimetavad seda nn truudusefektiks ning selgitavad nähtust sellega, et instrumendi arendajad on selle kasutamisel (haldamine ja hindamine) pädevamad või teevad põhjalikuma andmekogumise enne hindamist, mis tagab algoritmide maksimaalse mõju.

Sama efekt esineb nende sõnul ka psühholoogias, kui uudet vahendit või terapeutilist sekkumisviisi raskendatakse keskkonnas, mis erineb esialgsest olukorrast, sest siis võib oodata selle väiksemat mõju. Ehkki algoritmidel põhinev riskianalüüs on kliinilisest hinnangust täpsem, on tegeliku (eriti kuritegevuse ja vägivaldse) käitumise prognoosimine üsna ebatäpne. See tuleneb sellest, et instrumendi väljatöötamisel kasutakse neid juhtumeid, mille muutuja

on teada. Analüüsi aga tuleb kohaldada inimeste suhtes, kelle käitumiskalduvus ei ole teada.

Lõpetuseks

Millega peab siis arvestama spetsialist või asutus, võttes juhtumikorralduses kasutusele mõne riskihindamisvahendi?

Kõigepealt on vaja teada, mida hindamisvahendi väljatöötajad selle prognoosivõime täpsuse kohta ütlevad. Ka parima tahtmise juures ei tule hindamisel saadud tulemus sellest kõrgem. Peab teadma, kas analüüsitakse õiget sihtrühma, õigete andmetega ja õigel viisil. Saadud tulemus ei ole ettekuulutatavalt täpne. Hindamine ei lõpeta tegevust, vaid algatab selle, sest alles nüüd algab juhtumikorraldus.

Ükskõik, millise riskiskoori spetsialist hindamisvahendiga saab, sekkumiste edukus sõltub ikka sellest, mis võimalusi on inimese abistamiseks pakkuda ja kas inimene

üldse suudab sel hetkel motiveeritud abi vastu võtta. Mitte ükski hindamisvahend ei ütle spetsialistile ette, kui palju ressursse peaks eraldama näiteks „madala” riskiga inimese abistamiseks. Spetsialist saab aga oma pädevuse, töökogemuse ja riskihindamise tulemusi kombineerides koostada juhtumist sõltuva tegevusplaani.

Hindamist korraldav asutus peab kindlasti arvesse võtma, et korduvad riskihindamised ei näita seda, kui hästi spetsialist on oma tööd teinud. Kui riskid ei lähe madalamaks spetsialisti tegevusest olenemata, võib asi olla nii hindamisvahendi tundlikkuses kui ka hinnatava inimese elu mõjutavatest asjaoludest, mida spetsialistil ei ole võimalik kontrollida. Riskihindamine saab olla ainult abistav vahend, mis aitab spetsialistil juhtumikorraldust plaanida. Enne vahendite valimist tasub põhjalikult süveneda hindamisvahendi võimekusse ja uurida, kuidas saab seda kasutada kohalikes oludes.

Viidatud allikad

- Baglivio, M. T., Wolff, K.T.** (2019). Predicting Juvenile Reentry Success: Developing a Global Risk Score and Risk Classification Levels Using the Residential Positive Achievement Change Tool. *Youth Violence and Juvenile Justice* 17(3), 241–268. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1541204018804870>.
- Heffernan, R., Wegerhoff, D., Ward, T.** (2019). Dynamic risk factors: conceptualization, measurement, and evidence. *Aggression and Violent Behavior* (48), 6–16. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.06.004>.
- Hollin, C. R., Hatcher, R. M.** (2017). Working with Young Offenders. Kogumikus: Browne, K. D., Beech A. R., Graig L. A., Chou, S. (toim.) Assessments in Forensic practice: a Handbook. Wiley & Sons inc, 354–369.
- Sanders, J., Munford, R., Thimasarn-Anwar, T., Liebenberg, L.** (2017). Validation of the Child and Youth Resilience Measure (CYRM-28) on a Sample of At-Risk New Zealand Youth. *Research of Social Work Practice* 27 (7), 827–840. <https://doi.org/10.1177/1049731515614102>.
- Sturmey, P., Lindsay, W. R.** (2017). Case Formulation and Risk Assessment. Kogumikus: Browne, K. D. Beech, A. R., Graig, L. A., Chou, S. Assessments in Forensic practice: a Handbook. Wiley & Sons inc, 2–27.
- Vess, J., Ward, T., Yates, P. M.** (2017). The Ethics of Risk Assessment. Kogumikus: Browne, K. D. Beech, A. R., Graig, L. A., Chou, S. Assessments in Forensic practice: a Handbook. Wiley & Sons inc, 370–386.
- Viljonen, J. L., Shaffer, C.S., Gray, A. L., Douglas, K. S.** (2017). Are Adolescent Risk Assessment Tools Sensitive to Change? A Framework and Examination of the SAVRY and the YLS/CMI. *Law and Human Behaviour* 41(3), 244–257.
- Zhang, S. X., Roberts, R. E. L., Farabee, D.** (2014). An Analysis of Prisoner Reentry and Parole Risk Using COMPAS and Traditional Criminal History Measures. *Crime & Delinquency* 60(2), 167–192. <https://doi.org/10.1177/0011128711426544>.

Arenguprogramm „Pöördepunkt” andis hoogu sotsiaalteenuste arendamisele Ida-Virumaal

Esimene katsetus toetada ühe piirkonna omavalitsusi arenguprogrammiga läks asjaosaliste hinnangul igati korda: saadi uusi teadmisi ja ideid sotsiaalteenuse arendamiseks, õige pea avaneb ka võimalus neid ellu viia.

Sotsiaaltöö ajakiri on ESFi toel Ida-Virumaal elluviidavast „Pöördepunkt” programmist varem kirjutanud, viimati märgiti see ära jaanuaris ilmunud sotsiaalkindlustusameti KOV nõustamistalituse artiklis (Ferschel jt 2021). Nüüd jõuti programmi tegevustega lõpusirgele: teenuste arendamise plaane hakatakse ellu viima, taotledes selleks raha piirkonnale suunatud avatud taotlusvoorus. Palusime programmi elluvijatel hinnata lähemalt programmi tegevusi ja selle elluviimise käiku ning tulemusi.

Regina Sergejeva, sotsiaalministeeriumi hoolekande osakonna peaspetsialist:

Mõte korraldada Ida-Virumaa omavalitsustele sotsiaalteenuste arendamist toetav programm sündis sotsiaalministeeriumis ajendatuna asjaolust, et piirkonna omavalitsused polnud pikemat aega osalenud oma projektidega Euroopa Sotsiaalfondi programmi „Töölesaamist toetavad hoolekandeteenused” avatud taotlusvoorudes, kuigi nende teenuste järele on suur vajadus.

Programmiga alustamisele eelnesid kohtumised omavalitsuste juhtkonnaga

ja sotsiaalvaldkonnas tegutsejatega, kus selgitati välja põhilised murekohad ja vajadused. Nii valmiski arenguprogramm „Pöördepunkt”, mille tegevused – koolitused, personaalne nõustamine, kohalike hoolekandestrategie väljatöötamine ja teenusedisaini töötoad – viidi ellu hanke kaudu valitud partneri OÜ Invicta juhtimisel 2020. aasta jaanuarist selle aasta aprillini.

Omavalitsustele oli suureks motivaatoriks võimalus taotleda ESFi avatud taotlusvoorust rahastust, et katsetada programmi käigus disainitud hoolekandeteenuse pakumist. Maakonna omavalitsustele mõeldud vooru saab selle aasta kevadel esitada

taotlusi eakate ja erivajadusega inimestele mõeldud teenuste arendamiseks ja pakku-miseks. Toetuste kogusumma on praegu 1,5 miljonit eurot. Kui projektid on nõuetega kooskõlas, saab Riigi Tugiteenuste Keskuse nõusolekul vajaduse korral summat ka suu-rendada. Loodan, et oma projektid esitavad kõik kaheksa omavalitsust.

Tore oli jälgida, kuidas programmi toimel kujunes hea koostöö nii omavalitsuste sees kui ka omavalitsuste vahel.

Tore oli jälgida, kuidas programmi toimel kujunes hea koostöö nii omavalitsuste sees kui ka omavalitsuste vahel. Ida-Virumaal suudavad sotsiaalteenuste arendamisel peale sotsiaaltöötaja ja tema juhi teha koostööd ka finantsjuht, arendusjuht, teiste osakon-dade juhatajad, volikogude ja komisjonide liikmed ehk siis kõik inimesed, kes saavad tegevuste elluviimisele kaasa aidata. Varem võis mõnes omavalitsuses juhtuda, et sot-siaalvaldkonna inimesed isegi ei teadnud, kuidas kujuneb nende eelarve, selle kokku pannud vastutajad omakorda kirjutasid sinna numbreid, teadmata, mis on tegelikud vajadused.

Programmi tegevustest võtsidki osa sot-siaalvaldkonna inimestele lisaks erinevad omavalitsuste spetsialistid ja juhid, kes oska-vad nüüd kaasa mõelda peale teedeehituse või ehituslubade saamise küsimuste ka sot-siaalvaldkonna strateegia ja sotsiaalteenuste hankimise teemadel. Nad hakkasid asjadest päriselt aru saama ja nägid sotsiaalteenuseid uue pilguga. Oma algatusel tehti ka seda, mida programm ei nõudnud: analüüsiti nõrkusi ja tugevusi; tehti detailsemad eel-arvestuslikud ülevaated, et hinnata sotsiaal-toetuste ja -teenuste kulusid.

Selle programmiga ei jõutud küll nii kaugele, et omavalitsused tuleksid välja mõne ühise teenusega, kuid nad on hakanud omavahel kokku leppima, kuidas teenuste korraldust ühtlustada. Näiteks milline võiks olla kodu-teenuste hind või sotsiaaltranspordi kasuta-mise põhimõtted. Koos arutatakse, peetakse nõu, tuntakse huvi ja uuritakse, mis toimub naabrite juures.

Ida-Virumaal on otsesuhtlus väga tähtis, ka sotsiaaltööd tehes suheldakse inimestega silmast silma. Kui on vaja inimesega midagi arutada, siis minnakse tema juurde kohale. Ma ei jõua programmis osalejaid ära kiita: hoolimata sellest, et koolitused tuli pandee-mia tõttu viia üle netikeskkonda, oli osavõtt väga aktiivne, keegi ei jätnud programmi pooleli. Väga oluliseks peeti ka võimalust mentorite ja sotsiaalministeeriumi esindaja-tega personaalselt nõu pidada. Invicta OÜ toetab omavalitsusi sellisel kuni juunini, mina jään nende kontaktisikuks kauemaks.

Omavalitsused saavad edasi kasutada ka Invicta OÜ ellu kutsutud virtuaalset koo-lituskeskkonda, kuhu on koondatud kõik materjalid, salvestised ja tööriistad.

Euroopa Liidu uuel finantsperioodil on mõte pakkuda sarnast arenguprogrammi Kagu-Eesti KOVidele. Kindlasti ei oleks see varasemaga täiesti sarnane, sest iga piirkond vajab oma lähenemist. Tõenäoliselt on ka selle programmi osaks kohaliku strateegia koostamine ja teenuse disainimine. Plaanis on ka pooleaastane KOVide sotsiaaltöötajate täienduskoolituse programm, mille abil suu-rendada teadmisi töös dokumentatsiooni ja õigusaktidega.

Anu-Mall Naarits, OÜ Invicta tegevjuht: Meie jaoks algas töö olukorra väljasel-gitamisest ja huviliste aktiveerimisest. Korraldasime infopäevi ja kajastasime tegevusi meedias. Seejärel viisime ellu

programmi, kus strateegia loomise ja teenuste disaini koolitused vaheldusid praktilise mentorlusega. Programmi lõpus aitame kohalikel omavalitsustel koostada taotlusi uutele teenustele finantseerimise saamiseks.

Tooksin selle puhul välja mitu olulist asja: programmi praktilisus, võimalus õppida teistelt KOVidelt ja eri organisatsioonidelt, kuulda teiste riikide, nt Soome ja Norra kogemust. Meil tuli korraldajatena põimida see kõik ühte selgelt eesmärgistatud programmi. Tegu oli koroonaaastaga, seetõttu pidime õppima tegema veebikoolitusi nii, et need oleksid sama tõhusad kui samas ruumis toimuvad koolitused. Pöörasime suurt tähelepanu koostööhuvi tekitamisele – see õnnestus hästi.

Programmi pikaajalisema mõjuna näen eeskätt hästi läbimõeldud teenuseid ja oskust luua neid kliendi vaatenurgast lähtudes. KOVide sotsiaalvaldkonna strateegiad töötati välja koos eri valdkondade inimestega, mis aitas kaasa ühesuguse arusaama kujunemisele sotsiaalhoolekandest ja selle võimalustest. Kasvanud võimekus taotluste koostamisel sotsiaalvaldkonda lisaraha toomiseks on hüppelauaks edaspidi.

Lauri Tabur, „Pöördepunkti” strateegia ja muutuste juhtimise mentor, Invicta OÜ:

Ida-Virumaa kohalike omavalitsuste sotsiaalvaldkonna strateegilise suundumuse ülevaatamine, mille mentoriks olin projektis „Pöördepunkt”, oli põnev töö, kuid esialgu tekitas see ka vastakaid mõtteid.

Strateegiaga tegeleb tubli sotsiaaltöötaja arvates ju keegi kuskil kõrgel ja kaugel. Nüüd järsku oli vaja kaasa mõelda, kuidas ja mis sihte tahaks oma linnale või vallale sotsiaalvaldkonnas seada, ning mis veelgi keerulisem – kuidas neid sihte saavutada? Alustuseks kuulsimegi päris mitmest suust, et strateegia pole meie teema ja raha ka ei ole.

Mida aeg edasi, seda enam sai koolituste ja ühiste arutelude toel selgeks, et strateegia ei olegi nii abstraktne ja hirmus. Leidsime projektitiimiga omale kohalike juhtide ja spetsialistide hulgast mõttekaaslasi, kes soovisid vastuseid otsida. Mentorid ei saanud asjaosaliste eest vastata, vastused olid kohalikus omavalitsuses olemas ja parim, mida saime osalistele pakkuda, oli luua turvaline keskkond ideede genereerimiseks ning valada need siis koos kohalikke olusid arvesse võtvasse vormi – arengukavas.

Iga kohalik omavalitsus on eriline ja oma rahva nägu, ka strateegiate ülevaatamisel ei püüdnudki me leida mingit universaalset vormingut. Võib ju arvata, et mõni strateegia vorm või elluviimise praktika on edukam kui teine, kuid kui kohalikud inimesed nendega kaasa ei tule, ei järgne ka edu. Natuke tugevamalt soovitasime meie strateegia meeskondadele tutvumiseks poolt tosinat riiklikku sotsiaalvaldkonna arengusuundumust, mida tasub arvesse võtta ka kohalikke plaane tehes. Kuidas panna need suundumused haakuma kohaliku eluga, oli juba iga strateegia tiimi omavahelise arutelu tulemus.

Kõigil omavalitsustel oli aga üks ühendav mure. Kui eri fondide vahendusel on võimalik saada raha majade ehitamiseks, asjade ostmiseks või uute lähenemisviiside katsetamiseks, siis inimesi, eelkõige häid spetsialiste, kes teenuseid osutaksid, on raske leida. See pole nii vaid Ida-Virumaal: töökäsi on järjest vähem igal pool Eestis, kuid nii on ka neis riikides, mille poole lootusrikkalt vaatame. Pidevalt kasvab aga sotsiaalteenuste vajajate arv ja kõiki teenuseid ei saa mobiiliäppi valada. Seepärast oli hea, et paralleelselt strateegiate ülevaatamisega toimus ka sotsiaalteenuste disaini projekt, kus osalised said mõtiskleda, kuidas korraldada teenuseid – kas see, kuidas ja mida me praegu teeme, on just kõige mõistlikum viis

või saab seda teisiti? Strateegilise sihi täpsustamine ja teenuste disain põimuvad omavahel – loodetavasti sünnib omavalitsustes sellest uusi ideid edaspidigi, seal hulgas ka selliseid, mis leevendavad heade spetsialistide põuda.

Põnev pool aastat koos „Pöördepunkti” projekti ja ääretult lähedate inimestega Ida-Virumaa kaheksast omavalitsusest andis mulle uusi kogemusi ja vaatepunkte: teinekord ei olegi vaja suunda muuta, vaid asjaosalised lihtsalt ära kuulata ja seada olemasolev õigesse taustsüsteemi. Virumaa on rikas eri vaadetelt ja arusaamadelt, see on ka regiooni tugevus. Oskus näha maailma eri nurkade alt ka nii delikaatses valdkonnas, nagu seda on sotsiaalteenused, on kindlasti midagi, mida ise sellest programmist kaasa võtsin.

Kairit Lindmäe, „Pöördepunkti” mentor, Invicta OÜ:

Ida-Virumaa sotsiaalvaldkonna olukord on sarnane Eesti teistele piirkondadele, kus sotsiaalteenuste korraldus on ebaühtlane iga omavalitsuse eripära, vajaduste ja võimaluste tõttu. Arenguprogrammis teenuseid arendades tuli arvesse võtta ka piirkonna kakskeelsust ja kultuurilist eripära. Ida-Virumaa rahvastik vananeb kiiresti ja seal on suur väljaränne. Seetõttu keskenduti just eakatele mõeldud teenuste disainile.

Arenguprogramm hõlmas teoreetilist koolitust, teiste piirkondade ja välisriikide kogemustega tutvumist, kohtumisi partneritega, praktilisi ülesandeid ja individuaalseid mentorkohtumisi. Sotsiaalteemadega töötasid paralleelselt strateegiat arendav töörühm ja kindlat sotsiaalteenust arendav disainimeeskond.

Sotsiaalteenuste arendamine ja teenustesse muudatuste toomine teenuse disaini meetodi ja muu valdkonna koolitajate kaasabil oli sotsiaalsektoris uus lahendus. Disainiprotsessis jagati osalejatele kindlad

ülesanded ja suunati vaatama sotsiaalteenuste kliendi vaatenurgast. Arendatav sotsiaalteenus pidi olema uudne, kvaliteetne, tõhus ja jätkusuutlik. Koolituste ja mentorkohtumiste käigus omandasid kõik meeskonnad uudse lähenemise ja võtted. Teenused muutusid kliendikesksemaks, sisukamaks, läbimõeldumaks ja eesmärgipärasemaks.

Omavalitsused algatasid sotsiaalvaldkonna arengudokumentide muutmise protsesse, et muuta need läbipaistvamaks, konkreetsemaks ja elanikele mõistetavamaks.

Strateegia koolitused aitasid näha valdkonna strateegiat kui töödokumenti. Omavalitsused algatasid sotsiaalvaldkonna arengudokumentide muutmise protsesse, et muuta need läbipaistvamaks, konkreetsemaks ja elanikele mõistetavamaks.

Mentorkohtumistel töörühmadega sai arutleda omavalitsustele oluliste detailide üle, abistada ülesannete lahendamisel, vaadata üle valdkonda reguleerivad õigusaktid ja strateegiad. Kohtumised aitasid ka protsessist mitte maha jääda.

Programmi mõjul tugevnes koostöö omavalitsuste vahel Ida-Viru ja teiste Eesti piirkondadega. Sotsiaalteenustes hakati nägema innovaatiliste lahenduste võimalusi. Tekkis universaalne teenusedisaini tööriistakast, millega saab arendada teisi teenuseid.

Programmi elluviimine sattus Ida-Viru piirkonna jaoks väga keerulisele ajale, kuid raskustest hoolimata tulid omavalitsused muudatustega paindlikult kaasa lõpuni. Arenguprogrammi lõpuks on Ida-Virumaal sotsiaalvaldkond teinud arenguhüppe ja sotsiaalsektor on valmis pakkuma uuendatud jätkusuutlikke sotsiaalteenuseid.

Kuidas hindavad sotsiaalteenuste arendamise võimalusi ja vajadusi omavalitsused ise?

Projektis osalenud Ida-Virumaa omavalitsuste esindajad tõid välja oma linna/valla praegused tugevused sotsiaalvaldkonnas ja valdkonnad, mida soovitakse edasi arendada. Tagasisidet anti ka „Pöördepunkti” programmile ning kirjeldati teenust, mida plaanitakse projekti toel arendada, peatudes mh võimalikel takistustel plaani elluviimisel.

Kohtla-Järve linnavalitsuse sotsiaaltöö spetsialist Kirke Kübarsepp:

Kohtla-Järve linn võtab võimaluse korral eri projektidest alati osa. Meie linn paistab Eestis silma sellega, et meil on palju puuetega inimesi. Seega on „Pöördepunkti” programm hea võimalus riigi toel arendada ning ajakohastada sotsiaalteenuseid, mis nõuavad suuri rahalisi investeeringuid.

Soovime edasi arendada koduteenust, nii et see hõlmaks ka isikuhooldust. Näeme iga päev kurnatud omastehooldajaid, eakaid ja erivajadustega inimesi. Hooldajad vajavad puhkust või tahavad tööle naasta, erivajadustega inimesed aga soovivad olla kodus, mitte hoolekandetasutuses. Seega ongi teenuste arendamisel fookuses isikuhooldust vajavad eakad ja erivajadustega inimesed, sh ajutiselt abi vajavad inimesed, ja neile teenuste toel parema heaolu tagamine. Kui praegu pakutakse koduteenust enamasti tööpäeviti, siis edaspidi soovime isikuhoolduse vajajaid teenindada ka puhkepäeviti, et anda omastehooldajatele hingetõmbeaega.

Alustuseks soovime juurde võtta 7 hooldustöötajat, kes hakkavad tegelema 35 suuremat hooldust vajava kliendiga. Plaanis on kaasata ka vabatahtlikke. Sellise teenuse arendamine on oluline, sest see lubab inimestel kauem kodus elada, omaksed saavad puhata, suureneb tööga hõivatute arv,

vähenevad järjekorrad hooldekodudes. Tänu vabatahtlike abile väheneb sotsiaaltöötajate ja hooldajate töökoormus, võtame kasutusele ka tänapäevased töövahendid.

Anname teenuse arendamisel endast parima. Takistavaks asjaoluks võib kujuneda nt see, et me ei suuda leida piisavalt kvalifitseeritud tööjõudu või võtab selle leidmine ja koolitamine palju aega. Ka teenuse toimima saamine võib kavandatust rohkem aega võtta.

Tänu „Pöördepunkti” programmile saime palju uusi teadmisi ja vaatenurki teenuste arendamiseks, häid näiteid nii Eestist kui ka välismaalt. Programm juhtis tähelepanu asjadele, mille peale ise ei tulekski, ja innustas Ida-Virumaa KOVe tegema rohkem koostööd. Leidsime programmi ja kohtumiste käigus koostöövõimalusi teiste KOVidega, nt hooldajate koolitamise osas.

Narva linna sotsiaallabi ameti peaspetsialist Aleksei Ivanov:

Narva linna elanikkond vananeb kiiresti ning kasvab ükski elavate eakate ja puuetega inimeste arv. See mure on järjest teravam.

Oleme selgitatud välja arengusuunad sotsiaallabi pakkumiseks kõigile sihtrühmadele, nii eakatele kui ka puuetega inimestele ja muidugi lastele. Erilist tähelepanu pöörame puuetega laste abistamisele. Ülioluline on hoolduskoormust leevendavate tugiteenuste arendamine ja nende kättesaadavus (sh eelkõige koduteenus, üldhooldustenus, isikliku abistaja teenus, tugiisikuteenus) ning ka laste mitmekülgse arengu toetamine lõimitud ja vajaduspõhiste teenustega.

Integreeritud lähenemine sotsiaallabis on tähtis, selleks on strateegia prioriteetides toodud välja kogu nõustamisteenus kompleksi arendamine. Narva Sotsiaaltöökeskuse baasil pakutakse meil juba edukalt mitmeid sotsiaalteenuseid, sh

koduteenuseid, ööpäevaringset hooldust, tugiisikuteenust, turvakoduteenust lastele, asendushooldusteenust.

Suurim kasu „Pöördepunkti” programmist on selgem ülevaade Ida-Viru sotsiaalprobleemidest, sotsiaaltöötajate koostöö-võrgustiku loomine ja uute teenuste sisuline arendamine.

Projekti toel plaanime arendada koduteenust ja sotsiaaltransporditeenust. Koduteenust ja invatransporditeenust osutab praegu Narva linna sotsiaalabiameti hallatav asutus Narva Sotsiaaltöökeskus. See suund areneb dünaamiliselt ja paljulubavalt. Elanikele nii tähtsaid asju tahame aga parandada ja ajakohastada veelgi, et teenuseid oleks mugavam kasutada. Võimaluse korral teeme teenuseid arendades koostööd teiste omavalitsusega, osaleme ühisüritustel, koolitustel.

Oleme väga tänulikud võimaluse eest osaleda „Pöördepunkti” programmis. Saime väärtuslikku nõu, kuidas tööd paremini korraldada, millele rohkem tähelepanu pöörata ja kuidas teha paremini vajalikke muudatusi.

Narva-Jõesuu linnavalitsuse sotsiaalosakonna juhataja Sabina Kornejeva:

Peame oma linna sotsiaaltöö üheks tugevuseks seda, et meil on kõik sotsiaalteenused elanikele tasuta. Mõnes omavalitsustes võetakse sotsiaaltranspordi kasutamise ja koduteenuse eest osalustasu, meil seda ei ole. Praegu kõik toimib, aga alati saab paremini.

Plaanime arendada projekti toel koduteenust. Koduhooldajate töökoormus on suur ja nad vajavad supervisiooni. Raskelt mõjuvad juhtumid, kus kliendi tervislik seisund halveneb. Sotsiaaltöötajad on suure südamega ja seetõttu on neil oht läbi põleda.

Kasutusele oleks vaja võtta ka nüüdisaegsed infotehnoloogilised lahendused, mis aitavad koduhooldustöötajal oma aega paremini planeerida ja annavad kliendi seisundi muutustest selgema ülevaate. Mõni täidab praegu aruannet arvutis, mõni paberil, aga mugavam oleks kasutada tarkvara, kus saab sisestada kodukülastuse info asjaomasesse programmi tahvelarvuti või mobiiltelefoni abil.

Projekti toel teenuste arendamisel teeb muret jätkusuutlikkus: kas KOV ikka saab paari aasta pärast jätkata oma eelarvest sama hooga. Vahetame infot ja jagame kogemusi teiste omavalitsustega. Kaalume ka naaber-omavalitsustega võimalust värvata ühine projektijuht, kes koordineerib teenuste arendamist.

Kõige kasulikum oli „Pöördepunkti” programmis töö mentoritega: individuaalne lähenemine, murede lahendamine ja nõustamine. Oli hea tunne, et toetatakse ja koostöös saame muuta teenuse järjest paremaks.

Alutaguse vallavalitsuse abivallavanem Kairi Hõbemer:

Alutaguse valla sotsiaaltöö tugevusteks on tugev ja haritud meeskond, kes teeb koostööd valla eri asutustega, et tagada inimestele parimad lahendused. Sotsiaalvaldkonnas töötab umbes kolmandik valla ametnikest – 9 inimest. Toimime ühtse perena. Aidata ja toetada tuleb nõrgemaid pereliikmeid ning arendada ja õpetada kõiki, kes seda soovivad. Valla sotsiaaltöötajad sõidavad inimeste juurde ning hindavad inimeste ja pere vajadusi terviklikult, kaasates sinna ka eri valdkondi ja asutusi. Me ei oota kabinettides, et leida lahendusi – lahendused tuleb leida inimeste juures.

Vallas töötab SA Alutaguse Hoolekeskus oma suurepärase teadmistega personaliga, kes osutavad väga kvaliteetseid teenuseid nii oma vallale kui ka teistele KOVidele Eestis.

KOVID teavad, et kõiki teenuseid saab alati paremaks timmida. Tulemused tulevad tänu pühendunud töötajatele.

Plaanime projekti abil pakkuda paremat sotsiaaltransporditeenust ja kaalumisel on ka koduteenuse laiendamine. Teeme koostööd kõigi KOVIDega, kes teemaga haakuvad ja on meiega juba mõtteid vahetanud.

Takistuseks kavandatu elluviimisel võivad olla poliitilised otsused, kuigi meie arvates on takistused ületamiseks ja probleemid lahendamiseks. Kui siht on teada, tuleb tegutseda, mitte muretseda, mis kõik juhtuda võib.

Viime oma eesmärgid ellu ka ilma projektideta, aga hea, kui saame projekti abil protsessi kiirendada – see on suurepärane võimalus. Ei ole mõtet arendada teenuseid ainult projekti abil, siis ei ole need jätkusuutlikud. Programmis osalemine tõi nii otsustajad kui ka elluvijad ühe laua taha – mõeldi laiemalt, kuulati üksteise seisukohti, saadi teadmisi, tutvuti sotsiaaltöötajate ja nende muredega.

Lüganuse vallavalitsuse sotsiaalnõunik Ketlin Mõru:

Omaavalitsuse õlule on pandud hulk kohustusi, seega näitab meie tugevust juba ainuüksi see, et oleme suutnud neid täita. Arenguruumi on alati ja igas aspektis.

Plaanime arendada projekti toel koduteenust, tuues sisse isikuhoolduse komponendi ja pakkudes seda teenust peamiselt suurema hooldusvajaduse ja mäluprobleemidega inimestele. Oleme mõelnud koos naaberomavalitsusega koolitada koduteenuse personali.

Teenuste arendamise muudab keerulisemaks see, kui kliendi või tema lähedase ootused on liiga kõrged. Raskeks võib osutuda ka usaldusväärse personali leidmine.

„Pöördepunkti” programmi suurimaks eeliseks pean seda, et avatud taotlusvooru kaudu pakutakse omavalitsustele lihtsamaid tingimusi rahastuse taotlemisel.

Sillamäe linnavalitsuse arengunõunik Anton Makarjev:

Sillamäe linn pakub kõiki seadusega ette nähtud sotsiaalteenuseid. Selleks on meil sotsiaalosakond ning osa töödest on delegeeritud linna hallatavale hoolekandeesutusele „Sügis”, sealt saab koduteenust, isikliku abistaja ja tugiisikuteenust ning sotsiaaltranspordi.

Projekti abil on plaanis pakkuda päevahoidu dementsusega inimestele. „Sügis” luuakse selleks eraldi osakond, mis saaks korraga teenindada kuni 10 inimest. Hiljem on võib-olla vaja seda teenust edasi arendada ja kasusaajate arvu suurendada. Soovime, et mäluhäirega inimene saaks võimalikult kaua oma kodus edasi elada ja tema lähedased tööl käia. Lähedaste elu oleks mitmekesisem, eakas aga ei jääks koju üks hoole ja tähelepanuta, vaid linn pakuks talle tööpäevadel professionaalset hooldust.

Sotsiaalkoolituse raames alustasime koostööd teiste omavalitsustega. Sama teenust arendab ka nt Jõhvi. Saime infot ka mujalt Eestist ja kasutame neid teadmisi tulevase päevakeskuse loomisel. Koolitusel jagasime ka mõtteid, kuidas saaksime oma teenuseid riskasutada.

Suurimaks võimalikuks takistuseks kavandatu elluviimisel võib olla see, kui teenusega alustamiseks vajalik kulu ületab eelarves ettenähtu. Lähtusime meetme määruse eelnõust, mille järgi on käivituskulu kuni 30% kogumaksumusest, praegu oleme selle piiri peal. Teenuse kestus on ka piiratud ja meie juhul tuleb kokku 22 kuud. Seega pidime projekti eelarvet oluliselt vähendama. Suurim kasu „Pöördepunkti” programmist on Ida-Viru sotsiaalprobleemide väljaselgitamine, sotsiaaltöötajate koostöövõrgustiku loomine ja uute teenuste sisuline arendamine. Kindlasti aitab see viia Ida-Viru sotsiaalteenused uuele tasemele.

Toila abivallavanem Maarika Tarum:

Meie valla tugevuseks on küllaltki madal tööpuudus, nõrkuseks aga hajaasustus suurel territooriumil, seetõttu on kallid ka osutatavad teenused. Ohuks on rahvastiku kiire vananemine.

Hoolekande strateegias leppisime kokku, et lähtume sotsiaalteenuste arendamisel eesmärgist toetada inimeste töötamist, iseseisvat toimetulekut ja kodus elamist nii kaua kui võimalik. Eelisarendame sotsiaalseid probleeme ennetavaid tegevusi ning avahooldusteenuseid kõigile sihtrühmadele. Laste ja perede valdkonnas pakume vanemlusprogramme ja ennetavaid meetmeid probleemkäitumise ennetamiseks, aga ka vajaduspõhiseid sotsiaal- ja haridusasutuste tugiteenuseid. Erilise tähelepanu all on meil praegu meeste tervis. Plaanime korraldada tervist edendavaid tegevusi ja koostada Toila valla 50+ vanuses meeste terviseprofiil.

ESFi projekti toel plaanib Toila vald koduteenuse sisulist uuendust, tahame edaspidi pakkuda koduabi ja isikuabiteenuseid. Teenus toetab omastehooldajaid, kellel on

oma lähedaste hooldamise tõttu raske töö käia. Koduteenuse arendamisel on fookuses toimetulekuraskustes eakad, erivajadustega inimesed ja nende pereliikmed. Töö lihtsustamiseks soovime rakendada ka info- tehnoloogilisi platvorme. Loome teenuse kvaliteedi hindamissüsteemi.

Toila vald on avatud igasuguseks koostööks teiste omavalitsustega. Väiksemad vallad ostavad teistelt ka vajalikke teenuseid. Valla pikaajalises eelarvestrateegias tuleb arvestada rahvastiku vananemisest põhjustatud sotsiaalkaitsekulude kasvuga. Oluline on, et sotsiaalala rahastamine käiks kaasas elanike vajadusega, nt saaks palgata lisatööjõudu.

Projektiliste tegevuste puhul on probleemiks välja arendatud teenuste jätkusuutlikkus. Kui investeeringud on tehtud ning projekti raha kulutatud, kipub teenuse osutamine jääma soiku.

„Pöördepunkti” programm võimaldas tutvuda heade kogemustega, kuulda kolleegide raskustest ja õnnestumistest. Eriti tänan Saaremaa vallavalitsust, kes jagas oma koduteenuse arendamise kogemust.

Projekti rahastatakse ESF TAT „Tööturul osalemist toetavad hoolekandeteenused” tegevuse 2.4 „Kohalike omavalitsuste võimekuse tõstmine ja koostöö toetamine sotsiaalteenuste kättesaadavuse ja kvaliteedi parandamiseks” alategevuse 2.4.5 „Ida-Virumaa toetamine sotsiaalteenuste arendamisel ja pakkumisel” kaudu.

Viidatud allikas

Ferschel, H., Hanson, K., Hallika, E. (2021). KOV nõustamisüksuse tugi kohalikele omavalitsustele 2020. aastal. *Sotsiaaltöö* (veebiväljaanne). www.tai.ee/et/sotsiaaltoo/kov-noustamisuksuse-tugi-kohalikele-omavalitsustele-2020-aastal. (30.04.2021).

Marelle Erlenheim*Saue vallavalitsuse sotsiaalosakonna juhataja*

Sotsiaalvaldkonnast mitmes vaates

Kas kohalik omavalitsus peab aitama kõiges ja kõige eest vastutama ning kas vastutuse suunamine riigilt kohalikele omavalitsustele on alati õigustatud? Kuidas sättida sotsiaaltöö fookust või jagada raha, kui seda igale poole ei jagu?

2005. aasta kevadel istus minu kabinetis toonane sotsiaalministeeriumi kantsler Maarjo Mändmaa ja püüdis mind veenda, et hakkaksin ministeeriumi finants- ja varahaldusosakonna juhiks. Igale minu kõhklusele, küsimusele või vastuväitele oli tal vastu panna selgitused, kinnitused või rahustavad sõnumid. Lõpuks soostusin: „Tehke konkurss, kui olen parim valik, siis tulen.”

Ministeeriumisse asusin tööle 2005. aasta juulist. Selleks ajaks, kui ma 2014. aasta märtsi lõpus sealt lahkusin, olin sotsiaalministeeriumis töötanud ligi üheksa aastat, olnud eri rollides, saanud osaleda paljude plaanide koostamises ja elluviimises. On asju, mille üle saab tunda heameelt, ja on asju, mille meenutamisel on mõru maik man.

Nüüd olen olnud pisut üle aasta Mandri-Eesti kõige rahvarohkema valla sotsiaalosakonna juhataja. Saue vallas elab

pea 24 000 elanikku ja pindalaks on 630 ruutkilomeetrit. Vald ulatub Ellamaalt Tallinna piirini, hõlmates nii kiire arenguga linnalist kui ka järeleaitamist vajavat hajaasustusega piirkonda.

Inimese enda vastutus

Tegelikult on olemas ka kolmas vaade – seitse aastat olen püüdnud jõudu mööda panustada EELK diakooniatöö arengutesse ja näinud seeläbi sotsiaaltööd ka kiriku kui partneri vaatest. Eelmisel aastal valiti mind EELK aasta diakooniatöötajaks 2019.

Oma osa selles, kuidas ma asju näen, on ka asjaolul, et mul ei ole sotsiaaltöö haridust. Tallinna Tehnikaülikooli lõpetasin majandusinsenerina, töötanud olen peamiselt riigieelarvelistes asutustes rahanduse ja varahalduse valdkonnas. Muuhulgas olen oma elust üle kolme aasta olnud tegevteenistuses, mul on nooremeitnandi auaste.

Pärast Saue valda tööle asumist on mult korduvalt küsitud, kuidas asjad kohaliku omavalitsuse vaatest paistavad. Aus vastus on – asjad ei ole halvasti, aga nad on segased ja kohati tundub, et riik ja kohalik omavalitsus elavad kumbki oma maailmas ning näevad asju erinevalt.

Aastatega annab riik üha jõulisemalt sõnumit – kohalik omavalitsus peab aitama, pöörduge kohaliku omavalitsuse poole. Aitabki, kuid kas kõiges, ja mis on seejuures inimese enda roll ja vastutus. Kuhugi on kadumas sotsiaalseadustiku üldosas toodud baaspõhimõte, et just inimesel endal on esimesena vastutus teda ohustavate sotsiaalsete riskidega toimetulekul. Kohalik omavalitsus saab aidata, toetada, abistada, kuid ta ei saa inimese eest kogu tema elu ära korraldada.

Igapäevatöös olen olnud korduvalt olukorras, kus omavahel konfliktis olevad lapsevanemad nõuavad, et vald peab nende suhted korda tegema, teise poole või mõne teise ametiasutuse paika panema. Jah, me saame ja aitame, kui abi vajab oma vanemate tülide vahel olev laps või tegu on koduvägivallaga, kuid me ei saa võtta inimestelt endalt ära kohustusi ja vastutust oma sõnade ja tegude eest.

Kohalik omavalitsus saab aidata, toetada, abistada, kuid ta ei saa inimese eest kogu tema elu ära korraldada.

Sellest räägitakse vähem, aga üks omaette grupp on sõltlased – kõik, mis elus on ilusat olnud, on alkoholiga hävitatud ja nüüd seistakse sotsiaalosakonna ukse taga ja nõutakse eluruumi, toimetulekutoetust ja toiduabi. Paraku on sõltuvusest väljatuleku esimene eeldus inimese oma kindel tahe ja vastuse tunnistamine.

Esimese toodud näite puhul on liigagi tihti tagajärjeks rikutud psüühikaga lapsed, kes hakkavad hiljem kordama oma vanemate käitumismustreid. Teisel juhul on abi nõudmine ja saamine eluviisiks, milles elada, püüdmata sellest välja tulla. Sotsiaaleluruumile järgneb tihtipeale hooldekodu ja lõpuks valla korraldatud tuhostamine ja matus.

Omavalitsuste panus sotsiaalkaitse

Teine küsimus on, kas kohalik omavalitsus peab ka abistajana kõiges aitama, kõige eest vastutama ning kas vastutuse riigilt kohalikele omavalitsustele suunamine ei ole osaliselt asendustegevus, mis võtab ressursi pärisprobleemidega tegelemiselt.

Näiteks tervishoiuteenuste tagamine on riigi ülesanne. Osalesin infopäeval, kus üheks teemaks oli kohalike omavalitsuste roll esmatasandi arstiabi tagamisel. Ühe soovitusena oli seal välja toodud vajadus suurendada KOVide esmatasandi arstiabi tundmise pädevust, et nad suudaksid hallata perearstikeskusi. Kui põhiprobleem on perearstide puudus, siis asja ei paranda ainult see, kui KOV ehitab uusi tervisekeskusi, haldab neid ja maksab tööle tulevatele arstidele stardiraha. Kui tekk on väike, siis ei aita selle sikutamine – igale poole ju ei jätku. KOVide vastutusala on niigi väga lai ja lisaülesandeid palju, vajalikud pädevused killustavad seda veelgi ning võtavad ressursi ära sealt, kus KOVi tugi oleks vajalik ja mõistlik. Ja KOV ei tee imesid – kui perearste napib, siis KOV neid juurde ei õpeta.

Omaette teema on raha. Ka siin on riigil kindel sõnum – kohalikud omavalitsused panustavad sotsiaalkaitse liiga vähe. Olen ka otsesõnu küsinud, et kui palju on siis piisavalt, kuid vastust saanud pole. Teine küsimus on, et kas koos KOVide tulubaasi

kasvuga peaks kohaliku omavalitsuse sotsiaalkaitsekulud kasvama samas tempos. Kas nii väitjad on uurinud põhjalikult tulude ja kulude kasvu ning analüüsinud, mis toimub teistes KOVi vastutusel olevates valdkondades? Osalt tähendab tulude kasv otseselt ka kulude kasvu, sest teenused ja kaubad kallinevad või lisatulude allikaks olevad uued maksumaksjad vajavad ka KOVi osutatavaid teenuseid ja seda mitte ainult sotsiaalvaldkonnas. Rääkimata sellest, et seaduse tasandil on pandud paika, et KOVile uute ülesannete seadmine eeldab lisaraha andmist ja ei saa nõuda, et nendega seotud kulud tuleb katta senisteks ülesanneteks olemasolevast rahast.

Riik rõhutab sotsiaalhoolekande seadusest tulenevaid kohustuslikke teenuseid, nende liiga vähest osutamist. Praktikast me näeme, et inimese jaoks ei ole vahet, kuidas tema abistamist nimetatakse, on see siis koduteenus, tugisikuteenus või mõni muu SHSis nimetatud teenus. Tema tahab abi saada just siis, kui ta seda vajab ja viisil, mis talle sobib. Ja alati ei pea selleks olema teenus ning alati ei loo seadusega nõutav haldusotus või -leping lisaväärtust. Tänapäevaste võimaluste juures võib inimene tulla ise toime ka olukordadega, mille ainukeseks lahenduseks alles hiljuti oli KOVi korraldatud teenus, sest muid võimalusi polnud. Sel juhul võib KOVi antavast rahalisest abist olla kasu rohkem kui KOVi teenusest.

Sotsiaalvaldkonna eelarve peab muutuma koos vajadustega.

Riik rõhutab, et koos elanikkonna vananemisega kasvab teenuste vajadus. Osalt õige, aga kahjuks ei ole ma leidnud ühtegi analüüsi, kus oleks välja toodud kõik asjaolud, mis teenusvajadust mõjutavad ning näinud, kuidas

nende koostoime sotsiaalteenuste vajadust ajas kujundab. Paljusküsimine oleme praegu muutvas ajas. Ühelt poolt on meie abistada eakad, kelle jaoks ka mobiiltelefoni kasutamine on eraldi oskus ja teiselt poolt on üha enam pensionile jäämas inimesed, kelle igapäevaseks töövahendiks on olnud arvuti. Esimesed neist vajavad n-ö klassikalist teenust, teised saavad ära kasutada e-teenuseid ja vajavad abi ainult asjades, mida turul veel ei ole. Ma ei ole kindel, et kogu sotsiaalsüsteem on valmis muutuma koos klientidega.

Mida võiks teha teisiti?

Aasta n-ö päris sotsiaaltöös on toonud minu ette rohkem neid asju, mis arendamist vajavad ja ka vastuseks küsimusi, vähem aga olemasolevaid ja hästi toimivaid lahendusi. Usun, et paljud nõustuvad, kui ma ütlen, et KOVide hindamispädevused ja hindamisvahendid, STARi kasutatavus, eestkostekorraldus, erihoolekande järjekorrad, asendushoolduse korraldus, kaasava hariduse, sh vajalike tugispetsialistide tagamine, vaimse tervise probleemidega laste aitamine, andmekaitse jpt teemad on praegu paberil ilusamad kui tegelikkuses.

Avalikus teenistuses olen olnud üle kahekümne aasta, sellest üheksa aastat riigikaitse ja kümme aastat sotsiaalkaitse valdkonnas. Arvan, et mõlemal valdkonnal oleks teisele häid soovitusi. Pakun neist mõned.

- Sotsiaalvaldkond võiks kasutada sarnaselt riigikaitsega võimepõhist plaanimist. Riigikaitstes plaanitakse võimet kui kogu paketti – ei ole mõtet suunata ressursi ainult osadele võime komponentidele, kui teistesse ei panusta. Selleks, et asi toimiks, on vaja infrastruktuuri, töövahendeid, inimesi, oskusi võimet juhtida ja kasutada, materjale ning ressursse selle ülalpidamiseks. Vaid nii saab tagada, et asi vajaduse korral toimib. Ainult osale komponentidest

tähelepanu suunamine ja nende rahastamine ei taga toimivat süsteemi.

- Pikaajaline mudeldamine – igal tasandil midagi plaanida ja luua on väga raske, kui ei tea vajadusi ja seda, kuidas need ajas muutuvad ning kaua võtab aega nendeks muutusteks valmisolek. Ilma arengustsenaariumiteta võib juhtuda, et mõni asi saab valmis alles selleks ajaks, kui seda enam vaja pole, või ümbritsev on nii palju eest ära liikunud, et valminud asi pole enam otstarbekas või kasutus- kõlblik. Praegu juhtub, et palju energiat ja raha läheb asjadesse, millel pole pikka perspektiivi. Me ei ole nii rikkad, et teha arendusi katse-eksituse meetodil siilina udus liikudes, riigikaitsele sarnastest ohuhinnangutest (arendustsenaariumitest) oleks meil palju kasu.

Tugevamad toetavad nõrgemaid ja juht arvestab nendega, kiidetakse rivi ees, laidetakse omavahel.

- Tegelda tuleks reaalse olukorra, mitte soov- unelmatega. Riik lähtub oma ootustes ja kirjeldustes ideaaltulemusest ja teistest hakkajamad KOVid võivad selleks ka valmis olla, kuid kas kõik? Vahel on kasu kõrgemale hüppamisest, aga kõik ei ole hüppajad. Kindlam ja mõistlikum on sammhaaval trepist ülesse minna ja maha- jääjate hurjutamisest ei ole siin kasu. Jällegi mõte riigikaitsest – iga üksus on nii tugev, kui selle kõige nõrgem lüli. Tugevamad toe- tavad nõrgemaid ja juht arvestab nendega, kiidetakse rivi ees, laidetakse omavahel.

- Sotsiaalvaldkond on osa laiapõhisest riigikaitsest, ka sotsiaalvaldkonna enda eesmärged ja nendeni jõudmist tuleks vaadata samamoodi. Neid eesmärged on võimalik saavutada, pingutades teiste valdkondadega üheskoos. Lastekaitse ei saa olla tulemuslik, kui haridusvald- konna tugispetsialiste ei ole piisavalt, kui kaasav haridus ei toimi. Ligipääsetavust ei saa tagada, kui ehitusvaldkond sellega ei arvesta jne. Kui kohaliku omavalitsuse tasandil esitada nõudeid, siis tuleks vaa- data ka sellega haakuvaid valdkondi ja neid arvesse võtta.
- Üks asi peaks sotsiaalvaldkonnas olema riigikaitsest erinev, kuid samal ajal baaspõhimõttena meeles peetav. Sotsiaalvaldkonna rahastamist ei saa hoida kindla protsendina tuludest, eel- arve peab muutuma koos vajadustega. Seejuures ei tohi unustada ühisosa – raha on alati piiratud hulk, mistõttu tuleb teha kõik, mis võimalik, et vähemaga saavutada rohkem ning vahel tähendab rahastamisel teise valdkonna eelistamine lõpptulemusena võitu mõlemale.

Kohaliku omavalitsuse tööstaaži on mul praegu napp aasta, võimalik, et pikema kogemusega mu pilt muutub. Oleme me ametis riigi, kohaliku omavalitsuse või muu abistaja juures, tähtis on, et meie tegevus annab inimestele turvatunde, et hädas olles ei ole nad ükski.

Üks asi, millele ma ajas olen saanud aina tugevama kinnituse, on see, et sotsiaaltööd ei saa teha kohustusena, see vajab pühendu- mist, hoolimist ja killukest südant. See on asi, mida tuleb hoida ja hinnata.

Kristiina Heimonen*Keila Kooli HEV-õppe koordinaator*

Distantsõppe korraldus HEV-õpilastele Keila Koolis

Distantsõpe mõjutab kõige enam hariduslike erivajadustega õpilasi, kes vajavad õppetöös õpetajatelt vahetuid lisaselgitusi ning juhendamist. Kuidas on õppetegevus korraldatud Keila Koolis, mis on murekohad ja mis lahendusi on leitud?

Keila Koolis õpib praegu 1667 õpilast. Kool on 12-klassiline ja õppetöö toimub kolmes majas, millest ühes käib õpe lähiaastatel vene keeles. Meil on kolme tüüpi klassid: tavaklassid, tõhustatud toe klassid ja eritoe klassid. Koostöös Rajaleidja keskustega oleme loonud oma koolis õpilastele võimaluse saada eri tugispetsialistide – logopeedi, sotsiaalpedagoogi, psühholoogi, eripedagoogi – teenuseid. Neid vajavad ka paljud tavaklassi õpilased, seetõttu on spetsialistide armee suur, ometigi ei kata see alati nõudlust praeguses keerulises olukorras.

Peamised murekohad

Praegune aeg on raske kõigile. Tuleviku suhtes on palju ebakindlust ja teadmatus. Keerulises olukorras on ka erinevate kooliastmete õpilased, kes on pidanud end pidevalt ümber häälestama – kord ollakse kontaktõppel, siis tuleb jälle õppida distantsilt. Ebastabiilsus tekitab ärevust ja on

raske nii õpetajatele, lastele kui ka nende vanematele.

Lapsevanemate esmakohustus on käia tööl. Seega ei saa eeldada, et kodukontoris tööd tehes leiab vanem alati võimaluse oma last õpetada ning juhendada. Seda ei saagi neile kohustuseks panna. HEV-lastele on selline olukord eriti keeruline ja nii võivad tegemata koolitööd aina kuhjuda, sest ei ole kedagi, kes ülesande lahti selgitaks. Vahel on lauses vaid üks sõna, mis on ebaselge ja juba muutub kogu ülesande lahendamine võimatuks. HEV-õpilaste võimed on väga erinevad. Osad vajavad võimalust kasutada abimaterjale ja lisaega ning suudavad iseseisvalt kodus väga hästi hakkama saada. Samal ajal on õpilasi, kes vajavad kindlaid raame, päevakava, pidevat tööle suunamist, ülesannete lahtiselgitamist, teksti lihtsustamist jms.

HEV-õpilaste puhul peavad töökäsud olema väga konkreetsed ja lühikesed. Mitmest osast koosnev pikk tööjuh

tekkitab segadust ja suure tõenäosusega jääb siis ülesanne tegemata. Seda tuleb ette nii nooremate kui ka vanemate õpilaste puhul. Õpilastel ei ole kodus kelleltki abi küsida või ei julgeta, aga ka ei taheta mingil põhjusel seda teha – ei küsita abi ei kodus vanematelt ega koolist õpetajatelt.

Õpilastel on vaja võimalust olla õpetajaga otsekontaktis, ka iseseisva töö ajal.

Kui õppetööga tulevad õpilased enamasti toime, siis palju suuremaks murekohaks on osutunud enesejuhtimise oskus, seda ka tavalassi õpilastel. Keeruline on iseseisvalt oma päeva korraldada. Õigel ajal tõusmine, veebitundides osalemine hilinemisteta, kodutööde tegemine ja kokkulepitud ajal õpetajale saatmine – see kõik nõuab ranget enesejuhtimist. Kui see oskus on vähene, hakkavad tegemata tööd kuhjuma.

Nii peavad vanemad asuma pärast oma tööpäeva lastega õppima. Kuid võib juhtuda, et ka vanematel ei ole õhtul enam piisavalt jaksu, et kõik üle rääkida, lahti selgitada ja nii võivadki tegemata koolitööd jääda pikaks ajaks esitamata. Koolist hakkavad aineõpetajad või klassijuhatajad uurima, miks on nii juhtunud ja kas õpilane vajab tööde tegemisel koolilt abi või tuge. See omakorda võib tekitada juurde pingeid, mis ei aita kuidagi olukorda parandada.

Mõne õpilase puhul on kasu õpetaja telefonikõnest või kirjast – õpilase motivatsioon paraneb ja koolitööd saavad tehtud. Paraku neid lapsi, kelle enesejuhtimisoskus on puudulik, pelgalt kiri või telefonikõne ei aita. Nemad vajavad kindlat plaani ja/või juhiseid, kuidas oma päeva plaanida ning tegemata koolitööd järele teha.

Kahjuks on pidev arvutis olemine suurendanud õpilastes ka huvi virtuaalmaailma ja arvutimängude vastu. Sageli kaob õpilane keset õppetegevust internetiavarustesse.

Pikem distantsõpe toob nähtavale õpiraskustega õpilased ja nii võib suurened HEV-õpilaste arv. Sel juhul on vahetu kontakt õpetajatega väga oluline. Veebisuhtlus seda ei asenda, sest õpilased või õpetajad tunnevad sageli hirmu, et keegi võib neid pealt kuulata või nende juttu salvestada.

Paraku on juhtunud sedagi, et õpilased on pedagoogi veebitunnis salvestanud, video internetti postitanud ning õpetajat on hakatud alandavate kommentaaridega mõnitama. Sellise ebameeldiva olukorraga tegeleb sotsiaalpedagoog – vestleb õpilastega ja tuletab meelde, millised on veebitunni tavad ja viisakad käitumisnormid. Eks aeg-ajalt on ikka vaja õpilastele meelde tuletada, et kedagi ei tohi ilma tema nõusolekuta pildistada ja filmida. Sama reegel kehtib ka õpetajatele – nemadki ei tohi alaealise või tema eestkostja nõusolekuta filmida või pildistada.

Kõik olukorrad on lahendatavad

Õpilastel, kes ei saa distantsõppele jääda, on Keila Koolis võimalus õppida kooliruumides koolitöötaja järelevalve all. Abijõududena on õppetegevusse kaasatud ka Keila Noortekeskuse töötajad. Õpilased saavad osaleda aineõpetajate konsultatsioonides nii veebi vahendusel kui ka käia selleks koolis kohapeal. Veebitunnid toimuvad tunniplaani kohaselt 50–60% ulatuses, ülejäänud aja töötab õpilane kodus iseseisvalt õpetajate kirjalike juhiste järgi.

Eelmine kevad on teinud meid targemaks. Nüüd teame, et õpilased vajavad võimalust olla õpetajaga otsekontaktis, ka iseseisva töö ajal – pelgalt kirja teel suhtlemisest ei piisa.

Keila kool. Foto: erakogu

Kool kui kaasava hariduse keskus

Algkoolimaja õppealajuhataja ja HEV-õppe koordinaatori Kaja Peetrise info kohaselt on õpiraskustega õpilaste klassid (tasandusklassid, arendusklassid jm), kus on õppinud nõustamiskomisjoni otsusega suunatud lapsed, Keila Koolis (kooli nimi on aastate jooksul muutunud) alates 1969. aastast.

2009. aastal loodi Keila Kooli tugikeskus, mis koondab enda alla eripedagoogid, sotsiaalpedagoogid, psühholoogid, logopeedid, abiõpetajad ja õpiabi õpetajad.

Kaasava hariduse all mõeldakse kvaliteetse hariduse saamise võimalust kõigile. Kui laps vajab toeks mõnda spetsialisti või erisuste arvesse võtmist õppetöös, siis püüame seda talle vajaduse ja võimaluse korral pakkuda. Vahel on abivajajaid rohkem, kui suudame teenust pakkuda. Sel juhul väheneb teenuse sagedus, kuid täiesti ilma ei jää keegi.

Keila Koolis on moodustatud HEV-õpilasi õpetavate õpetajate ning tugitöötajate omavahelise koostöö tõhustamise eesmärgil alates 20. märtsist 2018 kaasava hariduse õppetool. See on professionaalne õpikogukond, kus jagatakse teaduspõhist metoodikat ja häid praktikaid, eesmärk on toetada iga õppija arengut. Õppetooli liikmetel on pädevus nõustada õpilasi, õpetajaid, kooli personali ning lapsevanemaid õppetöö koordineerimisel ja sobiva metoodika valikul; käitumis- ja õpiraskuste ületamisel. Koostööd tehakse ka väljaspool kooli olevate asutustega (nõustamiskeskused, rehabilitatsioonikeskused, ülikoolid jt).

Koolil on tihe koostöö kohalike omavalitustega – lastekaitsetöötajate, (sotsiaaltöötajatega harvem), haridusnõunikega, Keila Rehabilitatsioonikeskuse spetsialistide, noorsoopolitseinike ja noortekeskuse töötajatega.

Kui tunniülesannet tehes tekib õpilasel küsimus ja ta ei saa sellele kohe vastust/selgitust, siis on õpitut raskem omandada ja see võib valesti või üldse mitte selgeks saada. Õpetajatel on nüüd täielik valmisolek liituda veebitunniga kohe, kui õpilane iseseisva töö ajal selleks soovi avaldab.

Paljudel õpilastel on raske osaleda veebitunnis sisse lülitatud kaameraga. Kardetakse, mida teised õpilased arvavad tema kodust, kas taustalt võib olla näha midagi sellist, mis annab alust kommentaari-rideks, kuidas ise välja nähakse, võib olla ka avaliku esinemise hirm. Sel juhul on võimalik õpilasel või tema vanemal klassijuhatajale või aineõpetajatele anda teada, et õpilane ei saa olla tunnis kaameraga.

Kui õppetööga tulevad õpilased enamasti toime, siis palju suuremaks murekohaks on osutunud enesejuhtimise oskus.

Kõik olukorrad on lahendatavad, kõige tähtsam on teha koostööd ja anda teada oma muredest ning vajadustest. Kooliga seotud olukordade lahendamisse saab kaasata ka tugispetsialistid (sotsiaalpedagoogi, psühholoogi, hariduslike erivajadustega õppe koordinaatori) või õppealajuhatajad. Peamine on, et nii õpilased kui ka nende vanemad ei jääks oma murega üksi, vaid julgeksid abi küsida. Keila Kooli kommunikatsioonijuht on jaganud Stuudiumi kaudu kõigile lapsevanematele kooli tugikeskuse kokku pandud vaimse tervise toetamiseks abisaamise võimalused. Välja on toodud kooli enda spetsialistid ning erinevad tasulised ja tasuta teenust pakuvad asutused, infotelefonid ja veebileheküljed. Mõni õpilane või lapsevanem ei soovi oma mure või probleemiga kooli poole pöörduda, sest need olukorrad võivad olla kooliga

seotud. Siis on neil võimalik leida omale sobilik lahendus väljaspool koolisüsteemi.

Tugiteenused distantsõppe ajal

Keila Koolis töötab kokku neli sotsiaalpedagoogi, kolm psühholoogi ja kolm hariduslike erivajadustega õpilaste õppe koordinaatorit. Distantsõppe ajal on nende spetsialistide ülesanne olla toeks õpetajatele, õpilastele ja lapsevanematele. Psühholoogide koormus on alates eelmisest kevadest kõige suurem, sest nende pädevuses on toetada kõigi abivajajate vaimset tervist, olla kuulaja ja nõuandja rollis.

Praegune keeruline olukord on tekitanud kõigile probleeme ja muresid, mis mõjutavad tugevalt omavahelisi suhteid ja läbisaamist. Inimesed ärrituvad kergesti, võtavad kõike hinge ja saavad valesti aru, tunnevad sageli, et neid on rünnatud, kui midagi öeldakse või kirjutatakse. Mured tööl võivad kanduda koju ja seal edasi lastele. Närviline ja stressis vanem või õpetaja mõjutab endale teadmata väga tugevalt oma last või õpilasi, kellel võib seetõttu kaduda õpimotivatsioon, suutlikkus teha koolitööd, sest ta on mures vanema (te) ja koduse olukorra pärast.

Psühholoogid pakuvad õpilastele, vanematele ja õpetajatele nõustamisi koolis kohapeal ja ka veebi vahendusel. Pädevus ja valmisolek on olemas. Psühholoogi teenuse saamiseks tuleb pöörduda meelepärase spetsialisti poole ning registreerida end vastuvõtule. Tugispetsialistide kontakte võib julgelt küsida ka klassijuhatajalt. Sotsiaalpedagoogide ülesanne nii kontakt-kui ka distantsõppe ajal on jälgida õpilaste koolikohustuse täitmist – õpiedukust ja puudumisi ning parandada üheskoos klassijuhatajaga õpilaste õpimotivatsiooni, leida lahendusi tekkinud muredele ja probleemidele (puudumised, tegemata/ebaõnnestunud koolitööd) ning korraldada õppetunde sotsiaalsete oskuste omandamiseks.

Olin ise varem (sh ka eelmisel õppeaastal) sotsiaalpedagoogi rollis ja märkas in siis, et peamiseks mureks oli lastel kindel päevaplaani puudumine ja suutatus oma koolitööga algust teha – millest peaks alustama oma päeva ja millal tegema koolitöid. Õpilased ei suuda distantsõppel olles alati õigel ajal ärgata ja seetõttu hilinevad tundidesse. Seetõttu tekivad puudumised, mahajäämus õppetöös. Kahjuks ei julge õpilased õpetajalt alati individuaalset konsultatsiooni paluda. Isegi kui koolitööd suudetakse kuidagi ära teha, siis aeg-ajalt ikka unustatakse, et need tööd tuleb õpetajatele saata või kooli veebikeskkonda ülesse laadida. Kui vanem töölt tulles lapselt uurib, kas koolitööd on tehtud, tuleb vastuseks: „Jah!”. Mis on ju tõi, sest vanem ei küsinud, kas tööd ka õpetajale saadeti. Pahatihti vanem ei tulegi selle peale, et seda eraldi uurida. Alles hiljem selgub, et laps on küll töö ära teinud, aga õpetaja ei ole seda kätte saanud. Eelmisel kevadel saadud kogemuste tõttu oskab sotsiaalpedagoog selle võimalusega juba arvestada.

Peamine on, et õpilased ja nende vanemad ei jääks oma murega üksi, vaid julgeksid abi küsida.

Ka distantsõppe ajal on lapsevanema nõusoleku ja avalduse alusel võimalik saada koolivälise nõustamiskomisjoni kaudu sotsiaalpedagoogi ja eripedagoogi (sh õpiabi) tugiteenuseid, kes töötavad koolis kohapeal. HEV-õpilastel on eemalt keeruline õppetööga toime tulla, seetõttu on väga tähtis osaleda igas ainetunnis ja seda ei taha õpetaja loovutada sotsiaalpedagoogile sotsiaalsete oskuste õppeks. Pärast tunde on lapsed liialt väsinud, et aktiivselt ja mõttega sotsiaalpedagoogi või eripedagoogiga

kaasa töötada – kohtumise kasutegur on seega väga väike. Nii eelmisel kevadel kui ka praegu kasutame võimalust, et sotsiaalpedagoog pakub õpilasele veebi vahendusel ja telefoni teel tuge, et parandada ja hoida nende õpimotivatsiooni.

Sel õppeaastal on õpetajad, vanemad ja ka õpilased juba kogemusega distantsõppel olijad. Rõõmustamiseks on mitu põhjust: tublisti on kasvanud kõigi digipädevus ja paika on saanud kindlad veebikeskkonnad, kus koolitöid teha. Digikeskkondade lai valik ei toeta õpilast, pigem tekitab segadust ja teeb õppimise keerulisemaks. Toetavam on kindel ja turvaline keskkond, milles õpilane oskab tööd teha. Nii on välistatud, et teadmatuse tõttu jääb midagi tegemata.

Toetada tuleb kõiki õpilasi

Distsantsõppe ajal ei saa eeldada, et kui õpilasel on hinded korras, kõik tööd esitatud õigeaks ajaks, puudumisi ei ole, siis ei ole vaja teda vaimsest toetada. Ka nende õpilaste õpimotivatsiooni peab hoidma, tunnustama neid pingutuse eest. Selleks piisab ka, kui klassijuhataja pöördub õpilaste poole, küsib, kuidas läheb, kas on muresid või probleeme või soovib keegi jagada oma rõõme ja kordaminekuid.

Distsantsõppevorm on kontaktõppest oluliselt väiksema kasuteguriga. Kahjuks ei saa me praegu valida, kas üks või teine. Seetõttu tuleb kõigil anda endast nii palju, kui võimalik, et tagada lastele täisväärtuslik õpe. Samal ajal tuleb ka jälgida, et kõik jääksid vaimsest terveks. Märgake ja toetage abivajajaid! Ka neid, kes esialgu eitavad ja abikäe eemale tõrjuvad. Ühel hetkel on nemadki valmis abi otsima või seda vastu võtma.

Hoidkem end ja teisi, vaid üheskoos tagame lastele kvaliteetse hariduse, olgu tegu haridusliku erivajadusega või tavaklassi õpilasega.

Elve Adamson*jurist, andmekaitse inspeksiooni ekspert avaliku teabe suunal*

Tähelepanekutest sotsiaalvaldkonnas andmekaitse inspeksiooni juristi pilgu läbi

Usaldust on kerge kaotada, eriti tänapäeval, kui info on internetis ja iga valesti avalikustatud infokild võib hakata elama oma elu. See võib põhjustada muret inimesele ja probleeme asutusele.

Sotsiaalvaldkonnas tegeletakse konfidentsiaalse infoga iga päev, seetõttu on oluline seda õigesti käsitleda. Andmekaitse inspeksioon korraldab veebilehtede seiret igal aastal augustis-septembris enne avaliku teabe päeva (28. septembril). Nii toimus see ka 2020. aasta sügisel. Seiret tehes pöörame tähelepanu sellele, kui võrd lihtne on leida teavet sotsiaaltoetuse ja -abi saamise taotlemise ja võimaluste kohta ning kas veebilehel on olemas avalduste vormid. Ja ka sellele, kuidas on registreeritud sotsiaal-, tervise- ja lastekaitse valdkonna dokumendid dokumendiregistris.

Avalik teave peab olema lihtsasti leitav

Võib küsida, miks pöörab inspeksioon nii palju tähelepanu just sotsiaalvaldkonda

puudutava teabe avalikustamisele. Sellel on mitu põhjust. Esiteks on selles valdkonnas kõige enam tundlikku teavet, mille õigustamatust ning turvatunnet. Kui sellist teavet kaitsta ei suudeta, tekitab see usaldamatust riigi ja kohalike omavalitsuste vastu.

Teiseks – kui inimene, kes on alati endaga toime tulnud, vajab ühel hetkel abi, on tal sageli väga raske seda endale tunnistada. Kui siiski otsustatakse abi paluda, aga jäädakse hätta teabe leidmisega, siis ei mõju riik kuigi abivalmina. Enne valla poole pöördumist peaks inimesel olema võimalus teha kindlaks, kas, kellel ja mis tingimustel on võimalik abi saada.

Seire käigus ilmnas, et enamikel omavalitsustel oli teave toetuse küsimuste võimaluste

kohta põgusal vaatlusel kergesti leitav, kuid siiski oli ka omavalitsusi, kus teave oli napp ning toetuse taotlemise info saamiseks soovitati pöörduda omavalitsuse poole. Mõnikord oli keeruline teavet üles leida. Soovitangi omavalitsustel enne teabe avalikustamist mõelda sellele, kuidas teha info leidmine selle otsijale võimalikult lihtsaks.

Andmeid tuleb hoida hoolikalt

Kohalike omavalitsuse sotsiaalvaldkond ei piirdu ainult sotsiaaltoetuste ja -teenustega, vaid hõlmab ka lastekaitset ja eestkostet, seetõttu on sotsiaalvaldkonna töötajate valduses väga palju nii eriliigilisi kui ka eraelulisi andmeid, mida tuleb hoida eriti hoolikalt. Sellistele andmetele on juurdepääsuõigus ainult ametnikel, kes vajavad infot oma ülesannete täitmiseks, ja neid ei tohi edastada kõrvalistele isikutele.

See keeld hõlmab ka ametiülesannete täitmise käigus saadud teavet teiste inimeste pereelu kohta, mida ei tohi rääkida oma perekonnale ega arutada sõbrannadega. Kahjuks seda alati ei järgita. Nii näiteks olen isegi kuulnud juuksuritoolis, kuidas sotsiaaltöötaja arutas juuksuriga ühe eaka kodust olukorda ja toimetulekut. See on lubamatu. Seegi ei loe, et inimene võis olla juuksurile tuttav. Kui sotsiaaltöötaja on saanud teabe oma tööülesannete täitmise käigus, ei või ta seda jagada kõrvaliste isikutega.

Mida dokumentide töötlemisel arvesse võtta?

Erilist tähelepanu oleme pööranud ka sotsiaalvaldkonda puudutavate dokumentide registreerimisele ja avalikustamisele dokumendiregistris, sest selles valdkonnas on eksimusi kõige rohkem. Iga eksimus riivab kellegi eraelu puutumatust. Sageli puudutab see just neid, kes ei ole ise võimelised oma õiguste eest seisma, olgu need siis lapsed,

puuetega inimesed või eestkostetavad. Kui mõne aasta eest võis dokumendiregistritest leida politseilt omavalitsusele edastatud teateid koduvägivalla juhtumite kohta, mis olid avalikult loetavad kõigile, või ka laste hooldusõiguste jagamise kohtulahendeid ning isegi psüühilise kohtuekspertiisi akte või sundravile määramise dokumente, siis viimastel aastatel selliseid dokumente enam seirete käigus me õnneks leidnud ei ole.

Dokumendiregistritest võib aga endiselt leida dokumente, mis ei ole nõuetega kooskõlas. Kuigi juba 2016. aastast alates ei või kajastada dokumendiregistri avalikus vaates andmeid, mille kaudu saab inimesi tuvastada, leiame sealt siiski praegugi dokumente, kus on dokumendi saaja/saatja nimi aadressandmetes avalik või on dokumendi saaja/saatja märgitud küll initsiaalidega, kuid inimese nimi on näha pealkirjas. Selliseid eksimusi on kõige rohkem just sotsiaaltööd puudutavates dokumentides. Nii näiteks võib leida dokumendiregistritest dokumente, mille pealkirjaks on „Mari Maasikale eestkoste seadmine” või „Tahtest olenematu sundravi kohaldamine (Jüri Juurikas)”. Kui ka sellised dokumendid ise ei ole avalikud ja neile on kehtestatud juurepääsupiirang, ei täida piirang enam oma eesmärki, sest pealkiri avab juba dokumendi sisu. Sel juhul on pealkirja avalikustamisega riivatud oluliselt inimese eraelu puutumatust. Seda ei juhtu küll sageli, kuid ometigi tekitavad ka üksikud juhtumid asutuse vastu usaldamatust, sest tegu on väga tundliku valdkonnaga.

Dokumendiregistrist jääb silma, et viimastel aastatel on osa asutusi hakanud sotsiaalvaldkonda puudutavaid dokumente registreerima varasemast vähem. Ei ole tõenäoline, et selliseid dokumente valdadele enam ei edastata. Pigem on neid isegi rohkem. Samal ajal pole teada, kas neid registreeritakse näiteks mõnes muus andmekogus

või jäetakse need eksimuste vältimiseks avalikus vaates kuvamata. Kui dokument registreeritakse mõnes teises andmekogus, ei pea seda topelt registreerima. Kui seda aga mujal ei registreerita, tuleb seda teha dokumendiregistris ja see peab olema leitav ka registri avalikust vaatest metaandmetena.

Usun, et keegi ei avalikusta tundlikku teavet tahtlikult, vaid sageli on tegu inimliku eksimusega või mõnel juhul ka infosüsteemi tehnilise rikkega. Enamasti registreerivad ametnikud oma dokumente ise ja tihti ei teata, millised dokumendiregistri sisevaate väljad kuvatakse avalikus vaates ja millised jäävad nähtavaks sisevaates. Seetõttu on väga tähtis, et asutuse asjaajamise eest vastutav töötaja koolitaks neid ametnikke, kes dokumente registreerivad, ning dokumendiregistri avalikku vaadet tuleks aeg-ajalt kontrollida.

Vastutab see, kes eksis

Eelmisel aastal oli mitu juhtumit, kus avaldati selliseid dokumente, mis ei oleks tohtinud avalikuks saada. Siis vihjati, et andmekaitse inspeksioon oleks pidanud kontrollima rohkem ja avastama rikkumised enne ajakirjanikke. Oluline on aga selgitada, et dokumentide nõuetekohase registreerimise ja andmete avalikustamise eest vastutab siiski iga asutus ise. Andmekaitse inspeksioon teeb küll jõudumööda pistelisi kontrole, mis ei tähenda aga seda, et dokumendiregistrist vaadatakse üle kõik dokumendid. Päringuid tehakse teatud arv ja nii ei olegi võimalik kõiki rikkumisi avastada.

Kui oleme rikkumise tuvastanud, siis enamasti järgneb sellele järelevalvemenetlus ning ei ole ka välistatud väärtemenetluse algatamine inimese suhtes, kelle hooletuse või tähelepanematusse tõttu said kellegi piiranguga andmed avalikuks. Ei loe, kas tegu oli tahtlik või mitte. Kahetsusväärne on juhtumid, kus töötaja, kelle eksimuse või ka

lohakuse tõttu on piiranguga dokumendid saanud avalikuks, ei tunnista oma eksimust ning leiab, et alati on teised süüdi või tema eksimuste eest peaks vastutama asutus kui teabevaldaja. Teada tuleb, et avaliku teabe seaduse kohaselt aga vastutab just teo toimepanija ehk siis inimene, kelle tegevuse tõttu sai dokument avalikuks.

Andmeid ei või töödelda igaks juhuks, näiteks uudishimust.

Isikuandmete põhjendamatu avalikustamine võib tuua kaasa ka kahjunõude. Seega tuleb olla andmete avalikustamisel ja neile juurdepääsu võimaldamisel eriti tähelepanelik. Riigikohus on (asjas 3-19-1207) asunud seisukohale, et eriliiki isikuandmete avalikustamine asutuse dokumendiregistri kaudu tungib eraelu puutumatusse sfääri. Seega on eriliiki isikuandmete konfidentsiaalsuse põhimõtte tagamise meetmed ja nende järgimine eriti olulised. Andmete töötlemise isikulised, tehnilised ja organisatoorsed meetmed peavad tagama ohutu ja turvalise andmetöötluse, et vältida ebaseaduslikku isikuandmete avalikustamist ja selle kaudu isikuõiguste rikkumist.

Andmekaitse inspeksiooni eesmärk ei ole iga rikkumise korral alati kedagi karistada, vaid eelkõige on siht rikkumised lõpetada ja saavutada õiguslik olukord. Tõsiste ja korduvate rikkumiste korral ei saa aga välistada ka seda, et väärteto eest tuleb vastutada.

Õiguspärane andmetöötlus on oluline mujalgi

Selles artiklis keskendusin andmete töötlemisele ja avalikustamisele sotsiaaltöö valdkonnas, kuid see ei tähenda, et muudes valdkondades oleks õiguspärane andmetöötlus vähem oluline. Vahel avalikustatakse

inimeste kontaktandmeid või muud piiranguga teavet seetõttu, et juurdepääsu piiramist ei peeta vajalikuks, arvates, et kõik ju niikui nii teavad ja tunnevad asjaosalist (nt kui arutatakse mõne lapse käitumist). Mõnikord aga ei nähta vajadust piirata juurdepääsu ametikohale kandideerijate andmetele. Kui teiste inimeste andmete avaldamine võib tunduda ebaolulise murena, siis soovitan alati mõelda sellele, et kui avalikuks saaksid teie lähedase või lapse andmed, mida te ei soovi avalikustada, kas oleksite sellega ka siis rahul? Ka kandideerija andmete avalikustamine, kui ta ei osutu valituks, võib tuua negatiivset tähelepanu või võtta kelleltki võimaluse teha karjääri senisel ametikohal. Isegi siis, kui inimene on enda kohta juba varem samu andmeid avalikustanud, ei tähenda see, et ka asutus võiks neid avaldada. Asutused peavad andmete avalikustamisel lähtuma juurdepääsupiirangute kehtestamise kohustuslikkusest (vt avaliku teabe seadus § 35).

Siiski ei saa väita, et asutused jätaaksid liiga tihti piirangud kehtestamata. Vahel on olukord vastupidine – igaks juhuks püütakse juurdepääsupiirang kehtestada enamikele dokumentidele. Juhtub sedagi, et dokument ei sisalda peale dokumendi koostaja (ametniku) nime mingit piiranguga teavet, kuid ka sellised dokumendid on tunnistatud asutusesiseks kasutamiseks. Sellisel piirangu kehtestamisel ei ole alust. Kõige sagedamini kasutatav piirangu alus on avaliku teabe seaduse § 35 lg 1 p 12 (teave, mis sisaldab isikuandmeid, kui andmete avalikustamine võib oluliselt kahjustada eraelu puutumatust). Selle sätte alusel ei saa kehtestada juurdepääsupiirangut

igale nimele vms isikuandmetele, vaid ainult siis, kui isikuandmete avalikustamisega riivatakse oluliselt inimese eraelu.

Juurdepääs andmetele olgu põhjendatud

Peale selle, et isikuandmete töötlemisel peab olema alati õiguslik alus, tuleb lähtuda isikuandmete töötlemisel ka minimaalsuse ja eesmärgipärasuse põhimõttest. See tähendab, et andmeid ei või töödelda igaks juhuks, nt ka uudishimust. Omavalitsusel on ülesannete täitmiseks vajalik juurdepääs eri andmekogudele ja infosüsteemidele. Seetõttu tasub enne juurdepääsude andmist mõelda läbi, kellel on seda vaja. Kui ametnikule on antud oma ülesannete täitmiseks mingile andmekogule või infosüsteemile juurdepääs, ei tähenda see, et andmekogust võiks teha päringuid ükskõik, mis eesmärgil või kellegi palvel. Omavalitsustes tuleks kindlasti ka üle vaadata, kellel on juurdepääs näiteks asutuse üldmeilile, kuhu võib tulla väga tundlikku teavet. Ka ametnike juurdepääs dokumendiregistris olevatele dokumentidele peaks olema põhjendatud. Näiteks ei saa anda ehitusnõunikule juurdepääsu sotsiaalvaldkonna dokumentidele. Mida täpsemalt on asutuses üle vaadatud andmekogule juurdepääsuvajadus, seda vähem toimub ka rikkumisi.

Lõpetuseks tahaks soovida kõigile selle valdkonna töötajatele hoolivust, tähelepanelikkust ja vastupidavust, sest teie töö ei kerge, kuid see on ühiskonnas oluline ja vastutusrikas. Kui haldate dokumente hästi, panustate sellega oma asutuse usaldusvärsusesse.

Viidatud allikad

Avaliku teabe seadus. RT I, 15.03.2019, 11.

Riigikohus (2021). Kohtuasi nr 3-19-1207, 6. jaanuar 2021.

www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-19-1207/21. (30.04.2021).

Jüri Kõre

TÜ sotsiaalpoliitika lektor, Valga vallavalitsuse sotsiaaltöö teenistuse juhataja

Kuidas leida tuge sotsiaaltöö teooriatest? Praktiku vaatenurk

Bürokraatlike reeglite lihvimise asemel tasub mõnikord paremini tundma õppida ja arvesse võtta valdkondlikke teooriaid. Artiklis analüüsitakse süsteemi-, sotsiaalse õppimise ja kogukonna arendamise teooria seoseid sotsiaaltöö praktikaga.

Keerulisele küsimusele võib otsida vastust ka üsna lihtsal moel. Otsides Google'i kaudu sõnaühendit „Eesti sotsiaaltöö teooria”, saame loendi ligi 30 tuhandest allikast. Tegu on spetsiifilise küsimusega, seega võib olla tulemusega rahul.

Otsides Eesti sotsiaaltöö teooriat

Kuvatavaid raamatuid ja artikleid sõeludes on esimesed ettetulevad autorid Eestimaal hästi tuntud. Aga pigem mitte kohalikud: Malcolm Payne (1995, 2020), Jean Pierre Wilken ja Hans van Ewijk (2016), Robert Kreem (1995) jt. Teadus tegevusvaldkonnana võib olla riigipõhine, selle tulemus (teooria) aga üldine. Roger Sibeoni 1989. a artiklile toetudes annab meid huvitavale küsimusele (mis on sotsiaaltöö teooriad) Sotsiaaltöö ajakirja 2020. a. viimases

numbris vastuse M. Payne. Tema tõlgitsuse kohaselt on nendeks:

- 1) sotsiaaltöö eneseseletusteooriad (mis on sotsiaaltöö?)
- 2) sotsiaaltöö praktikateooriad (kuidas teha sotsiaaltööd?)
- 3) teooriad sotsiaalse maailma kohta (kliendimaailma ehk kliendiolukorra teooriad) (Payne 2020, 77).

Selline kompaktne klassifikatsioon on kooskõlas ka uurimismeetodite esmase liigitusega. Esiteks juhtumianalüüs (kitsas, kuid sisutihe uuring, ingl *case study*), mis on pigem omane praktikas kinni olevatele käsitlustele. Teisena võrdlev analüüs (lai, kuid õhuke uuring, ingl *comparative research*). See võimaldab ära kasutada olemasolevat, kontrollitud, usaldusväärset,

interpreteeritavat infot, mis on probleemi kohta olemas.

Sotsiaaltöö praktikateooriate vaatenurgast järgib Eesti, nii nagu iga teine riik, turu loogikat. Luues teooria, meetodi vms lähenemise ja saades sellele asjaomase kinnituse (töenduspõhine), on tulemust lihtsam levitada või müüa. Tuntumad meil kasutusel olevatest töenduspõhistest sotsiaaltöö mudelitest on vanemlusprogramm „Imelised aastad”, mitmedimensioonilise pereteraapia MDFT-programm, asenduspe-redele mõeldud koolitusprogramm PRIDE, lähisuhtevägivalla juhtumikorralduse mudel MARAC jpm.

Teooriate seos Eesti sotsiaaltöö praktikaga on mõnel juhul vägagi selge, teisel puhul üsna abstraktne.

Eesti on selles liberaalne: kõik (mujal) hinnangu „töenduspõhine” saanud lähenemised on aktsepteeritavad. Seetõttu on ka pingutused kodumaiste analoogide loomisel tagasihoidlikud. Mis sest, et üht või teist „laenu” on kritiseeritud (vt Perepõhise asendushoolduse ... 2015). Lihtsa kopeerimise asemel on teooriat või meetodit vaja kas kohandada või käsitleda seda vaid eeskujuna, mida aeg-ajalt ka tehakse (Tamm ja Espenberg 2015).

Eri liiki käsitlused

Kliendimaailma (Payne, viitega Sibeonile, 2020) teooriate õpikuloendid võivad olla lühemad (6), vahepealsed (9) või ka pikemad (12). Lühema nimekirja (sotsiaalse õppimise teooria, süsteemiteooria, psühhosotsiaalse arengu teooria, psühhodünaamiline teooria, sotsiaalse vahetuse teooria ja ratsionaalse valiku teooria) eeliseks pikema eest on suurem konkreetsus. Pikemas on rohkem

üldisi sotsiaalteaduslikke käsitlusi – kuuele eelmises nimekirjas mainitule lisatakse veel arenguteooria, elutsükli teooria, põlistatud teooria, humanistlik teooria, transpersonaalne teooria ja sotsiaalkonstruktivistlik teooria (Payne 2014).

Süsteemi-, arengu- ja elutsükli (ning perekonnatsükli) teooriad vaatavad ühiskondliku elukorralduse alusena sotsiaaltöötajatele vastu eri eluvaldkondade korraldusest. Ülejäänute puhul on seos Eesti sotsiaaltöö praktikaga nii ja naa: mõnel juhul vägagi selge, teisel puhul üsna abstraktne.

Rõhutasin eespool sotsiaaltöö ja sellekohaste teooriate universaalsust, kuid sel on siiski oma spetsiifika. Esiteks on tegu ajaloolise, ühiskonna pikemaajalises arengust sõltuva nähtusega. Hoolekanne on niivõrd universaalne, kui universaalsed on inimeste vajadused ja inimese olemus. Ja niivõrd spetsiifiline, kuivõrd kultuur (usk, uskumused, tavad jms) mõjutab nende inimvajaduste rahuldamist ja inimese olemust. Teiseks, hoolekanne kogukonnapõhise tegevusena on oma põhiolemuselt sarnane, kuid erinev tegevustes (meetodites). Kolmas asjaolu, mida oluliseks peetakse, on sotsiaaltöö korralduse laiem kontekst: sotsiaaltöö positsioon teiste inimesega tegelevate valdkondade (haridus, tervishoid jm) hulgas, kliendi taust (ühiskonna äärerühma esindaja või läbilõikekodanik), sotsiaaltöötaja ja kliendi suhted. Seda laiemat ühiskondlikku seost rõhutab eelkõige sotsiaalkonstruktivism kui teooria. Järgnev analüüs otsib mõne näite põhjal teooria ja praktika seoseid Eesti sotsiaaltöös, sh Eestile eriomaste asjaolude arvesse võtmist universaalsete põhimõtete rakendamisel.

Kuid paratamatult on teooria ja praktika seoste otsimine isegi kõige lühema, kuuest teooriast koosneva nimekirja kontekstis tõsine ülesanne. See asjaolu annab valikuvabaduse. Järgnevalt käsitlen süsteemiteooriat, sotsiaalse

õppimise teooriat ja kogukonna arendamise teooriat, mille kõigi elluviimisel on vaja kindlasti arvesse võtta kohalikke olusid.

Sotsiaalhoolekanne kui süsteem?

Ootuspärane on, et kui võtame ette valdkonda korraldava peamise dokumendi, Eestis sotsiaalhoolekande seaduse, leiame sealte hoolekande kui süsteemi kirjelduse. Suurema või keerulisema elukorraldusega riigi puhul on asjad korraldatud eraldi seadustega: sotsiaalhoolekande korraldus, teenuste korraldus, toetused. Inimese mõtlemist ja käitumist kujundavate asjaolude (perekond, kogukond, era- ja avalikud institutsioonid) rolle käsitlemata, tervikliku, indiviidi ja teiste süsteemi elementide vahelisi seoseid kirjeldamata, on tänapäevase sotsiaaltöö olemust raske kirjeldada. Seetõttu on olulised ülesanded sotsiaaltöö tegijale kirjas ka perekonna- ja lastekaitse seaduses.

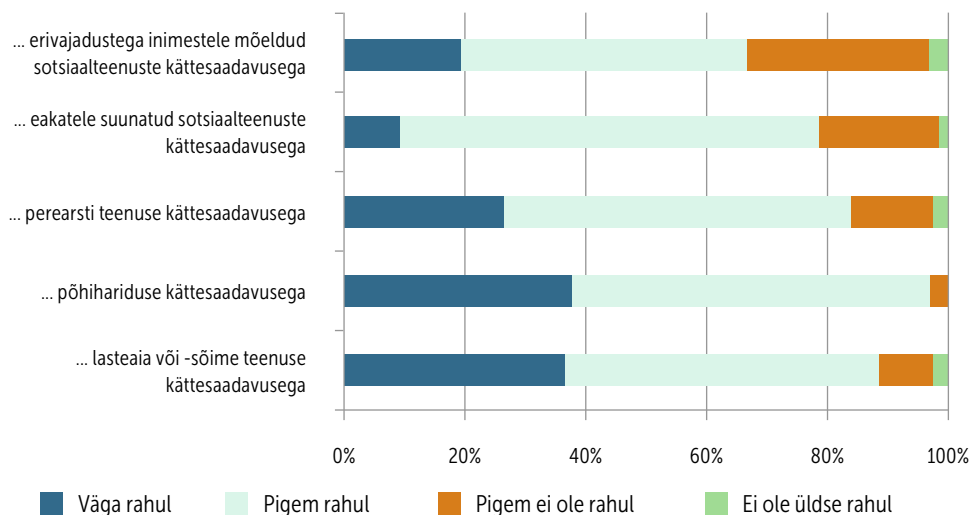
Hoolekanne on niivõrd universaalne, kui universaalsed on inimeste vajadused ja inimese olemus.

Sotsiaalhoolekanne kui suurem süsteem sisaldab endas ka väiksemaid enam-vähem terviklikke osi. Kusjuures nende arv võib nii kasvada kui ka kahaneda. Sotsiaalset rehabilitatsiooni püüti aastate jooksul üles ehitada juhtumipõhise süsteemina. Praeguseks on lähenemisviis muutunud, juhtumipõhine käsitus on osaliselt asendatud programipõhise. Kõrvutades omavalitsus- ja riiklikku hoolekannet, saame ülesannete piiritlemise vaatenurgast eristada miinimumsüsteemi (seadusandja ettekirjutus omavalitsushoolekandele on, et vähem ei ole lubatud) ja maksimumsüsteemi (riiklik

hoolekanne lähtub põhimõttest „rohkem ei ole otstarbekas“).

Korralduslikult on nähtav teenuspõhise (eakate hoolekanne) ja vajadus- või juhtumipõhise (lastekaitse ja laste hoolekanne) hoolekande olemasolu. Kaks varem (tinglikult) eristatud süsteemi erinevad mõnevõrra ka oma välistelt seostelt (tervishoiu, hariduse jt valdkondadega). Kuigi sisult mahukas (184 paragrahvi), suudab sotsiaalhoolekandeseadus hoolekandesüsteemi kokkusuurutult ära kirjeldada ühes, kolmandas paragrahvis (sotsiaalhoolekande põhimõtted). Loomulikult tuleb seda paragrahvi käsitleda terviklikult, seostatuna kõigi ülejäänutega. Sest § 3, lg 1 p 2 „eelistatakse abimeetmeid, mis on suunatud võimaluste leidmisele ja isiku suutlikkuse suurendamisele korraldada oma elu võimalikult iseseisvalt“ sunnib küsima, kas rõhuasetus ei ole liialt suunatud individuaalsele vastutusele ja tegutsemisele. Kuidas kõlaks hariduskorralduse põhimõttena „eelistatult suunatakse ressursid iseseisva õppe toetamisele“, või tervishoiukorralduses „eelistatakse eneseabi ja rahvameditsiini võimaluste kasutamist“ vms?

Teenustepõhises sotsiaalhoolekandes tehakse monitooringut pidevalt. Klientide rahulolu või rahulolematust väljendavad avaldused, küsimused, välispidised rahuloluküsitlused jms. Ekspertintervjuud jm sisutihedad uuringud (Sotsiaalteenuste kvaliteedi analüüs 2013) annavad rohkelt infot süsteemi detailide kohta. Tooksin siin näite informatiivsemaks peetavast õhukestest uuringust (Elanike rahulolu kohalike avalike teenustega 2014). Võrdleme rahulolu lastesõime (-aia), põhikooli, perearstiteenuse, eakatele ja erivajadustega inimestele mõeldud sotsiaalteenustega. Vastajateks leibkonnad, kus on olemas asjaomase teenuse tarbija või sihtrühma kuuluv isik. Võrreldes haridusteenustele, tervishoiu- ja

Joonis 1. Vastus küsimusele: „Kuidas te olete rahulteenuse kättesaadavusega?”

Allikas: Elanike rahulolu kohalike avalike teenustega (2014)

sotsiaalhoolekande teenustele antud hinnanguid, näeme rahulolu vähenemist.

Millal saab tõenduspõhine teoks?

Võrdleme haridus ja hoolekandeteenuste positsiooni ühiskonnas. Kuidas reastuvad sisulised prioriteedid arengu- ja tegevuskavades ning (rahalisel) eelistused finantsstrateegiatel ja eelarvetel? Üheksal juhul kümnest on eespool haridusarendused. Aga ülesanded igapäevatoos? Sirvime näiteks laste ja pere heaolu komisjoni protokolle? Jämeda hinnangu kohaselt pooleks, üks ühele. Ärme aga unusta, et ressursside jagamisel oli kaalukauss kaldu hariduse kasuks! Miks? Haridusvaldkonnas tegeldakse intensiivselt, lausa iga päev, strateegiatega, meetoditega, käsiraamatutega ja kes teab, millega veel. Tänapäevase (hea) Eesti hoolekande süsteemi kirjeldust tuleb otsida pigem ajaloost. Sageli refereeritav Annuse ja Aaviksoo (2002) indiviidi, perekonna, omavalitsuse ja riigi hoolekande põhiseaduslike õiguste

ja kohustuste analüüs on jõus, kuivõrd on jõus põhiseadus. Keskkond, milles ühed loetelu osalised viivad ellu oma õigusi ja teised korraldavad kohustuste täitmist, on mõnel juhul muutunud 180 kraadi.

Toome näite omavahel seotud valdkondadest – pere- ja hoolekandepoliitikast. Perepoliitika analüüsijad soovitasid eri peremudelitele võrreldavaid sotsiaalseid garantiisid, sh peredele suunatud toetuste diferentseerimist kooskõlas nende vajaduste ja majandusliku olukorraga (Kutsar 2003, 153). See ettepanek realiseeriti 2014.–2018. a vajaduspõhiste peretoetuste maksmisena. Pere majanduslikku olukorda sellise võttega parandada ei õnnestunud. Toetuse avalduse esitasid vähem kui pooled prognoositud sihtrühma esindajatest. Puudu jäi klienditeooriate tundmisest (sihtrühma käitumise prognoos).

Oma analüüsis peame tõdema, et teooriate arendamisel on olnud paus. Selle kompenseerimiseks on sotsiaalkindlustusamet viimastel aastatel katsetanud ja juurutanud

tõendus põhiseid praktikaid, luues kompleksseid teenusmudeleid, (näiteks sotsiaal- ja tervishoiuteenuste osutamise koordineerimine, üld- ja erihoolekande teenuste kombineerimine, suhtevägivalla ohjamine võrgustikutöö vormis jpm) või lisades olemasolevatele teenustele täiendavaid komponente (üldhooldusteenuse osutaja võimekuse suurendamine dementsusega kliendi hooldamisel). Nendes projektides osalemiseks vajalik pingutus ja saadav kasu võib keskuse ja ääremaa geograafilisel teljel erineda palju.

Eespool käsitletud rahulolu-uuringu analüüsis jäi tervishoiuteenus vaatlusest kõrvale. Kuid kohaliku arengu vaatest on perearsti teenuse olemasolu erakordselt tähtis – nii üldiselt kui ka eriti mõne elanikerühma emotsionaalse turvalisuse, toimetuleku ja heaolu vaatenurgast (väikeste lastega ja eakate leibkonnad). Tervishoiukorraldus võtab arvesse kohalikul tasandil süsteemi terviklikkust toetavaid või takistavaid asjaolusid. Nii saab perearst, kui tema tegevuskoht on haiglast kaugemal kui 40 kilomeetrit, oma nimistu pealt igakuist lisatasu. See, kauguse koefitsient, kompenseerib lisakulusid ja töö täiendavat keerukust. Aga kuidas on toetatud lastekaitse spetsialisti (või KOVi lastekaitseüksuse) töö samades oludes (lastepsühhiaater, psühholoog, perelepitaja vms on näiteks 50–100 km kaugusel, regioonikeskuses)? Enamasti ei kuidagi.

Abimeetmete eelistamine, mis suurendavad isiku suutlikkust korraldada oma elu võimalikult iseseisvalt, sunnib küsima, kas rõhuasetus ei ole liialt suunatud individuaalsele vastutusele.

Mida püütakse selle näitega tõestada? Eri partnerite tegevustingimuste põhimõttelised erinevused tuuakse kaasa ka projektidesse.

Halvemas seisus on ühel juhul üks, teisel teine, kolmandal hoopis kolmas osaline. Tublimate tulemusi ei saa käsitleda tõendusena. Praktikuna olen sunnitud tunnistama, et pole võimeline teoreetikute propageeritud ja paljudes riikides templi „tõendus põhine” saanud kodutusega võitlemise meetodit „kõigepealt eluase” (ingl *housing first*) ellu viima. Sest massiivset toetust, mida vajab iseseisvalt oma eluruumis hakkamasaamiseks alkoholi vm sõltuvusega, psüühikahäirega, tulevikuunistuseta kogukonnaliige, pole võimalik pakkuda. Ainult miinimum, kontrollides käitumist teatud osa päevast (varjupaiga või sotsiaalmajutusteenus).

Sotsiaalne õppimine kui formaalhariduse konkurent?

Kui otsida lähiajaloost (20. sajandist) tugi-punkte praeguse Eesti sotsiaaltöö mõne praktika mõistmiseks, peame suunama pilgu Eesti koolile. Kohustuslik põhiharidus (ühtsuskool) ja sunduseta pürgimus kesk- ja ülikoolihariduse omandamiseks on suure osa eestimaalaste toimetuleku garantii. Hariduse ja hoolekande kokkupuutepunktide markeerimiseks nimetame minevikust vaid märksõnu pikapäevarahm, tasuta koolilõuna, alaealiste (asjade) komisjon, ENSV haridusministeerium kui asendushoolduse korraldaja... . Pärast seda, kui J. Mincer (1958) ja G. Becker (1964) sõnastasid inimkapitali teooria, on formaalharidus (ühtsuskool) universaalne toimetulekut tagav tegur ja sotsiaaltöötajate töövahend. A. Bandura (1977) sõnastatud sotsiaalse õppimise teooria käsitleb õppimist inimest ja tema käitumist mõjutava tegevusena väljaspool klassiruumi, laiemas sotsiaalses keskkonnas. Keskkond ja õppimine mõjutavad teineteist. Inimene omandab tulemuslikud käitumise mudelid igapäevaelu vaadeldes, ja võtab need ka kasutusele oma käitumises.

Ilmselgelt on Eesti hariduses juurutataval kaasava hariduse mudelil tihe side Bandura teooriaga. Tavakoolis, omaelaliste keskel, on erivajadusega laps kodu või erikooliga võrreldes hoopis ulatuslikumate sotsiaalsete suhete osaline. Seda nii suhtevõrgustiku osana kui ka käitumismudelite omandajana.

Sotsiaaltöös saavad kaks asja – formaalharidus ja sotsiaalne õppimine – kokku mõnes mõttes mitte parimal moel. Ühe või teise sotsiaalala töö tegijale kehtib teatava formaalhariduse nõue. Ja nende klientidel on sotsiaalse õppimise vormis jäänud külge probleemid.

Kujutame nüüd ette eelnevast (kaasava hariduse mudelist) 180 kraadi erinevat olukorda. Tegu on elust võetud näitega, ühe asutusega, kus osutatakse erihoolde- ja asendushoolduse teenust. Eri teenusel olevate klientide majad on üle tee. Tee ja tänav on muidugi barjäärid ja võivad inimesi teineteisest eraldada. Napi liiklusega sissesõidutee sel juhul pigem ühendab. Selline olukord toetab suhtlust kahe kliendigrupi vahel, sotsiaalsete oskuste ja käitumismudelite vahetust. Ja pole sugugi kindel, et see vahetus on vastastikkü kasutoov.

Kuidas on toetatud maaomavalitsuse lastekaitse spetsialisti töö, kui lastepsühhiaater, psühholoog, perelepitaja asuvad 50–100 km kaugusel?

Bürokraatiat leiab iga riigi hoolekandekorralduses. Seda jagub ka Eesti hoolekandes, trend on tõusujoones. Üks kodumaine kontrollimehhanism on tegevusluba. Eelneva näite puhul on kõik korras: erihoolde-teenuse osutamiseks ning asendushoolduse korraldamiseks on load olemas, kahe eri kliendigrupi grupi koosolemist bürokraatia

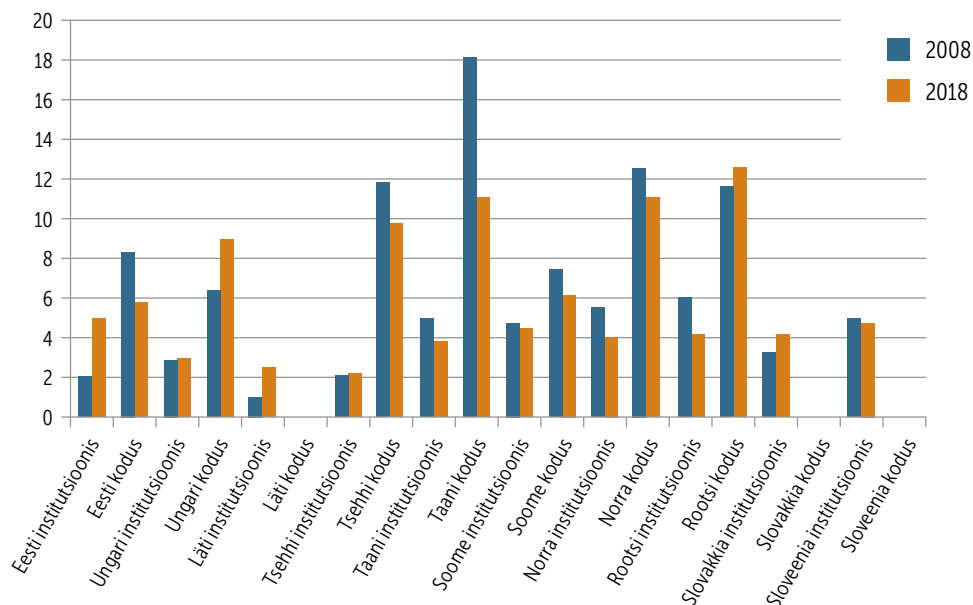
ei piira. Mis sest, et mõlema sihtrühma liikmete hulgas tuleb aeg-ajalt ette kriise ja tagasilangusi. Ilmselt me ei eelda, et sotsiaaltöö teooriad vaataksid seadustest vastu käskude-keeldudena. Pigem peaksid need kaude sisalduma hoopis sotsiaaltöö korralduslikes mudelites, mis on eelmise näite puhul vististi ununenud.

Kus on kogukonnapõhise hoolekande koht?

Sõna „kogukond” on juurdunud igapäevasesse keelekasutusse. Kuigi mõistena on keeruline seda üheselt defineerida. Sotsiaaltöö on pioneer, kogukonnatöö kui termin, on käibel juba aastakümneid (Twelvetrees, 1991). Enamasti keskendub kogukonnatöö sotsiaalhoolekande põhisüsteemi kohandamisele vaeste naabruskondade või spetsiifiliste gruppide vajadustele, lokaalse kogukonna suurema sidususe loomisele vabatahtliku tegevuse abiga, kogukonnaliikmete formaalsesse otsustusprotsessi kaasamisele jms. Olen nii kogukonda kui ka kogukonnapõhise hoolekande olemust juba analüüsinud (ajakiri Akadeemia, 2018, 8), seetõttu ei peatu sellel teemal pikemalt. Vaid mõni tähelepanek vahepealsetel aastatel populaarseks muutunud kogukonna arendamise temaatikast, võttes arvesse sotsiaalhoolekande konteksti.

Kuigi institutsioonid on suure autoriteedi ja mõjuga dokumentides (ÜRO inimõiguste konventsioon, laste õiguste konventsioon, puuetega inimeste õiguste konventsioon jt, vaata viidatud allikat) saanud külge sildi „moraalselt vananenud”, ei ole nende roll hoolekandes vähenenud. Praeguse pikaajalise hoolduse pildi kokkupanek Läänemerd ümbritsevate riikide kohta on andmete võrreldamatuse tõttu keerukas ülesanne.

Võrdlust Eestiga laiendavad joonisele 2 mahutatud Višegrad riikide hoolekannet

Joonis 2. 65-aastased ja vanemad pikaajalise hooldusteenuse kasutajad (% vanuserühma elanike arvust)

Allikas: OECD Stat. Long term care recipients¹

kirjeldavad arvud. Põhjamaad on suutnud viimasel kümnendil institutsioonides olevate hoolekandeteenuse saajate arvu vähendada (vanuserühm 65 ja vanemad, tulba kõrgus kirjeldab teenusel isikute osatähtsust vanuserühmast). Ida-Euroopa esindajatel (Eesti, Läti, Ungari, Tšehhi, Slovakkia, Sloveenia välja arvatud) pole see õnnestunud. Tõsi, teisel juhul on tegu esimesena nimetatutest ligikaudu 2 korda väiksema teenusel olijate protsendiga. Mis aga kahte riikidegruppi suurimal määral eristab, on institutsioonis ja kodus teenuse saajate osatähtsuse erinevus. Eesti koduhuolduse ja hooldajatoetuse maksimisega toetatud omastehoolduse kokkuvõtlik number on naabrite kõrval nigelavõitu. Kus on alternatiiv, kui üks (institutsionaalne hooldus) on ebasoosingus ja teine (koduabi) taandarengus?

Sotsiaalministeeriumi projekt „Vabatahtlike rakendamise koostöömodeli testimine hoolekandesüsteemis ja üle-eestiliselt rakendatava koostöömodeli väljatöötamine” (2020) võib numbrilise tulemuse mõttes tunduda tagasihoidlik. 273 vabatahtlikku, kes olid kahe aasta jooksul partneriteks 12 maakonnas 678 inimesele. Kuid projekti tulemused toovad ühelt poolt välja probleeme, mille lahendamine eeldab inimestelt teatud oskusi ja on nende puudumise tõttu jäänud n-ö ootele (toimetused väljaspool kodu, osalemine koduvälistes sotsiaalsetes tegevustes jms). Teisalt oli vabatahtlike tegevusel emotsionaalse mõju kõrval (parandas isiku enesetunnet) usumatult suur praktiline tulemus. 42% 346 küsitletud abisaajast tunnistas, et vabatahtliku abi toetas igapäevast toimetulekut kodus

¹ <https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=30142>.

või väljaspool kodu. 23% kinnitasid, et see aitas jõuda vajaliku teenuseni või spetsialisti abini (Kiis 2020).

Vabatahtlike kaasamine sotsiaaltöösse pole Eesti omavalitsustes uus võte. Mõnes omavalitsuses olid ja on vabatahtlikud järjepidevalt tegevad palgaliste töötajate kõrval. Teistes on n-ö ring saanud täis. Aastad tagasi aktiivsed olnud vabatahtlikud on kõrvale tõmbunud ning neile pole asendajaid leitud. Selline on pilt näiteks Valga vallas. Kui väiksemates kogukondades (valla sees) pakub seltsitegevus muuhulgas ka sotsiaalset tuge, siis keskuses on olukord pisut keerukam. Erialane vms ühistegevus keskendub kindlatele asjadele ja sotsiaalset tuge pakutakse vajaduse korral kaasseltsilistele, aga mitte seltsingust väljaspoole. Mõned Eestis aasataid hästi toiminud tegevused (näiteks päevakeskused), mis toetasid eakate kogukonnaliikmete aktiivsust ja osalust, on populaarsust pisut kaotanud. Kirjeldatud vabatahtlike kaasamise projekt pakub n-ö kaks ühes kasu: toetab eaka emotsionaalset heaolu; taastab või aitab luua väheseid või vähenenud sotsiaalseid sidemeid ning pakub (aeg-ajalt vajatavat) otsest abi.

Kokkuvõtte asemel

COVID-19 pandeemia on mõjutanud sotsiaaltööd oluliselt. Töötajatele langeva surve pingereas on see eriala tervishoiu ja hariduse järel ilmselt kolmandal kohal. Aga pakub ka varem küllaltki vähe kasutatud ressursi: veebipõhiseid koolitusi. Kui koostada pingerida, on vaieldamatult tipus õiguskoolitused, järgnevad n-ö sisu (praktikaid) käsitlevad loengud, kuid väga vähe on teooriat lahkavaid tunde.

Mõnikord aga paistab välja vajadus bürokraatlike reeglite lihvimise asemel õppida paremini tundma ja arvesse võtma valdkondlikke teooriaid.

Käsitledes sotsiaalhoolekannet süsteemina (ja rakendades tema korraldamisel süsteemiteooriat), jääme me sageli hätta. Ühel juhul tunnistame vaikumisi võimetust süsteemi töös hoida (sotsiaalse rehabilitatsiooni korraldus), teisel seda luua (pikaajalise hoolduse teenusmudel). Püüdes (projektide toel) lähendada riiklikku ja erahoolekannet, unustame, et need on omaette kaks, osalt vastandlikke põhimõtteid järgivat, hoolekande liiki. Ka omavalitsuse tasandil on raskusi teenuspõhiselt korraldatava eakate hoolekande ja juhtumipõhise lastekaitse surumisega ühtsete bürokraatlike reeglite alla.

Ilmselt me ei eelda, et sotsiaaltöö teooriad vaataksid seadustest vastu käskude-keeldudena.

Hinnates kõrgelt formaalharidust kui inimeste heaolu tagajat, kasutades haridust sotsiaaltöö ressursina, unustatakse vahel selline nähtus nagu sotsiaalne õppimine. Plussmäärgiga, kasulike oskuste levitajana, on sotsiaalne õppimine oluline noorsootöös, ennetustegevuses jm. Kuid positiivsete oskuste kõrval võib sotsiaalne õppimine toetada ka riskikäitumist, lõhkuda toimivaid kooslusi vms. Artiklis tuuakse näide bürokraatlikult perfektselt reguleeritud, kuid sotsiaalse õppimise teooriast tulenevaid teadmisi ignoreeriva elukorralduse kohta.

Perekonna ja selle mudelite muutus ning omavalitsuse kui toimiva struktuuri (asutused, ametikohad) kaugenemine kodanikest suurendab vajadust uute institutsioonide järele. Ka sotsiaaltöö korralduse jaoks. Üks universaalne vahelüli nimetatud kahe vahel tundub olevat kogukond. Võttes arvesse eesmärgi, tegevusi ja tegijate heterogeensust, on keeruline hinnata, kuhu on meil jõutud ja üsna keeruline ka defineerida kuhu minnakse.

Ilmselgelt ei ole veel nii pea põhjust kandidate Euroopas jagatavale tunnustusele „Dementsusesõbralik kogukond” vms. Kuid sotsiaalministeeriumi projekt „Vabatahtlike

rakendamise koostöömudeli testimine hoolekandesüsteemis” annab tunnistust laiemast (kaasatud 12 maakonda) valmisolekust osaleda hoolekandes vabatahtlikuna.

Viidatud allikad

- Annus, T., Aaviksoo, B.** (2002). Riigi, kohalike omavalitsuste, perekonna ja muude isikute kohustused põhiseaduslike õiguste tagamisel sotsiaalhoolekande valdkonnas. www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/oigus_20sotsiaalhoolekandele_20final_1_.pdf.
- Bandura, A.** (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Becker, G.** (1993). *Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education* (3. tr). Chicago: The University of Chicago Press.
- Berger, P. L., Luckmann, T.** (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*.
- Elanike rahulolu kohalike avalike teenustega.** (2014). Siseministeerium. www.rahandusministeerium.ee/et/system/files_force/document_files/aruanne_2014_elanike_rahulolu_kohalike_avalike_teenustega.pdf?download=1.
- Kreem, R.** (koostaja) (1995). *Sotsiaaltöö teooria ja praktika: lähtealuseid isikliku, perekondliku ja ühiskondliku elu tugevdamiseks*.
- Kiis, K.** (2020). Vabatahtlike rakendamise koostöömudeli testimine hoolekandesüsteemis ja üle-eestiliselt rakendatava koostöömudeli väljatöötamine. Raporti lisa nr 13.
- Kutsar, D.** (toim.) (2003). *Millist perekonnapolitikat me vajame*. Tallinn.
- Kõre, J.** (2018). Deinstitutionaliseerimine Eesti hoolekandes – väline sundus või sisemine kaalutus. *Akadeemia*, 8, 1347–1374.
- Payne, M.** (1995). Tänapäeva sotsiaaltöö teooria: kriitiline sissejuhatus.
- Payne, M.** (2014). *Modern Social Work Theory*. Palgrave Macmillan
- Payne, M.** (2020). Praktika ja teooria seosed sotsiaaltöös. *Sotsiaaltöö*, 4, 75–83.
- Perepõhise asendushoolduse koolitusprogrammi PRIDE korralduse analüüs.** Lõpparuanne. (2015). Tartu Ülikool, RAKE. https://intra.tai.ee/images/prints/documents/146304744975_PRIDE%20analusi%20loppraport%20PDF.pdf.
- Sibeon, R.** (1989). Comments on the structure and forms of social work knowledge. *Social Work and Social Sciences Review*, 1(1), 29–44. www.scie-socialcareonline.org.uk/comments-on-the-structure-and-forms-of-social-work-knowledge/t/a1CG0000000GbWwMAK.
- Tamm, G. Espenberg, S.** (2016). Lähisuhtevägivalla juhtumikorralduse MARAC-mudeli (Multi Agency Risk Assessment Conference) rakendamise mõju hindamise metoodika väljatöötamine Eestis. Tartu Ülikool, RAKE. www.digar.ee/id/nlib-digar:298532.
- Twelvetrees A.** (1991) *What is Community Work?* Palgrave, London.
- Vana, T.** (koost.) (2013). Sotsiaalteenuste kvaliteedi analüüs ja ettepanekud tervikliku kvaliteedisüsteemi tagamise juurutamiseks. www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/sotsiaalteenuste_kvaliteet_uuringu_l6pparuanne.pdf.
- Viltrop, A., Paas, E., Kiis, K., Tambaum, T.** (2020). Vabatahtlike rakendamise koostöömudeli testimine hoolekandesüsteemis ja üle-eestiliselt rakendatava koostöömudeli väljatöötamine. Lõppraport.
- Wilken, J., P., Hans van Ewijk, H.** (2016). Mõtisklusi sotsiaaltööst. Ajakirja Sotsiaaltöö artiklite kogumik. Tervise Arengu Instituut.

Eestkoste laste eestkostjate narratiivides

Nadežda Leosk, MA

lastekaitse osakonna asendushoolduse talituse nõunik, sotsiaalkindlustusamet

KOKKUVÕTE:

Kaitsesin sel talvel magistritöö, milles uurisin laste füüsilisest isikust eestkostjate lugusid. Soovisin mõista nende kogemusi ja vajadusi, tõlgendusi ja ettekujutusi eestkostest, samuti eestkostja ja teiste eestkoste protsessiga seotud asjaosaliste rolle. Tegin poolstruktureeritud intervjuud kümne eestkostjaga, kellest kuus olid eestkostel oleva lapse sugulased, ülejäänud neljal otsest sugulusuhet lapsega ei olnud.

Kokkuvõtvalt selgus lugudest kolm peamist ajendit, miks otsustasid inimesed hakata lapsele eestkostjaks. Esiteks nähti eestkostet enesele määratud ülesande ja kohusetundest lähtuva otsusena, teiseks missiooni ja ühiskondliku ootuse täitmisena ning kolmandaks võimalusena olla lapsevanem. Eestkostepered tundsid, et nad ei ole teiste peredega võrdsed. Nad tunnetasid, et spetsialisti poole pöördumine on stigmatiseeriv. Ent pered soovivad tunda end aktsepteerituna, vajaliku ja võrdsena, mitte teistsugusena või abivajajana. Spetsialistidelt oodati inimlikkust ja professionaalsust, mis annab turvatunde, julguse ja suurendab usaldust.

MÄRKSONAD:

laps, pere, asendushooldus, eestkoste, narratiiv

Eestis on asendushoolduse valdkonnas toimunud viimasel ajal mitu olulist muudatust ja arengut. Need on suunatud nii üldise asendushoolduse kvaliteedi parandamisele kui ka perepõhise asendushoolduse osatähtsuse suurendamisele (Sotsiaalministeerium 2014). Eesmärkide saavutamiseks kujundati ümber senised valdkonna teenused ning muudeti valdkonna korraldust ja rahastamist (Jõks 2020 a).

Perepõhise asendushoolduse võimalustena vaadeldakse Eestis lapsendamist ja asendushooldusteenust hooldusperes

(sh perekonnas hooldamist). Perepõhise asendushoolduse vormide hulka kuulub ka lapse paigutamine eestkostja perekonda (Sotsiaalministeerium 2014).

Mõned murekohad

Tuleb tõdeda, et laste eestkoste temaatikat ja eestkosteperede olukorda ei ole siiani põhjalikult uuritud. Samal ajal on praegu eestkosteperede seisukohast mitmeid probleeme, millele tuleks pöörata tähelepanu. Seda enam, et just eestkosteperedes kasvab suurem osa perepõhisel asendushooldusel viibivatest lastest.

Eestis toimib hooldus- ja lapsendajaperedele ühtne ettevalmistus- ja hindamissüsteem. Eestkosteperede puhul ühetaolist süsteemi ei ole, kuigi seaduse kohaselt on eestkostjatel suur vastutus ning laste ja perede vajadused nende igapäevaelus sageli sarnased (Jöks 2020 b). Inimese sobivust eestkostjaks hindab eeskätt kohus, kes otsustab eestkoste määramise üle. Eestkostja sobivuse hindamisel on aga oluline roll kohalikul omavalitsusel, kelle arvamust kohus küsib ja arvesse võtab.

Info lapse või pere abivajaduse kohta jõuab sageli lastekaitsetöötajani, kui probleem on juba tõsine.

Kohaliku omavalitsuse ülesanne laste hoolekande ja eestkoste korraldamisel on selgitada välja eestkostjateks sobivad inimesed. Seadusega on küll kindlaks määratud teatud asjaolud, mida tuleb eestkostja valikul arvesse võtta, ometi ei täpsusta seadus, kuidas tuvastada või hinnata neile vastavust (Sotsiaalministeerium 2013).

Kohtud peaksid järelevalve korras jälgima eestkosteperedes elavate laste heaolu. Paraku ei ole ühtmoodi selge, mille alusel ja kuidas hindavad kohtud isikuhooldusõiguse elluviimist ning eestkosteperes kasvava lapse heaolu. Eestkostepered võivad küll vajaduse korral pöörduda toe ja abi saamiseks kohaliku omavalitsuse poole, ometi nad seda alati eri põhjustel ei tee. Info lapse või pere abivajaduse kohta jõuab sageli lastekaitsetöötajani, kui probleem on juba tõsine. Ennetavaid meetmeid, näiteks eestkosteperedega kontakti hoidmine, ei ole selgelt kokku lepitud. Tõenäoliselt on see pigem konkreetse spetsialisti ja ka pere initsiatiivist, valmisolekust ja võimalustest. Euroopa Sotsiaalfondi toel on Eestis juba mitu

aastat korraldatud tugiteenuseid ja koolitusi perepõhist asendushooldust pakkuvatele peredele. Ent praktikast nähtub, et eestkostepered kasutavad neid võimalusi vähem.

Eestkosteperede teadlikkus oma õigustest ja kohustusest on küllaltki ebaühtlane, ka teised asjaosalised ei ole alati teadlikud eestkosteperede ja seal kasvavate laste vajadustest (Jöks 2020 b). Ühesugust lähenemist eestkosteperedele ei ole, mistõttu jääb osa peresid vajaliku toe ja abita ning oma küsimuste ja muredega üksi. Ometi on oluline, et neile pakutaks tuge ja abi õigel ajal, sest see aitab ennetada tõsisemaid ja lapsi kahjustavaid olukordi, mis võivad lõppeda eestkoste lõpetamise ja lapse ümberpaigutamisega (nt asutusepõhisele asendushooldusele). See võib omakorda mõjuda halvasti lapsele. ÜRO lapse õiguste konventsiooni artikkel 20 leiab, et tagades vanema hooleta lapsele asendushooldust, on üleskasvatamise järjepidevus väga tähtis. Seetõttu tulebki vältida asendushoolduse ajal lapse ümberpaigutamist (Hodgkin ja Newell 2007, 289). ÜRO suuniste kohaselt tuleb asendushoolduse seadmisel muudatusi vältida, sest need on kahjulikud lapse arengule ja kiindumussuhete loomise võimele (General Assembly 2010).

Olulised edusammud

Riik on juba astunud eestkosteperede suunas olulisi samme. Näiteks 2020. aastal algatati laste eestkoste pilootprojekt, mille eesmärk on tagada asendushoolduses sarnane lähenemine nii perede ettevalmistamisel, hindamisel, toetamisel kui ka järelevalves. Parandada soovitakse ka teadlikkust eestkosteperede ja seal kasvavate laste vajaduste kohta ning selgitada ja tõhustada koostööd sotsiaal- ja õigussüsteemi vahel. Projekti raames on tegevustesse kaasatud olulised asjaosalised: riiklikud ametkonnad, kohalikud omavalitsused, vabaihendused (Jöks 2020 b).

Kindlasti tuleb kaasata ka pered, keda võimalikud muudatused otseselt puudutavad. Just sellest ja eespool kirjeldatud probleemidest ajendatult sündiski idee uurida lapsi kasvatavate eestkostjate toimetulekut nende endi lugude kaudu. Nende perede kogemusi on oluline uurida, et mõista, mis olukorras eestkostepered on tegelikult ja milliseid samme tuleks astuda, et tagada eestkosteperede ja seal kasvavate laste heaolu.

Uurimuse käik

Metoodikaks valisin narratiivuurimuse, sest uurimuse keskmes olid inimeste endi lood, nende loodud tähendused, mistõttu pidasin sobivaks loominguulist protsessi. Riessman (2000) toob Laslettile (1999) viidates välja, et isiklike narratiivide analüüs võib tuua selgust individuaalsesse ja kollektiivsesse tegevusse ning tähendustesse, aga ka sotsiaalsesse protsessidesse, mille abil luuakse ja muudetakse sotsiaalset elu ja inimsuhteid. Võib öelda, et narratiiv on tegelikkuse mõtestamine inimese eluloo kontekstis. Mõtestamine on nii tegevus kui ka tegevuse tulemus – lugu, mida inimene enda kohta teistele jutustab.

Kohaliku omavalitsuse spetsialistide tugi on eestkosteperedele oluline ja vajalik.

Levinud hoiaku kohaselt on spetsialisti poole pöördumine häbimärgistav ja tekitab ebavõrdustunnet.

Andmete kogumiseks tegin individuaalintervjuu kümne eestkostjaga, kes elavad Eesti eri piirkondades. Eestkostjatega kontakti saavutamiseks palusin oma kolleegide, sotsiaalkindlustusameti lastekaitse osakonna asendushoolduse talituse koordinaatorite abi, kes oma tööülesannete

raames kasutavad üle Eesti elavatele lastele asendushooldust pakkuvate perede (lapsendaja-, hooldus- ja eestkosteperede) kontakte, eelkõige nendele peredele mõeldud tugiteenuste ja võimalike sündmuste kohta info edastamiseks ning perede nõustamiseks. Uurimuses osalenud eestkostjatest kuus on eestkostel olevate lastega sugulussuhtes (nt lapse vanaema, tädi, õde), neljal eestkostjal lastega sugulussuhet ei ole.

Narratiive analüüsisin temaatilise analüüsi abil. Seeläbi keskendusin sisule ehk sellele, mida räägitakse, et leida üles narratiivide tüpoloogiad ning luua oma narratiiv uuritava fenomeni kohta (Linno ja Strömpl 2012, 56–57, viidates Riessmanile 2008). Mind huvitas, kuidas mõistavad ja tõlgendavad laste eestkostjad ise eestkoste sisu ja oma rolli eestkostjana ehk kuidas nad konstrueerivad eestkoste tähendust lähtuvalt isiklikest kogemustest. Mind huvitas ka, kuidas eestkostjad näevad ja kirjeldavad eestkoste seadmise ja elluviimisega seonduvat ning selle protsessiga seotud asjaosalisi. Ühtlasi keskendusin eestkostjate vajadustele ja ootustele.

Töö tulemused

Eestkostjaks hakkamise ajendid

Uurimuses osalejad jutustasid oma lugudes ajenditest, miks nad hakkasid asendushooldust vajanud laste eestkostjaks. Kõige rohkem nähti seda endale määratud ülesandena ja kohusetundest tuleneva otsusena. Sel juhul oli oluline roll sugulussuhetel ja -sidemetel. Sellise sammu astusid inimesed, keda juhtis ülesanne toetada ja hoida oma perekonda ja lähedasi:

/.../ Mulle on räägitud enne, et mõtle ikka, see on ju selline vastutus, aga no ma ei saa nii, et elus vanaema juures läheksid lapsed lastekodusse. No ma ei olnud isegi mõelnud, mis saab, ma elasin siin ja praegu. /.../ Nad on minu liha ja veri! [rõhutades] /.../

Teise ajendina nimetati soovi täita ühiskondlikku ootust, lapse eest hoolitsemist nähti kui missiooni. Otsust hakata eestkostjaks juhtis sisemine vajadus täita ühiskonnaliikmena olulist rolli ning olla seejuures ühiskonnaliikmena toetatud:

/.../ See tahe ja jõud, et ma suudan nendele lastele anda. Kui teil on juba lapsed perre võetud, peab vanem olema valmis, et ta pakub lapsele turvalist keskkonda, et ta aitab teda. /.../ Tegelikult peate mõtlema, et mitte nii, et sulle antakse ja sul on nii kõrged ootused neile lastele /.../ Meie peame neid lapsi kasvatama /.../ meie peame mõistma neid lapsi. Et me saame aru, meie peame aitama lapsi sealt välja [senistest mustritest]. /.../

Mõni inimene nägi eestkostes ka võimalust olla lapsevanem. Selle keskmes oli eelkõige isiklik motivatsioon, soov olla ema või isa:

/.../ Kõik lapsed ütlevad mulle „ema“, kõik! /.../ Mina alati tahtsin vähemalt kahte last /.../ Ma armastan lapsi! Pere on püha, kõige olulisem! [rõhutades] /.../ Ma alati unistasin lastest. /.../

Kõiki kolme ajendit ühendas see, et eestkostjad nägid end lapse põhihooldajana ja vastutajana, olenemata sellest, kas määratlesid end vanemana, kasuvanemana või jäid esialgsesse perekondlikku rolli (nt vanaema, õde, tädi). Selgus ka, et kahes rollis ei ole sugugi lihtne olla, näiteks endiselt hellitav vanaema ja samal ajal vastutav kasvataja, ema ja samal ajal aruandja. Seetõttu on perede ühtlane ettevalmistamine ja tugi väga oluline ning võtmesõnadeks on inimlikkus, professionaalsus, võrdsustunne.

Kokkupuuted kohaliku omavalitsuse spetsialistidega

Eestkostjad avasid lugudes oma kogemusi eestkostjaks ettevalmistumise, eestkoste seadmise ja teostamise protsessist. Räägiti ka suhetest eri osalistega, näiteks kogemustest

kohaliku omavalitsuse spetsialistidega ning kokkupuudetest kohtuprotsessiga, samuti toe pakkujatega.

Selgus, et eestkostjate kogemused koostööst kohaliku omavalitsuse spetsialistidega on erisugused. Mõnel oli hea ja toetav partnerlussuhe ja toimiv koostöö, nt rääkis üks eestkostja:

/.../ Meil on sotsiaalnõunikuga väga-väga hea side olnud kogu aeg. Et tema on küll olnud selline, kes on meie peret igatepidi aidanud ja toetanud. /.../ Ja ma ei ole üks. /.../

Mõni eestkostja oli seevastu olukorras, kus lastekaitse- või sotsiaaltöötaja küll abistas, kuid pigem siis, kui pere ise abi otsib:

/.../ Pigem mul on tunne, et ta [lastekaitsetöötaja] oli nagu hästi kindel minus endas, et ei ole vaja muretseda nagu. Et ma ei mäleta sellist asja, et kunagigi oleks sellist aega, et keegi helistab või küsib midagi, nagu ei ole kunagi olnud. /.../ Võib-olla oleks pidanud hakkama ise otsima noh. Ja ma ei osanud näha seda üldse sellise pilguga /.../

Mõni eestkostja nägi spetsialisti kauge ja võõrana. Selle võib tähendada, et spetsialist viis küll ellu kohustuslikke toiminguid, nt käis kohtumenetluse raames pere juures kodus, esitas kohtule arvamuse, osales kohtuistungil. Samal ajal aga spetsialisti justkui ei olnud tegelikult pere elus, ta oli pere jaoks võõras. Üks eestkostja rääkis:

/.../ Me ise tegutsesime. /.../ Lastekaitsest helistati ja siis kõik. Ma isegi ei lootnud mingile toele. Nad helistasid ja kõik. Täiesti võõras. Ah jaa, nad käisid meil kodus, vaatasid, kuidas me elame /.../

Mõnel eestkostjal tekitas suhe spetsialistiga vastupanu ja protesti. Mitmest loost oli tunda kurbust, pettumust, abitust, mis oli põhjustatud teadmatusest ja dialoogi puudumisest või ka ebameeldivast suhtlusest ja suhtumisest, mis jättis valusa jälje. Üks eestkostja jagas:

/.../ Häbitunnet tekkis palju tol hetkel ja ma pigem ei julgenud kuskile minna. Oligi see tunne, et ma olen kurjategija. Mul oligi reaalselt see tunne. /.../ Kõige keerulisem oligi see, et ma ei saanud aru, mis on see probleem, mis on see takistus. /.../ Pigem istun kuskil kapis, kui lähen lastekaitsest abi küsima /.../.

Erisugustest kogemustest hoolimata tõdesid kõik uurimuses osalenud eestkostjad, et kohaliku omavalitsuse spetsialistide tugi on peredele oluline ja vajalik. Perede jaoks on tähtis, et nad ei tunneks end teistsugusena, ebavõrdsena või abivajajana, vaid aktsepteerituna ja vajalikuna. Oluline on, et spetsialist tunneks huvi – kuulaks ja räägiks perega. Ilmsiks tuli levinud hoiak, et spetsialisti poole pöördumine on häbimärgistav ja tekitab ebavõrdustunnet.

Kogemused kohtuga

Peredel oli sarnane suhe ka kohtuprotsessi osalistega. Kohtusse suhtuti austusega, ent tunti ka ärevust ja isegi hirmu. Nt toodi välja: „See oli üks kord seal kohtus käia. /.../ Aga seal kohtus ikka oli hirm natuke, sa ei tea mida seal küsitakse.” või „Ma ei teadnud midagi ja kohtusüsteem on minu jaoks tänase päevani üks hirmsaim asi.” Samal ajal tunnistas nii mõnigi eestkostja, et õhkkond kohtusaalis oli pigem toetav ja suhtlus kohtunikuga meeldiv.

Lapsele määratud esindaja roll oli mõnele selge, ent mõne jaoks jäi see ähmaseks või sarnaseks lastekaitsetöötaja rolliga. Mõistet *kohtulik järelevalve* ei olnud nimetatud mitte üheski loos, see on peredele pigem võõras. Küll aga käis läbi igast intervjuust mõiste *aruanne* ning peamine tähendus, mis sellele anti, oli kontroll. Mõne eestkostja jaoks oli see lihtsasti täidetav ülesanne: „Meil on see väga lihtne. /.../ Absoluutselt kõik rahulik. /.../ Siiani pole olnud küsimusi”, mõne jaoks aga arusaamatu, segadust ja isegi vastupanu tekitav kohustus: „Me

[eestkostepered laiemalt] oleme kogu aeg pinges, et äkki on midagi valesti. Aruandeid ma esitan, saan hakkama. Aga miks, ei saa aru. Need on ju meie lapsed, me vastutame nende eest! [rõhutades].”

Eespool toodust võib järeldada, et pered vajavad ühesugust toe korraldust, mh selget infot ja ühtlast nõustamist. Ka siin olid keskmes inimlikkus ja professionaalsus, mis annavad turvatunde, julguse ja usalduse:

/.../ Kohtunik peaks ju nagu ka toetav olema. /.../ Ma olen täitsa tavaline inimene, ta ju töötab sellel alal, noo, kas midagi on valesti näiteks, aga kuidas siis õigesti? Ma ei õpi ju iseseisvalt, kuidas õieti teha [eestkostearuannet koostada]. /.../.

Selgus ka, et tuge oodatakse pigem kohalikult omavalitsuselt.

/.../ Ma olen ise küsinud et „palun tulge, vaadake, rääkige. Ei, mitte kordagi [rõhutades], aga ma arvan, et see on väga vajalik. /.../ või /.../ Algul oli, jaa, kohtus anti nagu number ja nii, aga keegi võiks ju ka huvi tunda [pere toimetuleku vastu]. /.../.”

Kuidas toetada?

Pered pidasid oluliseks ka isikliku arengu ja n-ö oma inimeste keskel olemise võimalust. Ettevalmistust, koolitust ja sarnase kogemusega perede tugigruppe näevad eestkostjad osana tugisüsteemist, kus keskmes on järjepidevus ja personaalne lähenemine ning perede vajadusi arvesse võttev kohtlemine. Pered rõhutasid ka info vajadust. Nad leidsid, et info on killustatud, mistõttu ei jõua nad alati õigel ajal vajaliku nõu ja abini. Peresid on vaja nõustada ja juhendada õigel ajal ja pakkuda neile ka kättesaadavaid infoallikaid, mida praegu kompaktsena ei ole.

Narratiividest tuli välja ka rahalise toe teema, mida ei saa jätta tähelepanuta. Kuigi eestkostjad võtavad lapse ülalpidamist oma ülesandena, on riigi toetus siiski tähtsal

kohal. Lugudes kordus mõiste *ebavõrdsed lapsed*, millest võis aimata paralleeli näiteks hooldusperedes kasvavate lastega. Eestkostetava lapse toetuse suurus on 240 eurot iga eestkostetel oleva lapse kohta. Tegu on riikliku toetusega, mida makstakse lapsele igal kuul. Eestkostel olev laps saab ka muid talle seadusega ettenähtud toetusi (nt lapsetoetus). Eestkostjale toetust ei maksta. Hooldusperede olukord on teine – kohalik omavalitsus teeb lapse isiklike kulude katteks kulutusi kuus keskmiselt 240 euro ulatuses ja vähemalt 2880 eurot aastas ning toetab hoolduspere vanemat ühe lapse hooldamise kohta summaga, mis on vähemalt pool kehtestatud kuutasu alammäärast. Lugudest selgus ka eestkostjate tunnetus, et „riik ju maksab sulle”, mistõttu ei ole kohati julgust küsida abi juurde ka siis, kui vajadus on suur.

Luuatuleb ühtne süsteem perede ettevalmistamiseks ja toetamiseks ning asjaosaliste rollid peavad olema korraldatud selgemalt.

Eestkostepered ja neis kasvavad lapsed ootavad selget ettevalmistuse- ja tugisüsteemi, mis võtab arvesse nende huve ja vajadusi. Ja kuigi uurimuses osalenud eestkostjate lugudest selgus, et perede põhivajadused ja -ootused on üsna sarnased, tulid välja ka teatud erisused, mis vajavad samuti tähelepanu. Näiteks vajavad lapse sugulasest eestkostjad teekonna algusest peale nii üldist ettevalmistust, mis hõlmab mh eestkostja õigusi ja kohustusi, kui ka erituge mitmes küsimuses. Esiteks, kuidas tulla toime topeltrolliga, olles endiselt lapse lähedane pereliige, aga täites ka põhivastutaja ülesandeid ja kohustusi? Kuidas toetada last, kes jääb ilma vanemast või tema igapäevasest hoolet, ja tulla seejuures toime ka oma isiklike probleemide ja tunnetega, näiteks leinaga?

Kokkuvõtvalt võib eestkostjate lugudele tuginedes järeldada, et luua tuleks ühtne süsteem perede ettevalmistamiseks ja toetamiseks ning asjaosaliste rollid peaksid olema korraldatud selgemalt. Selgitada ja ühtlustada tuleb ka kohtuliku järelevalve protsessi ning kohaliku omavalitsuse rolli.

Mõned järeldused

- Eestkostjad tunnevad, et eestkostepered on võrreldes teiste peredega ebavõrdsel positsioonil. Lugudest ilmnas, et pered ei tunne end võrdsena n-ö tavaperedega, kus kasvavad bioloogilised lapsed. Nad ei ole ka võrdsel positsioonil teiste perepõhist asendushooldust pakkuvate peredega. Pered tunnevad täielikku vastutust, sh on neil aru andmise kohustus. Samal ajal ei ole nad teiste peredega, näiteks hooldusperega, võrdselt toetatud nii materiaalselt kui ka üldise tugisüsteemi, sh eestkostepereks ettevalmistamise vaatest. Selline olukord eristab ja diskrimineerib peresid, mis on aga vastuolus üldise asendushoolduse ja lastekaitse sisu ning retoorikaga, kus keskmis on laste ja perede heaolu ning õiguste kaitse.
- Lastekaitse praktika ja ka kohtu vaatenurgad on erinevad ning nende rollid ei ole perede jaoks piisavalt selged. Eestkostjate vastutus on suur ning pered peavad ennast sobitama erisuguste nõuete ja käsitlusviisidega. See kõik võib viia selleni, et pered ei tunne end võrdselt ja toetatuna, mis võib ohustada nende perede ja seal elavate laste heaolu. Kui inimene võtab vanema hooleta jäänud lapse kasvatamise eest vastutuse, vajab ta tuge, mis peab olema kättesaadav. Igal inimesel peab olema võimalus infot ja õigeaegsele nõustamisele. Kohaliku omavalitsuse ülesanne on „lapse arengut toetava keskkonna loomiseks ning laste,

lastega perede ja lapsed kasvatavate isikute toimetuleku parandamiseks oma haldus-territooriumil vajaliku teabe kogumine laste ja perede olukorra ning vajaduste kohta” – nii ütleb lastekaitseadus § 17 lg 6. Kohalikul omavalitsusel on ka oluline roll töötada välja lapse õigusi ja heaolu tagavad programmid ja projektid ning kasutada neid oma haldus-territooriumil, et ennetada ja vähendada laste ohustavaid riske (LasteKS § 17 lg 2).

- Eestkostjad tunnevad ametkondadega suhtes end ebakindlalt. Igal inimesel peab olema võimalus saada vajaliku abi nii, et ta ei tunneks end ebavõrdseks, veel enam – alavääristatuna. Üksainus negatiivne kokkupuude, kus inimene ei tunne end väärtustatuna, kujundab paratamatult negatiivse maine kogu süsteemi ning õhustab inimeste usaldust.
- Tugisüsteemi loomisel tuleb järgida sotsiaaltöö väärtusi. Eestkosteperede

lugude läbiv teema oli inimlikkus. Sotsiaaltöö põhiväärtused ja põhimõtted on sotsiaalne õiglus ja inimõigused, kollektiivne vastutus ja erinevuste austamine (Eetika põhimõtted sotsiaaltöös 2019). Tuginedes sotsiaaltöö teooriatele, sotsiaal- ja inimteadustele ning pärimusteadustele, on sotsiaaltöö roll ärgitada inimesi ja struktuure ületama elus ette tulevaid raskusi ning suurendama nende heaolu (*ibid*).

Kokkuvõtlikult, kui sotsiaaltöö põhiväärtused jäävad tagaplaanile, ei tarvitse süsteemi uuendada ja muudatused anda soovitud tulemusi. On väga tähtis, et need väärtused ning asjaosaliste rollid ja vastutus oleksid seadusega kindlaks määratud. See annaks eri ametkondade spetsialistidele selguse ja kindlustunde; suurendaks inimeste ning ühiskonna turvatunnet ja usaldust ning aitaks kaasa süsteemi positiivse maine kujundamisele.

Avaldan suurt tänu uurimuses osalenud peredele, kes usaldasid mind ja jagasid minuga oma lugusid. Samuti tänan minu juhendajat Judit Strömplit ning retsensenti Merle Linnot toetuse ning abistavate nõuannete eest.

Viidatud allikad

- Eetikapõhimõtted sotsiaaltöös.** (2019). Global Social Work Statement of Ethical Principles (IASSW 2018). *Sotsiaaltöö*, 4. Tõlkinud Marju Selg, 84–91.
- General Assembly** (2010). A/RES/64/142. Guidelines for the Alternative Care of Children. ÜRO Peaassamblee resolutsioon.
- Hodgkin, R., Newell, P.** (2007). Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. United Nations Children's Fund.
- Jõks, H.** (2020 a). Kuidas on rakendunud muudatused asendus- ja järelhooldusteenuse valdkonnas? *Sotsiaaltöö*, 2, 25–29.
- Jõks, H.** (2020 b). Laste eestkoste pilootprojekti tutvustamine kohalikele omavalitsustele. Sotsiaalministeerium. 23.09.2020 ettekande slaidid.
- Lapse õiguste konventsioon (LÕK).** RT II 1996, 16, 56. (05.01.2021).
- Lastekaitseadus (LasteKS).** RT I, 12.12.2018, 49. (04.01.2021).
- Linno, M., Strömpl, J.** (2012). Narratiivse maailma uurimine. Teoses: Narratiivne lähenemine sotsiaaltööküsimustes. Tartu Ülikooli Kirjastus, 48–61.
- Sotsiaalministeerium** (2013). Asendushoolduse kontseptsiooni alusanalüüs.
- Sotsiaalministeerium** (2014). Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat.

Nähtamatu nähtavaks: pagulaste igapäevaelu mõtestamine visuaalsete meetoditega

Annela Samuel, MA

KOKKUVÕTE:

Artikli eesmärk on tutvustada eelmisel aastal kaitstud magistritööd Tallinnas elavate islamimaadest pärit pagulasnaiste rändekogemustest ning kohanemisest. Juttu tuleb ka visuaalsete meetodite kasutamise võimalustest teadustöös ning sotsiaaltöötaja igapäevatoös. Uurimuse tulemustele toetudes rõhutatakse artiklis, et spetsialistid, kes sisserändajatega tegelevad, peaksid võtma arvesse iga sisserändaja eripära ning unikaalseid kogemusi. Ja ka seda, et neist igaüks liigub talle ainuomasele katkestuse-ülemineku teekonnal edasi oma ajakavas ja suunas, mida ei saa ühtsesse raami ja vormi suruda. Visuaalsete meetodite kasutamine võib marginaalsete gruppidega töötamisel olla jõustav, luua sotsiaaltöös hea võimaluse usalduse tekitamiseks ja heaolu suurendamiseks ning selliste lugude päevavalgele toomiseks, mis võivad olla võtmetähtsusega ühisosa leidmisel ja sidususe tekitamisel nii kogukonnas kui ka ühiskonnas tervikuna.

MÄRKSONAD:

sotsiaaltöö pagulastega, sundränne, kunstil põhinevad meetodid, fotointervjuu, kultuuripsühholoogia, pagulasnaiste kogemused

Kuidas mõista paremini meile saabuvaid pagulasi, et osata neid hästi toetada ja võimestada? Jagan magistritöö „Islamimaadest pärit pagulasnaiste kohanemine Tallinnas” (Samuel 2020, juhendaja PhD Mariann Märtsin) kirjutamise ajal saadud kogemusi. Eelkõige juhin tähelepanu võimalusele kasutada visuaalseid

meetodeid laiemalt nii teadustöös kui ka sotsiaaltöötaja igapäevatoös.

Varjupaigataotlejate ja pagulaste vastuvõtmise kogemus on Eestis lühike; Eesti ühines pagulasseisundi konventsiooni ja 1967. aasta lisaprotokolliga 1997. aastal. Aastatel 1997–2019 on Eestis rahvusvaheline kaitse¹

¹ Pagulasstaatuse andmine tugineb 1951. aasta Genfi pagulasseisundi konventsioonile ja seda täiendavale 1967. aasta New Yorgi protokollile. Konventsioon määratleb, kes on pagulane, mis alustel pagulasstaatust antakse ja mis õigused pagulastel on. Välismaalasele rahvusvahelise kaitse andmise seaduse (VRKS) § 1 lg 2 kohaselt antakse kaitse välismaalasele, kelle suhtes on tuvastatud pagulasseisund või täiendava kaitse seisund või kelle suhtes on tuvastatud, et ta kuulub Euroopa Liidu Nõukogu otsusega määratletud ajutist kaitset vajavate isikute kategooriasse.

antud kokku 530 välismaalasele, kellest 41% on mehed, 23% naised ja 36% lapsed (Politsei- ja piirivalveamet 2020). Tegelikult elab meil rahvusvahelise kaitse saanud inimesi vähem, sest paljud neist on Eestist lahkunud.

2019. aasta lõpu seisuga oli maailmas kokku oma kodudest sunnitud lahkuma u 79,5 miljonit põgenikku, neist umbes 45,7 miljonit asusid ümber riigisisesele ja ülejäänud otsisid varjupaika kaugemalt. Pagulasstaatusena inimesi on nendest ligi 26 miljonit (UNHCR 2020). Eestis on nii rahvusvahelise kaitse taotlejate kui ka saajate hulk sellega võrreldes imeväike. Kõige rohkem on siin kaitse saajaid Süüriast, järgnevad Ukraina, Venemaa, Iraak, Sudaan, Afganistan, Türgi ja Eritrea (Politsei- ja piirivalveamet 2020).

Töö rahvusvahelise kaitse saajatega

Teemadering, millega nii pagulastel kui ka nendega töötavatel spetsialistidel tuleb silmitsi seista, on väga lai. Suurim erinevus võrreldes teiste siserännanutelega on selles, et pagulased ei lahkunud kodumaalt vabatahtlikult, vaid sõja või tagakiusamise pärast ning neil on seetõttu sageli traumaatilisi kogemusi. Nad on kaotanud oma kodu, pere, positsiooni, identiteedi, kogukonna jpm. Raske on kohaneda kõige uuega: harjumatu tööga, teistsuguste perekondlike ja soorollidega, õppida võõrast keelt, mitte jääda isolatsiooni, sobituda uue riigi institutsioonidega, asjaajamistavade ja jms (Berte 2015).

Kultuuriline üleminek hõlmab mh oma õigusliku seisundi kindlustamist, keele omandamist, töö ja turvalise eluaseme leidmist, sotsiaalset lõimumist ja taasühinemist oma perega. Võttes arvesse sundrände keerukust, on tähtis, et sotsiaalteenuste pakkujad suudaksid tagada pagulastele igapäevaelu toimimise ning julgustaksid neid kasutama

meetodeid, ideid ja juhiseid, mis toetavad nende säilenõtkust (Berte 2015). Kuigi traumeerivad kogemused tulevad pagulastega nende teekonnalt kaasa ja jäävad neile kauaks meelde, aitavad igapäevategevused neil oma elu mõtestada ja leida uusi sihte.

Kultuurisühholoogiline vaade

Oma magistritöös toetusin teooriale ja meetoditele, mis lasevad pagulastel olla uurin- gus eksperdi rollis ja tõlgendada süvitsi oma rände- ja kohanemiskogemusi.

Kultuurisühholoogiline raamistik (nt Valsiner 1998, 2007) keskendub inimeste komplekssete märgisüsteemide muutustele ning mõistmisele, lubab suunata tähelepanu traumadest eemale ja pagulaste igapäevaelule tähenduste loomisele.

Elukogemused, mis tunduvad tavalised ja ebaolulised, võivad aidata muuta „nähtamatu” kultuurilise maailma nähtavaks ja arusaadavaks ning näha pagulasi teisest vaatenurgast. Teisest kultuuriruumist tulnud inimesed võivad näida tülikate klientidena, kes ei soovi ehk kasutada meie pakutud teenuseid, ei hooli tehtud ettepanekutest, ei suhtle väljaspool kodu või lahkuvad Eestist ootamatult mõnda teise Euroopa riiki. See võib viia tõdemuseni, et pagulastele mõeldud teenused on ebaefektiivsed.

Kultuuriline üleminek hõlmab mh oma õigusliku seisundi kindlustamist, keele omandamist, töö ja turvalise eluaseme leidmist ja sotsiaalset lõimumist.

Mida aga tegelikult tähendab olla täiesti teises kultuuriruumis ja oma elu seal uuesti üles ehitada? Kuidas käituda, kui sa ei saa aru nt tänavanimedest, sest ei tunne selliseid tähti? Kodumaal pole sa naisena kunagi

üksi poes piima ostmas käinud, aga nüüd pead kohe tööle minema. Kuidas reageerida, kui võõral maal on kombeks lapsi teisiti kasvatada, toita ja ravida? Meie oleme nende reeglite ja märkide keskel üles kasvanud ega mõtle, kuidas võivad neid tõlgendada teisest kultuuriruumist pärit inimesed.

Pagulastega tegelevatel sotsiaaltöötajatel on väga oluline teada, kuidas nad mõtestavad oma igapäevaelu uues riigis. Kirjandusest (nt Lenette 2019) selgub, et soospetsiifilisi probleeme ja naiste narratiive on uuritud vähe. Oma töös keskendusin ainult islami-maadest pärit pagulasnaistele.

Tahtsin välja selgitada selliste Tallinnas elavate naiste rändekogemuse ja sellega kaasneva kohanemise tõlgendused ning uurida, mis ressursse nad selleks kasutavad.

Töö teoreetilise raamistikuna kasutasin 1980. aastatel esile tõusnud kultuuripsühholoogia suunda (nt Jaan Valsiner või Tania Zittoun), mis ühendab psühholoogilisi teadmisi antropoloogiliste ja semiootilistega. Kultuuripsühholoogias määratletakse kultuuri kui märkide ja tähenduste süsteemi, mis vahendab inimese ja keskkonna suhteid ning mis toimib sotsiaalsete ja psüühiliste protsesside regulaatorina (vt nt Valsiner 2000). Kultuur on vaadeldav inimese fundamentaalse osana: see on tema psüühika tööriist, objektiiv inimese ja keskkonna vahel, mille kaudu nähakse maailma ja posicioneeritakse end maailma suhtes (Märtsin 2019). Valsineri (1998) järgi moodustavad kollektiivse kultuuri ühised tähendused, mis on mingile grupile omased, küllaltki stabiilsed ning seavad välised piirangud (raamistiku), mille sees inividid saavad konstrueerida üsna vabalt oma subjektiivseid tähendusi. Need indiviidi eesmäärke, individuaalset kogemust ja unikaalset seost maailmaga väljendavad tähendused moodustavad omakorda isikliku kultuuri.

Sundrände läbi teinud naiste jaoks tähendab võõraste kohata elama asumine olukorda, kus seni kehtinud tähendused enda, teiste ja ümbritseva maailma kohta enam ei kehti ja need tuleb uuesti luua (Stenner 2017). Zittouni sümboolsete ressursside teooria üks põhiidee on kultuurielementide (nt raamatud, toit või religioosne pagas) kui sümboolsete ressursside kasutamine märkide vahendamiseks sellises katkestuse-ülemineku situatsioonis, ajal, mil seni enesest mõistetavaks peetud tähendused enam ei kehti (nt Zittoun jt 2003; Zittoun 2007). Ühest kultuurilisest elemendist teeb sümboolse ressursi talle subjektiivse tähenduse omistamine, mis on erinev selle elemendi kollektiivsest tähendusest mingis kultuuris.

Kooskõlas eespool esitatud teoreetiliste lähtepunktidega uurisin naiste isikliku kultuuri muutumist sundrände kui katkestuse ja ülemineku situatsioonis ning ka seda, millele naised selles olukorras toetusid.

Fotointervjuu isikliku kultuuri avamiseks

Minu jaoks oli algusest peale oluline, et uuringus kasutatud meetodid ja teooria oleksid kooskõlas. Oluline oli ka minu taust. Olen fotograaf, fotode keel on mulle tuttav ja omane. Mujal maailmas on kunstipõhiste meetodite kasutamine pagulaste ja rändetee-malistes uuringutes väga levinud. See hõlmab igasuguste kunstivormide kasutamist uute teadmiste loomiseks, tõlgendamiseks või edastamiseks (Lenette 2019, 27). Pildid, skulptuurid või etendused võivad andmete kogumisel asendada traditsioonilisi intervjuude vastuseid või toetada tõlgendusprotsessi (Coemans ja Hannes 2017).

Oluline on teha vahet, et tegu on kunsti-põhise meetodi kasutamisega uurimuses või miks mitte ka sotsiaaltöötaja tööriistakastis, mitte kunstivormi kui teraapilise vahendiga.

Kasutatud kunstivormid võivad osalejatele muidugi ka teraapiliselt mõjuda.

Kogusin andmeid fotointervjuu meetodil (Rose 2014; Lenette 2019), mis näeb ette fotode kasutamist uurimuses, lubades osalejal pildistada ja ärgitades teda seejärel fotodega seotud teemasid arutama.

Meie oleme nende reeglite ja märkide keskel üles kasvanud ega mõtle, kuidas võivad neid tõlgendada teisest kultuuriruumist pärit inimesed.

Kaheksa Tallinnas elava pagulasnaisega tegin kõigepealt poolstruktureeritud intervjuud, seejärel osalesid nad fotointervjuudel. Naised olid pärit Egiptusest, Pakistanist, Afganistanist, Türgist, Iraanist ja Süüriast (3 osalejat). Naiste vanus jäi vahemikku 19–37 (keskmine vanus 26,4) ja Eestisse olid nad saabunud 2016–2019. Neli neist töötasid, kolm ei töötanud ja üks õppis. Viis naist olid abielus, üks elas eestlasest elukaaslasega, üks oli lahutatud ja üks vallaline. Kuut naist intervjueerisin inglise keeles, üht tõlgi vahendusel araabia keeles ja üht eesti keeles.

Naised tegid kahe nädala jooksul fotosid asjadest, kohtadest ja olukordadest, mis tekitasid neis vastakaids emotsioone (nt rõõm – kurbus, hirm (ebaturvalisus) – turvalisus, üksindus – koosolemine) ning mis olid neile rände või kohanemise seisukohalt tähenduslikud.

Järgmisel kohtumisel analüüsisime fotosid koos. Kõigepealt valisid naised välja kolm neile endile kõige tähenduslikumat fotot ja seejärel fotod, mis neile etteantud emotsioonidega seostusid. Tehtud fotode arv, pildistamiseks kulunud aeg ja ka fotode sisu varieerus palju (nt toit, lilled, koduümbrus, töökoht, töökaaslased, sõbrad, lapsed, pildid

endast). Fotode sisu avanes siiski alles fotointervjuul naiste seletuste ja tõlgenduste kaudu. Oli ka naisi, kes saatsid teiste, nt pereliikmete tehtud pilte varajasemast ajast, pildistatud oli neid või siis kohti, kus nad Eestis olid käinud. Hiljem analüüsisin koos visuaalset materjali ja naiste selgitusi. Jälgisin, kas esile tõuseb mõni peamine liin või liinid ja kuidas fotod seda toetasid või piirasid. Minu töö on mõjutatud kultuuripsühholoogiast, seetõttu tuginesin ka fotosid analüüsides semiootilisele tõlgendusele (Rose 2014).

Mida fotointervjuu meetod andis? Eelkõige sain vastuse kahele küsimusele. Tekstil põhineva ja visuaalse materjali vahel liikudes koorusid naistega toimunud suuremate muutuste vaatlemisel välja kolm sagedasemat teemat: ambivalentsus enesemääratluses, vabaduse mitu tähendust ja suletus kodus *vs* avatus Eestis. Fotod ja fotointervjuud andsid palju täiendavat teavet, millest naised esimesel intervjuul ei rääkinud.

Uusi asju õppides ja kogedes kasutasid naised ära nii kognitiivseid teadmisi kui ka sotsiaalseid ja sümboolseid ressursse. Sümboolseteks ressursideks võivad saada väga erinevad asjad nii kodumaalt kui ka uuest kultuurist (toit, maal, müts, raamat, nätsupaber, film jne).

Maryami lugu

Toon mõne näite. Maryami (34) loo valisin, et avada isikliku kultuuri muutumist isikliku, koduse sfääri laienemisel ja avanemisel väljapoole, kui tekkisid töökoht, töökaaslased jne. Tema isiklik ruum kasvas varasemast palju suuremaks, avarus kodust välja. See tõi kaasa palju uusi kogemusi ja vajaduse neid mõtestada.

Maryam tuli Eestisse 2016. aastal abikaasa ja kolme lapsega. Nende sihtkohaks oli teine riik, alles piiril said nad teada, et satustid Eestisse. Inimkaubitsejate korraldatud

teekond ja esimene aasta siin olid väga ras-
ked. Uus elu algas Maryami meelest alles siis,
kui pere sai Tallinnas korteri ja tema koos
abikaasaga töökohad.

Maryam sai restoranis koka abiks ja
tegi pere paremaks toimetulekuks pikki
vahetusi. Oma kodumaal oli naine olnud
kodune, järsk rollimuutus ei olnud kerge.
Restoranitöö aitab toidu kaudu mõtestada
uut kultuuri enda ümber. Paljud Maryami
fotod olid toitudest tema töökohas ja neis
peitus katse seda maailma enda jaoks avada.

Foto töökohas peetud poissmeeste peost
oli tema jaoks seotud emotsioonidega „nal-
jakas” ja „uudishimu”. Kohe jääb silma, et
foto on tehtud veidi varjatult, selgelt eristub
„oma” vs „teised”. Fotograaf on ühel pool
barjääri ja teisel pool on tundmatu objekt.
Sellist tõlgendust tugevdab autori joonista-
tud nool fotol, suunaga seest välja. Barjääri
taga on laudkond inimesi, ühel mehel on
seljas naiste öösärk. Nii selle kui ka paljude
teiste piltidega küsib Maryam: „Miks see nii
on?” või „Mida see tähendab?”. Ta ei olnud
kunagi näinud poissmeesteõhtut ja see, et
mees kandis naiseriideid, tekitas küsimusi
ja tegi ka nalja.

Oluline oli anda naistele
võimalus rääkida oma lugusid,
teha nad ühiskonnas nähtavaks
ning pakkuda uut teavet
sundrände läbi teinud naiste
kogemuste mõistmiseks.

Mina ja teised suhe iseloomustab praegu
tema maailma, järjest rohkem tekib küsi-
musi, mis sunnivad mõistetamatutele
asjadele vastuseid otsima. Sama naine tegi
ka foto suurest venekeelsete tähtedega

reklaamtahvlist, mis oli pildistatud meie
jaoks tagurpidi vaates, tähed jooksid vastu-
pidises suunas. Ka see näitab hästi, kuidas
loevad teisest kultuuriruumist tulnud ini-
mesed märke meie ümber ja et meile ainu-
võimalikena tunduvate tõlgenduste kõrval
on ka palju teisi. Selle pildi emotsioon oligi
jälle „uudishimu” – Maryam soovis teada,
miks nii paljudes kohtades on reklaamid
ja info vene keeles, kuigi elame Eesti riigis.
Meie jaoks on meie lähiajaloo jäljed iseene-
sestmõistetavad, kuid Maryamile mitte.

Magava Printsessi lugu

Magava Printsessi (34)² juhtumi valisin välja
vabaduse teema avamiseks. Vabaduse teema
oli naiste jaoks oluline, kuid seda tõlgendati
oma (rände)kogemuse tõttu väga erinevalt.
Kui mitmed naised tundsid Eestis suuremat
vabadust, siis Magava Printsessi puhul oli see
vastupidi. Naise valitud nimi iseloomustab
tema lugu, mis koorus välja intervjuudest ja
eriti tema tehtud fotodest – Magav Printsess
kui unne suikunud Okasroosike, kes ootab,
et teda üles äratatakse. See motiiv saadab
kogu naise sundrändest tulenevat isikliku
kultuuri muutust.

Magav Printsess tuli oma perega Eestisse
nelja aasta eest ümberasustamise programmi
kaudu vahepealsest sihtriigist, kus elati kolm
aastat. Oma kodumaal oli naine kodune ja
kasvatas lapsi, tema haridustee oli jäänud
poolikuks. Kahe aasta pikkust eluperioodi
Eestis väikeses ja üksikus kohas peab ta ras-
keks. Normaalne elu algas tema arvates siis,
kui pere kolis Tallinnasse.

Tema juhtumi avamiseks valisin foto,
mille poeg oli temast teinud nende elu-
rajoonis. Fotol on talvisel ajal bussipeatuses
kaugusse vaatav naine, kes kannab peas
mütsi. Pingil istuval naisel olid käed koos

² Kõik naised valisid endale pseudonüümi ise. See oli ainuke eestikeelne pseudonüüm.

nagu oote- või puhkehetkel. Naine selgitas, et sel hetkel mõtles ta tuleviku peale. Naine loobus Eestisse tulles täielikult hidžaabi kandmisest ega kandnud peas mitte midagi, kuid mingil hetkel tundis ta vajadust millegi vahepealse järele, ta leidis, et sobib eestlasele omane müts. Näeme, kuidas tavaline ja igapäevane tegevus avas täiesti ootamatult uue võimaluse rääkida kultuurilisest identiteedist ja sellest, kuidas ta seda mütsi kandes on leidnud mugava tsooni kahe traditsiooni vahel. Julgen arvata, et tavaline intervjuu poleks sellise diskussioonini viinud – foto aga viis.

Meetodi kasutamise piirangud

Kindlasti andis fotode kasutamine palju ka neile, keda uurisin. Sageli räägitakse võimalusest sel viisil osalejaid võimestada, sest fotode tegemine ja nendest rääkimine asetab osalejad uurimistöö keskmesse ja laseb neid tunda oma elu ekspertidena. Samuti võimaldab fotode kasutamine nähtavale tuua pagulaste grupid, kes on ühiskonnast tihti isoleeritud ja peidetud.

Lenette (2019) juhib tähelepanu ka mõningatele piirangutele fotode kasutamisel. Pildid tähistavad ainult ühte ajahetke, need ei saagi kajastada käitumise, suhtlusvormide ja sotsiaalsete suhete paljusust. Mõnikord võivad sümbolid olla nii võimsad, et neid saab ka tahtlikult vaigistada, st esitleda avalikkusele ainult soovitud fotosid. Ka kogukond või kitsamalt perekond võib otsustada, mida tohib pildistada, mida mitte.

Äratuntavate inimestega fotode kasutamine uurimuses on samuti problemaatiline, tuleb olla kindel, et sellega ei ohustaks inimeste turvalisust (Lenette 2019). Osalejad võivad ka küsida, mida nad täpselt peavad pildistama ning nad võivad luua pilte, mis vastavad „eeldatavatele” narratiividele. Alati võib fotosid ka vääriti tõlgendada.

Leavy (2015) räägib näiteks, kuidas ajaloos on visuaalseid kujutisi kasutatud domineerivate ideoloogiliste eesmärkide saavutamiseks. Kindlasti eeldab nii fotointervjuu kui ka kõigi teiste kunstiliste meetodite kasutamine põhjalikku eeltööd, sh eetiliste aspektide ning kultuurilise ohutuse (ingl *cultural safety*) kontseptsiooni (Lenette 2019) arvesse võtmist.

Eneserefleksiooni tähtsus

Viimase kolme aasta jooksul olen olnud pagulaste tugiisik ja osalenud mitmes projektis, kus puutusin kokku nii uussisserändajate kui ka pagulastega. Minu taust ja kogemused (sh fotograafina ja dokumentaalfotograafina) mõjutasid ka minu magistritööd – alates teema, teooriate ja meetodite valimisest kuni andmete tõlgendamiseni.

Mõnikord võivad sümbolid olla nii võimsad, et neid saab ka tahtlikult vaigistada.

Berger (2015) rõhutab, et teadlased peavad pöörama üha enam tähelepanu enese tundma õppimisele ja tundlikkuse arendamisele, et paremini mõista oma rolli teadmiste loomisel ja jälgida hoolikalt oma eelarvamuste, uskumuste ja isiklike kogemuste mõju uurimistööle. Küsisin endalt uurimistöö käigus pidevalt, kas ma kuulen ja edastan ikka seda, mida naised räägivad või hoopis seda, mida ma ise arvan ja usun. Selle vastuolu ületamiseks pöördusingi pidevalt tagasi andmete ja teooriate juurde, tehes pause, enne kui jätkasin teksti ja fotodega. Vestlused juhendajaga aitasid näha teistsuguseid perspektiive ja suhtuda tõlgendustesse kriitiliselt.

Olen ju ise siiski teisest kultuuriruumist, mul pole pikemaajalist rändekogemust ning minu töö ja tõlgendused on paratamatult

seotud minu isiku ja taustaga. Eelkõige oli mu eesmärk esitleda andmete analüüsiga välja tulnud uusi teemasid ja nägemisi pagulastega seotud diskussioonis. Oluline oli anda naistele võimalus rääkida oma lugusid, teha nad ühiskonnas nähtavaks ning pakkuda uut teavet sundrände läbi teinud naiste kogemuste mõistmiseks.

Mõistmise kaudu teenuste loomiseni

Leian, et nii minu magistritöös valitud kultuuripsühholoogiline lähenemine kui ka fotointervjuu meetod võimaldavad uurida konkreetseid, unikaalseid ja ainuomaseid arenguteid, mis on vajalikud pagulaste kogemuste mõistmiseks ning nende toetamiseks.

Valisin osalejateks küll väga selgelt piiritletud grupi, kuid selgus, et heterogeensus valitses ka väikeses grupis. Seega liigub iga uus sisseerändaja edasi oma ajakavas ja suunas, mis on ainuomane just talle ja vastab tema kogemustele. Seda peaksid arvesse võtma spetsialistid, kes sisseerändajatega tegelevad.

Fotointervjuud ja fotod andsid mulle uut tõendusmaterjali teadmiste kinnitamiseks ja täpsustamiseks. Fotode kaudu oli naistel kergem ennast väljendada nii teatud teemadel kui ka keelebarjääri tõttu, võttes arvesse seda, et eesti ega inglise keel ei ole nende emakeel. Fotode abil sain teada palju naiste igapäevaelu iseloomustavaid üksikasju, mis olid minu jaoks väga väärtuslikud. Fotointervjuu meetod, mis tugineb koostööle, kooslomele ja osalusele, aitas näha pagulasi mitmekülgses vaates, leida uusi narratiive ning andis neile endile võimaluse olla kaasatud uurimusse oma elu eksperdina.

Eri kunstivormid on järjest levinumad ja mõjusamad vahendid nii õpetamises kui ka

käitumisoskuste muutmisel. Need võimaldavad nii võrdsustada positsioone võrdsustada ja julgustada kriitiliselt mõtlema, sest on avatud eri tõlgendusteks (Huss ja Sela-Amit, 2018).

Kuigi kunstil põhinevaid meetodeid on sotsiaaltöös kasutatud juba ammu, hirmutab sotsiaaltöötajaid see, et sel teemal on vähe teoreetilisi aluseid, millele tugineda. Heinonen, Halonen ja Krahn (2019) räägivad nt joonistamisest, fotograafiast, tantsust, teatril põhinevatest meetoditest, mida sotsiaaltöötajad saavad kasutada nii individuaalselt kui ka grupitöös, kombineerides neid sotsiaaltöö erisuguste praktiliste meetoditega, näiteks töös laste või noortega, vaimse vägivalla valdkonnas, perele orienteeritud praktikates ja kogukonna projektides.

Individuaalne ja sotsiaalne muutus, samuti sotsiaalse õigluse edendamine, indiviidide võimestamine – need on sotsiaaltöö praktika ja teadusharu tähtsad eesmärgid, mida saab arendada kunstil põhinevate meetodite kaudu. Tähtsad märksõnad on keskkond, kohalikud perspektiivid, printsiibid ja praktikad; sotsiaalne õiglus ja tegutsemine; kultuuriline ohutus; loominguline eneseväljendus kui inimese vajadus heaolu järele (samas).

Usun, et kunstipõhiste meetodite kasutamisel võib just marginaalsete gruppide puhul olla jõustav efekt, aga sotsiaaltöös on see ka hea võimalus usalduse tekitamiseks ja heaolu suurendamiseks teistegi sotsiaaltöö sihtgruppide puhul. Kunstil põhinevate meetodite abil saame jutustada lugusid, mis võivad olla võtmetähtsusega ühisosa leidmisel ja sidususe tekitamisel nii kogukonnas kui ka ühiskonnas tervikuna.

Täna veel kord kõiki osalenud naisi uurimusele pühendatud aja ja enda avamise eest!

Viidatud allikad

- Berger, R.** (2015). Now I see it, now I don't: researcher's position and reflexivity in qualitative research. *Qualitative Research*, 15(2) 219–234. doi: 10.1177/1468794112468475.
- Berte, D. Z.** (2015). Mental Health Issues in Immigrant Communities. Teoses: Chang-Muy, F., Congress, E. P. (toim.) Social work with Immigrants and Refugees. Legal issues, Clinical Skills, and Advocacy. Singapore: Springer, 143–174.
- Coemans, S., Hannes, K.** (2017). Researchers under the spell of the arts: Two decades of using arts-based methods in community-based inquiry with vulnerable populations. *Educational Research Review*, 22, 34–49. doi: 10.1016/j.edurev.2017.08.003.
- Heinonen, T., Halonen, D., Krahn, E.** (2019). Expressive Arts for Social Work and Social Change. New York: Oxford University Press.
- Huss, E., Sela-Amit, M.** (2018). Art in Social Work: Do We Really Need It? Research on Social Work Practice, 29 (6), 721–726. doi: 10.1177/1049731517745995.
- Leavy, P.** (2015). Method meets Art: Arts-based research practice. New York: Guilford Press.
- Lenette, C.** (2019). Arts-Based Methods in Refugee Research. Singapore: Springer.
- Majumdar, A.** (2011). Using photographs of places, spaces and objects to explore South Asian women's experience of close relationships and marriage. Teoses: Reavey, P. (toim.), Visual Methods in Visual Methods in Psychology. Using and interpreting images in qualitative research, 69–84. Hove & New York: Psychology Press.
- Märtsin, M.** (2019). Identity Development in the Lifecourse. A Semiotic Cultural Approach to Transitions in Early Adulthood. Cham: Palgrave Macmillan.
- Politsei- ja piirivalveameti statistikapäringud.** (2020).
- Reavey, P.** (Ed.). (2016). Visual Methods in Psychology. Using and interpreting images in qualitative research. Hove & New York: Psychology Press.
- Samuel, A.** (2020). Islamimaadest pärit pagulasnaiste kohanemine Tallinnas. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Stenner, P.** (2017). Liminality and Experience. A transdisciplinary Approach to the Psychosocial. Milton Keynes: Palgrave Macmillan.
- Valsiner, J.** (1998). The guided mind. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Valsiner, J.** (2000). Culture and human development. London: Sage.
- Valsiner, J.** (2007). Culture in minds and societies: Foundations of cultural psychology. New Delhi: Sage.
- Zittoun, T., Duveen, G., Gillespie, A., Ivanson, G., Psaltis, C.** (2003). The Use of Symbolic Resources in Developmental Transitions. *Culture & Psychology*, 9(4), 415–448.
- Zittoun, T.** (2007). Symbolic resources and responsibility in transitions. *Young*, 15(2), 193–211.

Dagmar Narusson, Ph.D

TÜ kogukonnatöö lektor, sotsiaalse innovatsiooni teadur

Ubuntu: mina olen, sest meie oleme

16. märtsil tähistati üleilmset sotsiaaltöö päeva. Tänavune juhtteema sai inspiratsiooni ubuntu mõtteviisist. Eesmärk on tugevdada inimestevahelist solidaarsust ja üleilmset kokkukuuluvuse tunnet.

Ubuntu on Aafrika filosoofia, mille keskmes on idee, et inimene on inimene teiste inimeste kaudu (van Breda 2019). Ubuntu mõiste kuulub väga vanasse suulisse pärimusse, kirjalikus tekstis mainiti seda

esimest korda alles 1846. aastal (van Breda 2019).

Mida ubuntu tähendab? Ubuntu filosoofiat ei olegi lihtne mõista. Eriti meil, kes me kuulume tänapäevase läänemaailma

Mis võiks olla sotsiaaltöö päeva olulisem sõnum sel aastal Eestis?

Tänavuse sotsiaaltöö päeva juhtmõte – ubuntu – väljendab ühiskonna ja sotsiaaltöö sügavamat vajadust liikuda edasi. Oluline on tugevdada solidaarsustunnet inimeste vahel nii, et iga inimene, ükskõik mis puude, kaotuse või haavatavusega ta ka silmitsi seisab, oleks ühiskonnas samade võimalustega kui teised, ja et me ei peaks kedagi teistsuguseks. Ubuntu filosoofia omaks võtmine tähendab, et me väärtustame erinevusi ja otsime samal ajal võimalusi tuua inimesed kokku viisil, et suhteid ja tegevusi iseloomustaks horisontaalsus ja demokraatia.

Peame mõistma, et ei ole võimalik eraldada sotsiaalsel maailmal ja füüsilisel maailmal, sh looduskeskkondal. Tuleb mõelda seotusele ja seostele.

Sotsiaaltöös peaksime väärtustama nii meie oma rahva kui ka teiste rahvaste pärimuslikke (kultuurilisi) teadmisi selle kohta, kuidas keerulisel ajal teineteist aidada ja kuidas hakkama saada.

Sotsiaaltöötajatena on meil oluline mõista sedagi, et me ei ole kunagi üksi. Ma olen sotsiaaltöötaja, sest meil on olemas sotsiaaltöötajaskond. Meil Eestis on olemas sotsiaaltöö, sest see on kogu maailmas. Neid seoseid tuleb märgata ja mõista sügavamalt. Ma olen, sest me oleme.

mõtteruumi. Ubuntu sügavamat ideed peegeldab fraas „ma olen, sest me kõik oleme”. Aafrikas mõistetakse isiksuse/inimese sügavamat olemust teisiti kui meil. Läänelik aforism kõlab: „Ma mõtlen, järelikult ma olen olemas”, Aafrika ubuntu filosoofia aga ütleb: „Ma osalen, järelikult ma olen”. Inimesest saab inimene kuuluvuse kaudu. Teisisõnu – ma olen, sest me oleme ja ma olen inimene, sest ma kuulun (Mugumbate ja Nyanguru 2013). Inimese individuaalne identiteet asetatakse konteksti.

Ubuntu tähendab suulu keeles „inimlikkus teiste suhtes” (New World Encyclopedia, i.a.). Ubuntu kohaselt inimene ei ole lihtsalt indiviid ja eraldiseisev isiksus, vaid „isiksus” on samal ajal tema ise, tema esivanemad (ka need, kes on surnud), ümbritsevad inimesed ja tuleviku inimesed (New World Encyclopedia, i.a.). Tunnetatakse seotust kõigiga. Täpsemalt, ubuntu väärtuseid kandev inimene mõistab, et tal on universumis koht teiste hulgas ja ta suudab tundlikul viisil suhestuda kõigi teiste inimestega ning püüdleb, et tema käitumine oleks kooskõlas kõrgeimate standarditega kogukonnas või ühiskonnas.

Ubuntu filosoofia tõepoolest eeldabki inimeselt, et ta käitub kõrgeimate standardite kohaselt, mida selles ühiskonnas hinnatakse. Kuna inimene tunnetab enese otsest ja tugevat seotust ümbritsevatega, siis suheldes teistega väljaspool oma pereringi või kogukonda, saab temast kohe ka oma pere, küla, piirkonna ja kogukonna esindaja.

Siit edasi tuleneb kaks huvitavat arusaama, mis on kandunud ka sotsiaaltöösse. Ubuntu traditsioonis ei ole lapsed kunagi orvud. Kui keegi on saanud lapsevanemaks, siis ema ja isa rolli on sisse kirjutatud arusaam, et iga laps, kes on ema või isa rolli omava täiskasvanu lähedal, on ka tema laps (New World Encyclopedia, i.a.). Kokku kuulumise tunne on ubuntu tuum ja seda

väljendab fraas „sinu naabri laps on sinu laps” (Mugumbate ja Nyanguru 2013).

Ubuntu juurde kuulub ka harmoonia taotlemine ja jagamise vaimsus. Ubuntu hinnatakse traditsioone ja ollakse pidevalt teadlikud, et iga indiviidi praeguste tegude taga on mineviku peegeldused ja sellel on sügavad mõjud tulevikule. Ollakse mõistvad ja andestavad.

Ubuntu põhimõtted

Ubuntuismis on kolm kandvat ideed. Esiteks, inimeseks olemine tähendab teiste märkamist ja väärtustamist ning teiste respektseerimisel põhinevate suhete loomist. Teiseks, kui inimene on valiku ees, kus tuleb valida oma hüve ja teise inimese elu säilimise vahel, siis tuleb valida teise inimese elu. Kolmandaks, valitseja (Aafrika kultuuris kuningas) omab staatust ja võimu vaid seetõttu, et kõik tema valitsuse all olevad inimesed on väljendanud seda oma tahtega (Mugumbate ja Nyanguru 2013).

Ühte eluolukorda markeeritakse sõnaga ubuntu, kui selles tajutakse kaastunnet, pühendumust, solidaarsust, lahkust, suuremeelsust, jagamist, avatust, teise kinnitamist, kättesaadav olemist, lahkust, harmooniat, vastastikust sõltuvust ehk seotust, kollektiivsust, konsensust (Mugumbate ja Nyanguru 2013).

Lõuna-Aafrikas on ubuntu kultuur nii kandev, et see on hõlmanud mitmeid valdkondi. Olemas on ubuntu koolid, konverentsid, lastehoolekanne, nõustamisteenused.

Ubuntu ja kogukond

Ubuntu mõtlemisviisi kohaselt on olulisimaks prioriteediks kogukonna kui terviku heaolu. Ubuntu filosoofia, elust arusaamine ja suhtekäitumine on üdini kogukondlik. Meil, teistsuguses kultuuriruumis kasvanutel, ongi keeruline seda täielikult mõista.

Küll on aga sotsiaaltöös võimalik õppida sellest sammhaaval.

Ubuntu väärtuste juurde kuulub sotsiaalse seotuse väärtustamine ja selle nägemine inimeseks olemise kõige iseloomulikuma tunnusena. Iga inimene on osa perekonnast, perekonnad on osa kogukonnast ja kogukonnad on osa keskkonnast, mis omakorda on osa suuremast (vaimsest) kogukonnast (van Breda 2019). Kogukond ei ole mitteisikuline struktuur või süsteem, vaid ta on elav võrgustik ehk inimeste võrgustik ja iga inimese heaolu kogukonnas sõltub teise inimese heaolust (van Breda 2019).

Seega on ubuntu filosoofia otseselt seotud sotsiaaltöö põhiväärtustega. Adrian van Breda (2019) vahendab seda, öeldes, et igal ühiskonnaliikmel peaksid olema samad õigused, samasugune kaitse, võimalused, kohustused ja sotsiaalsed hüved ning iga inimene peaks kogukonnas olema samasuguste õigustega, peaks olema ära kuulatud ja respekteeritud, sõltumata sellest, kas ta on laps või täiskasvanud.

Ubuntu mõtlemisviis rõhutab retsiprook-sust ehk vastastikusust, isetust, sümbioosis olemise märkamist (van Breda 2019). Nii tõstabki ubuntu esiplaanile kogukonna ja inimsuhted, kuid väärtustab ka kestlikkust. Selle filosoofia argumenteerib, et maa ise (koos kõige elavaga) on osa ubuntu kogukonnast (van Breda 2019).

Kõlab väga nõudlikult – olla tähelepanelik kõigi teiste suhtes, kes on me ümber

ja mitte keskenduda niivõrd oma vajadustele? Kuid sellel on põhjus. Ubuntu eetika võimaldab keerulistel aegadel ellu jääda ja säilitada humanistlikud väärtused ka siis, kui kõik ümbritsevad olud kutsuksid justkui esile mitte-humanistliku käitumise (Mugumbate ja Nyanguru 2013).

Eriline aeg ja meie

Mõtlen erilisele ajale (eriolukorrale), milles praegu elame ja peegeldan paari seost, mis ubuntu filosoofia peale mõeldes tekkisid. Me oleme inimestena üksteisega väga seotud – üks väike viirus saab levida inimeste vahel väga kiiresti. Kriisiaeg näitab ka, kui võrd me vajame teineteise abi ja teineteisega arvestamist. Eneseisolatsiooni olukord ja vahetu, samas füüsilises ruumis suhtluse piiratus on näidanud ka, et me vajame väga teistega suhtlemist, koos olemist. Teistega koos töötamine, tegutsemine, suhtlemine aitab inimesel mõista, kes ta on, mis on talle oluline ja kuidas tegutseda. Ja veel – ma usun, et keegi ei kahtle selles, et praegusel (maailma) eriolukorral on omad mõjud tuleviku elule. Teatud käitumisviisid ja elukorralduse muutuse asjaolud võtame kaasa tulevikku. Seega, ma julgen arvata, et tunnetuse tasandil ei olegi ubuntu arusaam meile nii võõras.

Ubuntu sotsiaalset eetikat peetakse koguni Aafrika suurimaks panuseks maailma üldisesse eetikasse ja teadmisse (Mugumbate ja Nyanguru 2013).

Viidatud allikad

- New World Encyclopedia* (i.a.) Ubuntu (philosophy). [www.newworldencyclopedia.org/entry/Ubuntu_\(philosophy\)](http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Ubuntu_(philosophy)). (11.03.2021).
- Mugumbate, J., Nyanguru, A.** (2013). Exploring African philosophy: The value of ubuntu in social work. *African Journal of Social Work*, 3 (1).
- Van Breda, A.** (2019). Developing the notion of ubuntu as African theory for social work practice. *Social Work/Maatskaplike Werk* 55 No 4; Issue 6 <http://socialwork.journals.ac.za/pub>. (11.03.2021).

Valdar Parve
psühhiaater

Kogumishäire on enamat kui lihtsalt hamsterlus

Tõsine kogumishäire võib põhjustada ohtlikke olukordi majapidamises ja pingeid ning konflikte ka kogumishäirega inimese perekonnas. Millal saab lihtsast kogumiskirest häire ja mis juhul oleks vaja sekkuda ning inimesele abi pakkuda?

Sotsiaaltöötaja on sageli silmitsi inimestega, kel puudub igasugune ülevaade sellest, mis asju nad omas kodus ladustavad. Veelgi rohkem on neid, kel on küll oma esemetest mõnetine ülevaade, kuid vajalike asjade väljaotsimine täistuubitud panipaikadest nõuab ülemäära pingutust. Nii jäävad need asjad kasutusetä. Mõlema elu on raske.

Mitme otsaga redelid

Oluline on käsitleda neid juhtumeid eraldi, püüdes mõista, kas ja mis põhjusel on süütust hamsterlusest ehk kogumiskirest on saanud juba kogumishäire. Üht liiki häire on see, kui inimene kogub mõõduvõrd asju, millel pole algusest peale tarbimisväärtust. Teist liiki häirega on tegu, kui inimene ei suuda loobuda asjadest, millel kunagi oli, aga nüüd enam ei ole tema jaoks tarbimisväärtust.

Eespool nimetasin hamsterluse ühe „redeli” kahte äärmist otsa. Ent neid „redelid” on mitu, neil on astmeid arvukalt ja

rohkem kui kaks otsa. Elukogemus näitab, et murettekitavate hamsterdajate rea ühes otsas on Alzheimeri tõvest põhjustatud dementsusega inimene, kes korjab näiteks haisvaid piimapakke. Teisest otsast võime leida kroonilise depressiooni käes kannataja, kes ka ravimite toel ei saavuta küllaldast otsustusvõimet, et anda ära või viia prügis tuba ummistavad tarvitatud esemed. Ent samuti võime leida viiskümmend aastat kogutud või omaloodud vara (peamiselt kirjavara) hoiustanud eaka vaimuinimese, kes toitub lootusest tuua oma kolletanud vara säilitamisega tulu tulevasele ajalookirjutajale. Elu lõpus on hädas nii üks kui ka teine, ehkki eri moel. Enamasti on ahistatud ka nende kodakondsed.

Kuidas kogujad teineteisest erinevad?

Kogujad erinevad üksteisest kogumise mõtestatuselt. Hamsterdamise juhtumitest

jätkem kõrvale kollektsionäärid, kes on süstematiseeritud ja ülevaatliku kogu hoidjad (kuni neile kallid asjad nende kodus veel omaniku jalga ei murra)!

Inimeste puhul, kelle sekkumisvajaduse põhjusena või suurendajana avaneb sotsiaaltöötaja ees kogumishäire – ruumi võtvaid asju täis eluruum – on vaja kõigepealt teha kindlaks, kuivõrd on tegu sellise kogumisega, mida inimene ei suuda ise lõpetada. Selleks tuleb kaasata psühhiaater ja kasulik on esitada talle ka olukorda kirjeldav foto.

Eetilised piirangud

Igaüks võib aga keelata oma kodu pil-distamise. Keeldumine ise ja keeldumise viis on psühhiaatri ja psühholoogi jaoks samavõrd kõnekad kui ülesvõte. Ameerika Psühhiaatria Assotsiatsiooni juhendis näevad isikuandmekaitse piirangud ette, et: „Vaimse tervise spetsialistid võivad küsida luba ka sõprade ja perega rääkimiseks, et aidata diagnoosida, või kasutada küsimustikke (hindamisskaalasid), et hinnata toimetuleku taset.” Koostöövalmidus – annan enda kohta teavet, mida küsite, ning võtan vastu abi, aidake mind vaid hädast välja – või selle puudumine on oluline asjaolu, mis aitab prognoosida, kas loodetud muudatust õnnestub ellu viia.

Mis aitaks?

Psühhiaater diagnoosib mõnel suursugulajal vaimuhaiguse, mõnel dementsuse, mõnel muu psüühikahäire, mõnel isiksusehäire. Tihti suunab psühhiaater hamsterdaja edasi psühholoogilisele diagnoosimisele, harvem neuroloogilisele. Hamsterdajal võib puududa uurimise vastu huvi, aga ta võib ka olla diagnoosimise vastu. Kuni ta ei kahjusta oluliselt enda või teiste tervist, ei saa teda selleks sundida (vt psühhiaatrilise abi seadus §11).

Psühhiaatriline diagnoos ja sellele järgnev psühhiaatriline ravi ei lahenda rohkem

kui üks-kaks juhtu sajast. Kuid psühhiaatri ekspertiisi toel saab sotsiaallala spetsialist vältida kogumishaigusega inimese suhtes viljatuid otsuseid ja väärotsuseid ning seega ka enda ja teiste spetsialistide aja kasutatut kulutamist.

Luulumõtet, mis käitumist juhib, ei kõrvalda veenmine ega käitumistreening.

Näiteks ei ole mõtet teha Alzheimer-dementsusega inimesega kognitiivset võimekust nõudvaid treeningu- ja raviseansse. Kohe, kui ta tähelepanu teisale kallutatakse, haihtub mälestus eelmisest tema tähelepanu all olnud olukorrast pöördumatult. Kahekolme minutiga jookseb kogu töö luhta. Ka sõlm taskurätis ei aita.

Teine näide: haisvas korteris kümneid või sadu merisigu aretava skisofreeniahaige inimese häire ei tarvitse olla kõrvaldatav. Loomade robustne konfiskeerimine annab pigem vastupidise tulemuse. Luulumõtet, mis käitumist juhib, ei kõrvalda veenmine ega käitumistreening. See allub paljudel juhtudel ravimitele ja harvem läheb ise üle. Ent sageli ei aita skisofreeniast põhjustatud isearalikkude käitumist muuta mitte miski. Abi võib olla inimese tähelepanu suunamisest uutele lahendustele – näiteks võib leppida kokku loomade piirarv ja pakkuda välja lahendus, et ülemäärased loomad vahetatakse paraja loomatoidu koguse vastu. Tasub olla loominguliselt leidlik!

Kogumishäire, sõltuvalt sellest, kas selle juured peituvad RHK 10 diagnoosides F00 ... F04 (orgaanilistes häiretes), F20 ... F22-s (skisofreensetes ja luululistes häiretes) või F70-s (vaimses vaegarengus), võib saada (ajutisema või kestvama) lahenduse inimesele eestkoste seadmisega ja tema

Foto: Canva

liikumisulatus kitsendamise. Näiteks ei pääse hooldekodus elav dementsusega eakas linna tarbetut kola korjama. Eetilisest vaates aga piiratakse sellega inimese vabadust.

Kogumishäire tunneb ära vaatluse ja vestluse teel. Nõdrameelse inimese ja nõrgamõistusliku inimese kogumishäire puhul on sotsiaaltöötajal eetilist survet vähem. Kui on päevakorras korteri tühjendamine kasutuskõlbmatutest asjadest, siis põhjustab see vaimselt puudulikumale inimesele vähem hingevalu kui kõrgema intellektiga inimesele. Kui viimasel tekib esemest loobudes ahastus, on see väga oluline häire tunnus. Ühtlasi tajub ta seda enamasti kallaletungina oma isiksusele.

Sellele võib järgneda paratamatu ravivajadus – kuni inimene jõuab olukorda, kus ta enam ei pääse oma harjumuspärasesse keskkonda.

Tõsise kogumishäire tagajärgede hulka kuuluvad tervise- ja ohutusprobleemid, näiteks tuleoht, oht murda komistades luid ja tervishoiunõuete tähelepanuta jätmine. Kogumishäire põhjustab väga sageli pingeid ja konflikte ka perekonnas, eraklust ja üksildust. Sageli külgneb kogumishäire depressiooniga ning tihti ei ole võimalik kindlaks teha, kas depressioon on häire käivitaja või häire tagajärg. Depressiooniravi on sageli vajalik, ent vähestel juhtudel on sel kogumishäiret vähendav mõju. Ka soovimatust näha ükskõik keda oma koju sisenemas, on tihti põhjust tõlgendada psüühikahäirena (isiksusehäirena, dementsusena või depressiivse häirena).

Kui kogumishäirest tabatud inimesel on juba raske omale süüa teha ja end pesta, on see piisav põhjus sotsiaalhoolekande sekkumiseks.

Viidatud allikad

Psühhiaatrilise abi seadus. RT I, 24.03.2021, 6.

RHK 10 (1992). Ptk 5. Psüühika- ja käitumishäired.

www.kliinikum.ee/psyhhiatrikliinik/lisad/ravi/RHK/RHK10-FR17.htm. (30.04.2021).

Sotsiaalpedagoogika tulevik on helge

Millised on sotsiaalpedagoogika võimalused, kuidas näevad asjaosalised oma eriala praegust olukorda ja tulevikku? Vestlesid Tallinna Ülikooli sotsiaalpedagoogika (BA) eriala esimese ja teise kursuse tudengid Agnes Värrik ja Einar Ilves ning vilistlane Merilin Uder. Küsis vilistlane Mailis Ostra.

Miks valisite erialaks sotsiaalpedagoogika? Inimesi abistavaid elukutseid on teisigi. Miks mitte õpetaja-, noorsoo- või sotsiaaltöö?

Agnes: Õppisin pool aastat noorsootööd, töötasin koolis tugiisikuna ja mõistsin, et noorsootöö on minu jaoks liiga rõõmus. Mulle meeldivad eriliste vajadustega lapsed, see, et saan nendega pidevalt koolikeskkonnas töötada, sai määravaks.

Einar: Tahan töötada inimestega koos ja inimeste heaks. See oli selge juba gümnaasiumi lõpus, kuid otsustasin enne õppima minekut end proovile panna ja maailma tundma õppida. Reisisin kolm aastat nii Ameerikas kui ka Euroopas. Enne ülikooli tegin noorsootööd. Noorteprojekti kaudu kohtusin Tallinna Ülikooli õppejõuga, kes soovitas mulle sotsiaaltöö asemel sotsiaalpedagoogikat. Uurisin asja ja otsustasingi selle kasuks.

Merilin: Mulle on pedagoogika ja sotsiaaltöö pakkunud huvi juba väikesest peale. Mind puudutas koolikiusamise teema, lapsest peale olen märganud ebavõrdseid olukordi. Sotsiaalpedagoogika erialale sattusin siiski pool juhuslikult. Töötasin ehitusbuumi ajal müügi alal, 2008. aastal, kui algasid majandusraskused, tundsin, et äri ei haaku minu väärtushinnangutega.

Haridusmessil jäi silma sotsiaalpedagoogika eriala, mida õpetati siis veel Tallinna Ülikooli Rakvere Kolledžis. Avastasin üllatusega, et see liidab pedagoogika ja sotsiaaltöö ja ma ei peagi valima nende kahe vahel.

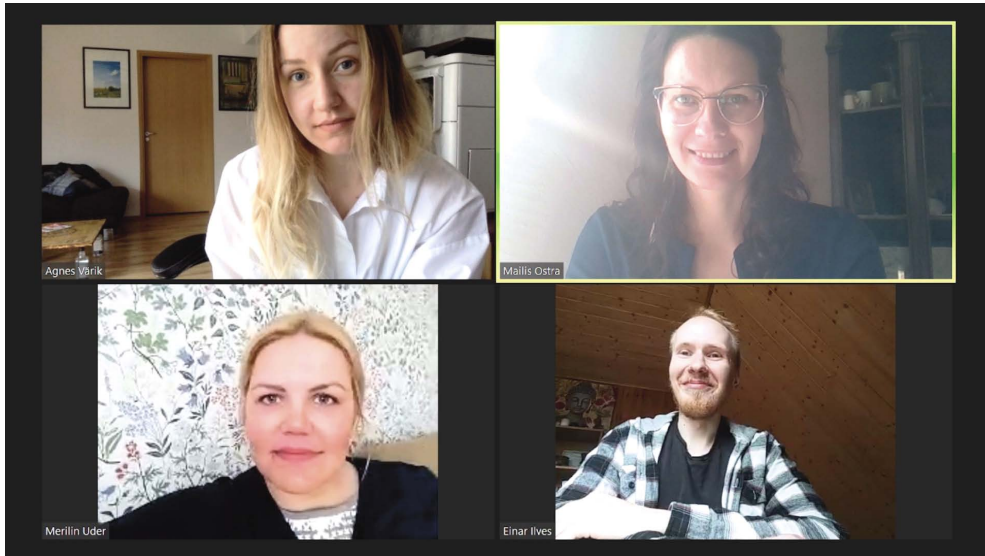
Millised unistused, väärtused ja isikupärased peaksid sotsiaalpedagoogil olema?

Agnes: Ta võiks näha inimeses alati helget poolt. Mõistev, väga hea kuulaja, natuke nunnu ka veel pealekauba. Unistused võiksid olla helged ja inimeste kesksed: inimeste ja iseenda heaolule suunatud.

Merilin: Järjepidevus, kannatlikkus ja usk, et kõik on võimalik.

Einar: Maailm on erakordselt kompleksne, oluline on enda sisse vaadates seada eesmärgid, mille poole liikuda ja mille täitumisest unistada. Muidu kaod killustatud asjade sisse, mida on vaja tähele panna. Pidevalt sihti silme ees hoides ja edasi liikudes on sotsiaalpedagoogil võimalik jääda iseendaks ka raskuste keskel. Kui juhtub midagi ootamatut, siis ei kõiguta see nii väga. Vaja on oskust mõista, soovi vaadata sügavale, uudishimu ja võimet kanda vastutust – see on väga vastutusrikas töö.

Merilin: Lisan veel aktsepteerimise ja hinnanguvaba suhtumise.

Vestlusingis osalejad Agnes Värk ja Mailis Ostra (ülemises reas), Merilin Uder ja Einar Ilves (alumises reas).

Foto: erakogu

Agnes ja Einar, teid on valitud kursusevanemaks. Rääkige oma kursusekaaslastest. Kes õpivad sotsiaalpedagoogikat? Missugune grupp te olete?

Agnes: Meil on hästi mitmekesine grupp. Oleme kõik omamoodi lahedad ja moodustame hästi kihtvi terviku. Kõigil on teistega jagada väärt kogemusi: kes on väga hea kuulaja, kes oskab väga hästi lohutada. Mõnuses seltskonnas saame asjadest rääkida, ilma et keegi ütleks pahasti. Mõistmine ja kuulamine on meie grupi märksõnad.

Einar: Meil on mõnus väike grupp, 12 inimest, hoolitseme üksteise eest. Kõik on omamoodi ja kõik meeldivad üksteisele. Oleme kaunis ja värviküllane kooslus.

Sotsiaalpedagoogika erialale astuvad sisse eri kogemusega ja erinevas eas inimesed?

Einar: Vanus ega kogemus ei ole üldse küsimus – ei takistus ega eeldus. Meil on kõige noorem vist 23 ja kõige vanem 50. eluaastates. Kõik on väga inimlikud ja hingelised inimesed.

Kuidas ülikoolis distantsõppe ajal hakkama saada? Mida soovitate tulevastele üliõpilastele?

Agnes: Tasub hoida pidevat kontakti oma kursusekaaslastega. Meie saadame materjale, lobiseme kursuse sõnumivahetusegrupis. Mind aitab kindel ajakava ja tegevuste plaanimine, kalendermärkmik on suureks abiks.

Einar: Aitavad omavaheline regulaarne suhtlus ja rutiini hoidmine. Suhtleme samuti veebi vahendusel. Jõulude ajal olime oma kodudes kaamerate taga, jõime teed ja rääkisime juttu. Mind aitab füüsiline aktiivsus ja õues liikumine, toetab ka päeviku pidamine. Kursusevanemana jälgin kursuse veebivestlusi ja kui keegi mõnda aega seal ei kirjuta, siis võtan temaga ühendust.

Kursusevanem saab seega juba sotsiaalpedagoogi praktikat. Töötate mõlemad ülikooli kõrvalt. Mis kaasneb töö ja õpin-gute ühildamisega?

Agnes: Saan õpitut töö kasutada. Näiteks Foorumteatri ainekast sain palju ideid,

kuidas lastega kontakti luua. Olen märganud, et kõik ei tööta nii hästi, kui on räägitud. Saan meetodeid katsetada. Halb on suur koormus – puhata pole aega. Minu õpilastel on ka raske aru saada, miks mind vahepeal ei ole. Erilisematel lastel on raske ilma minuta toime tulla ja see teeb mulle haiget.

Einar: Töötan sotsiaalpedagoogina Saue Gümnaasiumis. Raske on ajaplaneerimine – selline elukorraldus nõuab head aja plaanimise oskust. Tööpäev kestab u 9–16, aga olen iga päev natukene kauem koolimajas ja kasutan oma kabinetti, et õppida. Pikad päevad ei morjenda mind, sest minu eriala on mulle südamelähedane ja põnev. Mu tööandja arvestab minu õpingutega. Mul on vedanud ka sellega, et tugiteenuste meeskond on meil küllaltki suur ja alati saab keegi mind vajaduse korral asendada.

Katsumuseks on pidev enda olemasolu tõestamine või põhjendamine, sest paljudel, kellega kokku puutun, pole arusaama sotsiaalpedagoogikast.

Missugune on ühe sotsiaalpedagoogi tööpäev?

Merilin: Minul on koolis mitu rolli: olen poole koormusega sotsiaalpedagoog ja poole koormusega HEV-koordinaator. Iga päev on omamoodi. Praegu pean peamiselt telefonivestlusi õpilaste, vanemate ja õpetajatega. Mulle meeldivad väga ka need tööpäevad, mille olen sättinud nii, et saan rohkem keskenduda ennetusele, näiteks vahetundides, mida sisustavad õpilased ise. Korraldame ka teemapäevasid: vaimse tervise päev, tolerantsuse päev jt.

Einar: Nõustun Meriliniga. Kindlat mustrit ei ole, iga päev on unikaalne. Päris

tihti ei teagi, mida toob järgnev päev. Mulle meeldibki töö juures dünaamilisus ja loomingulisus.

Merilin: Mugavustsooni ei ole.

Einar: Jah, vahel juhtub, et on mugav päev, aga enamasti on need hästi tegusad. Suhtlemist on palju. Distsantsõppe ajal on töö ju samasugune, lihtsalt suhtlemiskanal on teine – kas telefoni või interneti teel.

Mis teemade või probleemidega silmitsi seisate?

Merilin: Esimesena tuleb meelde suhete teema. Suhted kooliruumis: õpilaste-õpetajate vahel, õpilastel omavahel, vahel ka õpilase ja tema perekonna suhted. Siis õppetööga seotud küsimused. Mõnel õpilasel puudub nt õpimotivatsioon. Koolis kerkib ka reeglite ja normide probleem: millised on õpetajate ootused õpilastele ja millised on õpilaste arusaamad nendest nõudmistest. Minule ongi vist kõige suurem proovikivi ja mõttekoht, et millised reeglid on õigupoolest vajalikud ja millised mitte.

Einar: Mina näen oma rolli kooli ja kodu ning üldse omavahelise suhtluse toetajana.

Merilin: Me julgustame ja innustame inimesi, kellega töötame.

Einar: Just, eriti praegu on see suur osa meie tööst. Teatud hulk õpilastest naudib distantsõpet väga. Osal õpilastel on aga väga raske. Pean aitama neil olukorrast selgust saada. Eriti siis, kui õpilane on hakanud maha jääma ja kohustusi tuleb muudkui juurde. Näiteks saan aidata koostada järelevastamise kava. Tähtis on toetada õpilast ja aidata ta väikeste eduelamustega uuesti järje peale. Tuleb lahendada ka konflikte ja kiusamisi. Mindki innustavad ennetustegevused, milles saan sotsiaalpedagoogina kaasa lüüa. Meil oli hiljuti koolis inspiratsioonipäev, kus esinesid mitmed oma ala

professionaalid ja mina täitsin moderaatori rolli. Koos tugimeeskonnaga oli väga lahe korraldada kooli vaimse tervise nädalat.

Merilin: Meeskonnatöö võimestab sotsiaalpedagoogi. Kogu tekkiv sünergia kandub veel edasigi.

Laiemale avalikkusele on sotsiaalpedagoogika endiselt tundmatu eriala, mida aetakse segamini sotsiaaltööga. Valdkonna siseseltki on tihti peale segadus, mis eristab sotsiaalpedagoogikat sotsiaaltööst. Kas see on müüt või tegelikkus?

Agnes: Kui ülikooli kandideerisin, olin segaduses. Tööl olen sotsiaaltöötajatega tihedalt kokku puutunud ja mulle paistab, et neid piiravad rohked ettekirjutused ja nad peavad juhinduma pigem ametniku rollist. Mulle tundub, et sotsiaalpedagoog on oma töös vabam ja loomingulisem. Aga erialad aetakse tõesti segi. Ka mu vanaema arvab, et õpin sotsiaaltööd.

Merilin: Teatud olukorras teebki sotsiaalpedagoog koolis sotsiaaltööd. Sotsiaalpedagoogikas on väga oluline inimese enda aktiivsus lahenduse poole liikumisel. Sotsiaaltöö uuemad teooriad räägivad aga sellest, et anname kliendile kala asemel õnge ja õpetame ta kalastama. Olemuslikult tugevdavad mõlemad alad inimese ressursse ja panevad keskkonna tema heaks tööle. Ka sotsiaaltöö ei ole ainult teenuse ja toetuse pakkumine. Kui alustasin sotsiaalpedagoogina, toimusid arutelud, kus vastandati kooli sotsiaaltööd ja sotsiaalpedagoogikat. Arvan, et oleme sellest välja kasvanud ning sotsiaalpedagoogika rõhutatud eristamine sotsiaaltööst ei olegi enam vajalik. Pigem peaksime rääkima võrgustikutööst, koostööst ja ühisosast lastekaitsega, see on hindamatu tugi igale abivajajale.

Einar: Nõustun Meriliniga. Olen töötanud ka lastekaitse spetsialistina sotsiaaltöö

osakonnas. Laiale avalikkusele ei pruugi tõesti olla arusaadav, mida sotsiaalpedagoog täpselt teeb. Oluline osa on pedagoogikal, usun, et sotsiaalpedagoogikas on rohkem nõustamist.

Merilin: Sotsiaalpedagoog töötab asutuses, kus tegeletakse kasvatusel. Eks nii sotsiaalpedagoogika kui ka sotsiaaltöö eesmärk on inimese toimetulek, aga see, kuidas eesmärgini jõuame, on erinev.

Sotsiaalpedagoogika rõhutatud eristamine sotsiaaltööst ei olegi enam vajalik. Pigem peaksime rääkima võrgustikutööst, koostööst ja ühisosast lastekaitsega.

Millised on sotsiaalpedagoogika tugevused ja võimalused Eesti hariduses?

Agnes: Sotsiaalpedagooge tuleb haridusvaldkonda juurde üha enam. Teadlikkus suureneb iga aastaga. Võimalusena näen asjaolu, et mitmed ametikohad on täitmata ja leidub asutusi, kus veel ei olegi sotsiaalpedagoogi kohta. Katsumuseks on pidev enda olemasolu tõestamine või põhjendamine, sest paljudel, kellega kokku puutunud, pole arusaama sotsiaalpedagoogikast.

Einar: Sotsiaalpedagoogika on küllaltki noor teadus ja arenguruumi on palju. See on justkui avatud maastik, mida saab praegu ise kujundada ja mille arengutes kaasa rääkida. Saame mõjutada ka haridusvaldkonna arengusuundi. Oleme haridussüsteemi sees, aga samal ajal natukene ka selle kõrval. Sotsiaalpedagoog saab märgata seda, mida õpetaja või koolijuht oma rollist tõttu ei märka.

Merilin: Usun, et sotsiaalpedagoog peab õpilase rolli taga nägema last kui tervikut.

Einar: Jah, sest õpetajal võib see olla keerulisem.

Merilin, sind valiti teist korda Eesti Sotsiaalpedagoogide Ühenduse juhtorганisse. Einar, sina oled samuti juhatuse värske liige. Millised on teie arvates praegu sotsiaalpedagoogide mured ja rõõmud?

Merilin: Oluline on, et sotsiaalpedagoog ei tunneks end üksi. Lahenduseks võiksid olla järjepidevad kovichoonid. Rõõmu teeb, et ühtegi seina pole ees ja kõik teed on lahti.

Einar: Vaja on luua tugev võrgustik. Värskest ametisse astuvad sotsiaalpedagoogid vajavad süsteemset tuge. Rõõmud – lõputu potentsiaal. Tundub, et oleme kanda kinnitamas, kasvu on tunda ja näha. Hästi põnev on seda kaasa teha.

Pidevalt sihti silme ees hoides ja edasi liikudes on sotsiaalpedagoogil võimalik jääda iseendaks ka raskuste keskel.

Missugune on sotsiaalpedagoogika kaugem tulevik? Kas sotsiaalpedagoogi ametit ikka väärtustatakse tehisintellekti kõrval?

Agnes: Usun, et sotsiaalpedagoogika jõuab täiskasvanuteni edaspidi veelgi rohkem.

Selle teadmisi saab rakendada mistahes valdkonnas, ka tööheaolu loomisel töökohatades, kus on suured kontorid ning kus on omavaheline suhtlus ja koostöö igapäevane. Praegune distantsõpe näitab, et sotsiaalpedagoog on väga väärtustatud ametikoht.

Einar: Tehisintellekt ei asenda kunagi sotsiaalpedagoogi. Meid ei asenda ükski robot, see on täiesti võimatu! Loodan ja mõtlen samuti, et sotsiaalpedagoogika võiks olla laiemalt levinud. Sotsiaalpedagoogika tuum on sotsiaalsete probleemide lahendamine ja need ei saa kunagi otsa.

Merilin: Võib-olla läheb vastupidi – mida rohkem on tehisintellekti, seda rohkem vajame ka sotsiaalpedagooge, kes toetavad ja arendavad inimeste sotsiaalseid oskusi.

Loodame, et tulevikus tunneb sotsiaalpedagoog oma väärtust ja saab tänu sellele oma tööd hästi teha.

Merilin: Just ja seda ka, et kvaliteetne sotsiaalpedagoogiline töö on tagatud kogu Eestis.

Einar: Mina olen väga optimistlik. Usun siiralt, et sotsiaalpedagoogika areneb jõudsalt ja loob aina rohkem lisaväärtust Eesti inimestele kõigis ühiskonnakihtides.

Tule õppima Tallinna Ülikooli! Sotsiaalpedagoogika praktiliseks väljundiks on lapse ja noore tõhusam integreerimine ühiskonda ja selleks vajaliku sotsialiseerumistoe võimaldamine – teda nõustades, juhendades ja suunates ning positiivseid toimetulekuoskusi õpetades. Õpingute jooksul saad teadmised sotsiaalse ja pedagoogilise probleematika ühisosast ning oskused, kuidas sotsiaalseid probleeme ennetada või leevendada. Sisseastumise info: www.tlu.ee/hti/sotsiaalpedagoogika.

Eesti Sotsiaalpedagoogide Ühendus (ESPÜ) on avalikes huvides mittetulundusühinguna tegutsev ühendus, mis liidab sotsiaalpedagoogilist tööd tegevaid füüsilisi ja juriidilisi isikuid, edendades ja koordineerides selleks vajalikku tegevust. ESPÜ on koostöös Kutsekojaga välja töötanud sotsiaalpedagoogi kutsestandardi tasemed 6 ja 7 ning annab välja kutsetunnistusi. Selle aasta suvel käivitub mentorprogramm, kuhu oodatakse kandideerima nii uusi kui ka kogemusega sotsiaalpedagooge, et alustada 2021/22. õppeaastal mentori või menteena. Uuri lisaks: <https://sotsiaalpedagoogid.ee>.

Ave Ungro
OSKA uuringujuht

Rain Leoma
OSKA analüütik

COVID-19 mõjust sotsiaaltöö valdkonna tööjõu ja oskuste vajadusele

2020. aasta kriis avaldas mõju pea igas eluvaldkonnas. Sotsiaaltöö vallas sai koroonakriisist eriti tugevasti mõjutada töökorraldus. Mõnel juhul tuli töö ümber plaanida täielikult. Kutsekoda korraldas 2020. aasta teisel poolel eriuuringu, et mõista paremini kriisi vahetut ja pikaajalist mõju tööhõivele.

Kutsekoja uuringu raames toimus fookusgrupi arutelu ka sotsiaaltöö valdkonnas, kus osalesid spetsialistid eri asutustest ning teenustelt. Uuringus analüüsiti COVID-19 põhjustatud majanduskriisi mõju töötajate hõivele ja oskuste vajaduse muutumist eri tegevusaladel ning selgitati välja olulisemad koolitusvajadused.

Covid-19 üldine mõju Eesti tööhõivele

COVID-19 kriis on tööhõivet kahandanud. Võrreldes aasta varasemaga, töötas 2020. aasta III kvartalis 25 000 inimest vähem. Töökohad kadusid paljudes valdkondades, kus töötavad eelkõige noored – teenindus, majutus, toidlustus, turism. Ehituses ja tööstuses võib hõive langust oodata 2021. aastal. Töötajate arv kasvas aga IKT- ja

finantsvaldkonnas, tervishoius, sotsiaalhoolekandes, avalikus halduses ja hariduses.

Kriis kasvatas plahvatuslikult töötajate täiendusõppe vajadust ning andis tõuke töö kiiremaks automatiseerimiseks ja digitaliseerimiseks. Kaugtöö ja e-teenuste suurem osatähtsus nõuab töötajatelt aina paremaid digioskusi. Juhtidele on uueks proovikiviks ka kodukontoris või lausa sadu kilomeetreid eemal asuva meeskonna juhtimine, kriisikommunikatsioon, töötajate füüsilise ja vaimse tervise hoidmine ning oma tavapärase töökohas töötavate inimeste turvalisuse tagamine.

Lühiajaline mõju sotsiaaltöö valdkonnale

Viiruse levimisega maailmas ning jõudmisega Eestisse hakati sotsiaaltöö valdkonnas

teenuseid kiiresti ümber kujundama. Võimalikult paljud teenused üritati viia veebi. Kriisi ootamatuse tõttu ei olnud selleks valmis ning esines mitmeid takistusi. Näiteks kasutati asutustes varasemalt sageli lauaarvuteid, mistõttu ei saanud tööseadmeid kodukontorisse lihtsasti kaasa võtta või ei pääsetud kodust ligi võrguketastele. Piirkonniti halvenes või katkes sootuks mitme teenuse osutamine. Mõnes omavalitsuses aga töö efektiivsus kohati kasvas ja teenuse kvaliteet oluliselt ei muutunud.

Mõnda teenust veebi kaudu osutada ei saa ning sel juhul pidi kohtumistel järgima ranget 2+2 nõuet. Nii näiteks võis olla väga raske lahendada perevägivalla või lastekaitsega seotud muresid internetis. Üldiselt leiti, et nn varjatud tegevused (nt perevägivald) muutusid veelgi varjatumaks, sest inimesed liikusid vähem ringi ja sotsiaalseid kontakte oli harvem.

Eelmise aasta kevad oli sotsiaaltöö valdkonna töötajatele üldiselt väga raske, eriti vaimsalt.

Hoolekandetasutustes kasvas vajadus täistöökohaga õe järele. Hoolekandetasutustes töötavad õed ja arstid sageli osakoormusega, jagades koormust veel mõne teise hoolekandetasutuse või ka haiglaga. Inimesed liikusid eri asutuste vahel ja seetõttu oli viiruse edasikandumise oht veelgi suurem. Tööandjad tõid välja sellegi, et haiguslehte võtta oli majanduslikult soodne ja inimesed kartsid nakatuda, seetõttu võis juhtuda, et haigusleht võeti selleks, et vältida tööl käimist. Nii suurenes aga kolleegide koormus.

Kriisi ajal oli kohati rohkem asjaajamist. Hakati koguma statistikat asutuses olevate maskide ja muude vahendite kohta, kuid värskeid andmeid taheti saada liiga tihti.

Kriisi süvenedes hakkasid teenuseid koordineerivad asutused saatma erisuguseid juhendeid, mille läbitöötamine ja kasutusse võtmine suurendas töökoormust.

Kurbust tekitas see, et avalik arvamus oli hoolekande teenuse osutajate suhtes vahel põhjendamatult kriitiline. Tervishoiutöötajaid kuvati kui kangelasid, hoolekandes töötavaid inimesi kui potentsiaalseid viirusekandjaid ja teiste nakatajaid. Eelmise aasta kevad oli sotsiaaltöö valdkonna töötajatele üldiselt väga raske, eriti vaimsalt. Olulisemaks muutusid kovidioonid, kuid nende korraldamiseks tuli leida aega ja uusi viise, sest füüsiliselt enam kohtuda ei tohtinud.

Pikaajaline mõju sotsiaaltöö valdkonnale

Varandusliku ebavõrdsuse kasvust põhjustatud suuri muutusi sotsiaaltöö valdkonnas ei nähta. Ebavõrdsuse tõttu võib küll kasvada abivajavate inimeste arv, suurendades sellega osutatavate teenuste mahtu, näiteks sotsiaalhoolekande ja lastekaitse alal ning tekitades vajaduse luua uusi teenuseid. Sellised muudatused võivad vähendada ligipääsu hoolekandeteenusele.

Üldhooldusteenus on juba praegu küllaltki kallis ning kui töötute arv jääb samale tasemele või suureneb, võib inimestel olla raskusi toetada oma lähedasi hoolekande teenuse omaosaluse tasumisel. Samal ajal võib see anda positiivse tõuke koduhooldusteenusele, mida on seni Eestis kasutatud vähe. Eestis elab liiga suur osa eakatest hoolekandetasutustes, olgugi, et koduhooldusteenuse kasuks räägivad hind ja mugavus ning asjaolu, et hooldusteenuse vajaja saab oma kodus edasi elada. Kui koduhooldusteenus muutub populaarsemaks, suureneb ka vajadus hooldajate järele.

Liikumispiirangute püsimisel on keerukaim ülesanne see, kuidas jätkata kõigi

teenust pakkumist. Näiteks kuidas teha kodukülastusi ja märgata varjatud probleeme nagu koduvägivald? Tuleb leida viisid, kuidas osutada teenuseid virtuaalsetel platvormidel, kaotamata seejuures kvaliteeti.

Arvatavasti suureneb erisuguste tehnoloogiliste lahenduste, nt vestlusrobotite, robotlaste ja robotloomade kasutamine. Robotid pakuvad inimestele sotsiaalse kontakti asendust ning võivad aidata lihtsamates ülesannetes, nt tuletada meelde rohtude võtmist. Teenusesaajate arvutid seadistatakse valmisolekusse alustada videokõnelusi lähedastega häälkäskluste abil. Suureneb ka telemeditsiini ja -hoolekande osutamine, et vähendada tööjõuvajadust ning suurendada teenuse kättesaadavust.

Mõnes asutuses või omavalitsuses töö kvaliteet ja kiirus kasvas, mõnes jäi teenuste osutamine pigem seisma.

Inimlikku kokkupuudet masinad lõpuni ei asenda, seega inimlik kontakt jääb ning võib muutuda senisest veelgi olulisemaks. Tuleks leida võimalusi tehisintellekti kasutamiseks sotsiaalvaldkonna asjaajamises, näiteks toimetulekutoetuste menetlemiseks. Eri digitaalsete vahendite kasutamine suurendab vajadust IT-spetsialistide järgi. Ületamist vajab digilõhe ehk asjaolu, et inimeste oskused ja võimalused digivahendite kasutamiseks on erinevad.

Koroonakriisist põhjustatud hõive ja oskuste muutus

Kriisi esimese laine ajal suurenes sotsiaalvaldkonna töötajate koormus hüppeliselt, kuid töötajate arv mitte. Pigem oli oht, et keegi jääb haigeks ning see suurendab teiste koormust veelgi. Saaremaal oli isolatsiooni

ajal tööjõuvajadus suur. Inimeste värbamiseks tehti hooldajate ja abihoidajate kiirkoolitusi. Inimesed, kes töötasid mitme eri tööandja juures, otsustasid pigem jätkata tööd hooldekodus. Tööandjad tunnetavad, et aastataguse ajaga võrreldes on lihtsam leida inimesi, kes soovivad töötada hooldejana. Osal spetsialistidel, näiteks loovterapeutidel ja psühholoogidel, kriisi ajal koormus vähenes, sest kliendid eelistasid otsekontakti vältida ning teenust ei saanud osutada ka täielikult veebis.

Sotsiaalvaldkonna töötajad pidid täiendama oma teadmisi ja oskusi viiruste valdas, nt õpiti juurde, kuidas peatada viiruste levikut. Üha vajalikumaks said erisugused suhtlemis- ja kommunikatsioonioskused, sh meediaga suhtlemine, seda eriti hooldekodude juhtide jaoks. Kriisi ajal kristalliseerus laialdasema tööõnustamise ehk supervisiooni ja kovichiooni olulisus tööprotsesside mõtestamisel. Nakatumisriski vähendamiseks oleks viiruseperioodidel vaja kasutada rohkem e-õppe ja e-koolituse võimalusi.

Edaspidi on vaja end täiendada ja koolitustel osaleda nii sotsiaaltöö ja hoolekandetasutuste juhtidel ja spetsialistidel kui ka omaste hooldajatel. Sotsiaaltöö valdkonna juhid peavad oskama juhtida kaugtööd, kujundada ja arendada võrgustikke ning juhendada rühmatöid. Hoolekandetasutuse töötajatel on vaja arendada õpi- ning digioskusi, sh e-õppe lahenduste kasutamist. Teenuse osutajatele tuleb kasuks teenusedisaini oskus või oskus seda võimaluse ja vajaduse korral tellida, et osata valida eri olukordades ja erisuguste klientide jaoks parimad teenused. Omaste hooldajatele võiks olla hästi kättesaadavad kodus hooldamise põhi- oskuste koolitused. Nendele, kes kaaluvad karjääri hoolekandeteenuse osutajana, võiks olla ümberõpe võimalikult paindlik ja praktiline, sh peaks uuesti läbi vaatama õppe

alusmoodulite sisu ning spetsialiseerumise võimalused. Karjäärinõustajaid peaks julgustama, et nad soovitaksid erialavalikuna sotsiaaltööd.

Kokkuvõtteks

Sotsiaaltöö valdkonnas sai koroonakriisist tugevasti mõjutada töökorraldus. Töö tuli ümber plaanida kooskõlas eriolukorra nõuetega. Mõnes asutuses või omavalitsuses töö kvaliteet ja kiirus kasvas, mõnes jäi teenuste osutamine pigem seisma. Suurimaks riskiks oli töötajate või klientide haigestumine. Oluliseks kujunes see, et meditsiiniteenus oleks sotsiaalhoolekande põhiteenuse osa, et ei tekiks tõrkeid raviteenuse osutamisel. Häta jäädi pigem teenustega, mis nõudsid silmast silma kontakti. Ei olnud valmisolekut teenused päevapealt internetti viia. Klientide erisuguse interneti kasutusvalmiduse jm asjaolude tõttu ei saa seda täielikult eeldada ka edaspidi.

Oskustelt muutusid olulisemaks teadmised viiruse leviku peatamise kohta ning veelgi olulisemaks said suhtlemisoskus klientide ja nende lähedastega ning üldine kommunikatsioonioskus, sh suhtlemine

meediaga. Stressi maandamiseks oleks vaja organiseerida rohkem tööõustamist kõigile töötajatele, seda ka virtuaalselt. Edaspidi tuleb teha suuri jõupingutusi, et kõigil sotsiaalvaldkonna töötajatel oleks võimekus kasutada erinevaid digilahendusi ja õpetada neid klientidelegi.

Sotsiaalvaldkonna spetsialistide tööd on vaja rohkem märgata ja tunnustada.

Sotsiaalvaldkonna spetsialistide tööd on vaja rohkem märgata ja tunnustada. Paljud küll ei tööta haiglates, kuid hoolitsevad abivajajate eest ning aitavad neil üle saada nii füüsilistest kui ka vaimsetest raskustest, sh koroonakriisiga seotust. Meditsiiniteenuse osatähtsust hooldekodudes on vaja suurendada. Töötajaid tuleks motiveerida kõrgema palga abil, et nad ei peaks töötama mitme tööandja juures. See omakorda vähendaks haiguse levimise ohtu ja parandaks töö mainet. Tuleb leida viisid, kuidas tagada sotsiaalteenuste osutamine üle riigi ka olukorras, kus inimesed ei tohi või ei saa liikuda.

Uuringuga saab tutvuda Kutsekoja veebilehel <https://oska.kutsekoda.ee/field/sotsiaalto/>.

Ilmus kogumik „Lapsed Eesti ühiskonnas“

Andra Reinomägi

*Õiguskantsleri Kantselei laste ja noorte
õiguste osakonna nõunik*

19. märtsil möödus kümme aastat laste-ombudsmani ülesannete andmisest õiguskantslerile. Sel puhul ilmus Õiguskantsleri Kantselei eestvedamisel 40 eksperdi koostatud ülevaatekogumik „Lapsed Eesti ühiskonnas“. Kogumik lähtub lapse õiguste aluspõhimõtetest ja kirjeldab, kuidas Eesti lastel läheb. Kogumiku üheksa peatükki annavad ülevaate lapse õiguste üldpõhimõtetest, lapse õigusest tervisele, perekonnale, haridusele, turvalisusele ja kaitsesele, aga ka laste elustandardist, laste kokkupuudetest korrakaitseüsteemiga ja laste õigusrikkumistest ning kodakondsuseta ja saatjata laste õigustest.

Lapsed on kõik alla 18-aastased inimesed. Eestis elab 257 000 last. Elanikkonnast moodustavad lapsed pea viiendiku. Keskmist eluiga arvesse võttes moodustab lapsepõlv inimese elukaarest samuti viiendiku. ÜRO lapse õiguste konventsioonis kirja pandud õigused on inimõigused ning kõigil lastel on ühesugused õigused, olenevata vanusest, soost, rahvusest, tervislikust olukorrast või muudest tunnustest. Lapsed osalevad iga päev neid ümbritsevate suhete ja keskkonna kujundamisel ning puutuvad kokku mitmete spetsialistide ja asutustega. Selleks, et lapsed tunneksid end hästi, peab ühiskond olema lapsesõbralik ning austama lapse õigusi.

Kogumiku autorid analüüsivad laste olukorda eri eluvaldkondades ning teevad ettepanekuid, kuidas muuta Eesti laste elu

paremaks. Autorid rõhutavad iga eluvaldkonna puhul kehtivat lapse õiguste aluspõhimõtet: lastega seotud teemad on vaja läbi rääkida laste endiga. Laste vajaduste mõistmiseks tuleb küsida lastelt nende endi arvamuste ja ootuste kohta. Seda on oluline teha kodus, lasteaias ja koolis, aga ka kogukonnas ja ühiskonnas laiemalt.

Lapse õigused on õigussüsteemi osa ning riik peab sobivate ja toimivate vahendite abil tutvustama täiskasvanutele ja lastele konventsiooni põhimõtteid. Ülevaatekogumik on selleks hea võimalus. Andmed laste olukorra kohta on killustunud eri asutuste vahel, seetõttu on ilmunud kogumiku suureks väärtuseks lapsi puudutavate eluvaldkondade statistika avaldamine.

Kogumik on mõeldud poliitikakujundajatele ja lastega töötavatele spetsialistidele, aga ka laiemale lugejaskonnale, samuti lastele endile. Kogumik on elektroonne ning sellesse lisatud otseteed uuringutele, õigusaktidele ja teadusartiklitele on rikalik lisateabe varasalg. Kogumikku saab lugeda õiguskantsleri veebilehel.

LOE ARTIKLEID VEEBIS!

Ajakirja Sotsiaaltöö veebileht uuenes! Uus veeb pakub senisest rohkem lugemismugavust, lisandus otsinguvõimalus ja artikleid saab sorteerida rubriikide järgi. NB! Artiklite lingid muutusid. Jälgida tasub ka infot sündmuste ja koolituste kalendris.

Veebis saab lugeda ka neid mainumbri artikleid, mida ei ole avaldatud paberil:

- Tervise Arengu Instituudi tegevused ja koolitused tervise ja heaolu valdkonnas. *Triinu Tikas, Tiia Pertel*
- Toidu päästmine hoiab keskkonda ja aitab abivajajaid. *Tea Varrak*
- Valgusfoor – kuidas toetada ennast ja oma töötajaid kriisiolukorras? *Simone Epro, Helen Alton*

Konverents sotsiaalala praktikutele, juhtidele, arendajatele ja taastujatele

Taastumise toetamise võimalused

21.–22. septembril Tallinnas Sokos Hotell Viru konverentsikeskuses

- Personaalse taastumise protsessi mõistmine ja toetamine
- Taastumisele suunatud sotsiaalsüsteemi ülesehitamine: Eesti ja Ühendkuningriigi kogemused
- Vaimse tervise teenuste süsteemide reformimise näited
- CARE rahvusvahelise võrgustiku ja CARE Eesti kogukonna tegevused
- Taastumise protsessi kogemused ja kogemuslugude loomine
- Taastujate tegevus teiste taastujate toetamisel
- *Coaching* ehk mõttetreening taastumise toetamiseks
- Partnerlus ja koostöö töötaja ning taastuja vahel: Eesti, Hollandi ja Tsehi kogemused
- Taastujate ja toetajate õppivad kogukonnad
- Töötukassa, erihoelekande teenuste osutajate, vaimse tervise valdkonna esindajate tegevus personaalse ning sotsiaalse taastumise toetamisel

Korraldajad: Eesti Psühhosotsiaalse Rehabilitatsiooni Ühing EPRÜ, CARE Eesti kogukond, Tartu Ülikool, Eesti Töötukassa ja Eesti Sotsiaaltöö Assotsiatsioon (ESTA).

Kaasrahastaja: Euroopa Sotsiaalfond.

Täpsem info ja registreerumine:
www.taastumine.ee.